

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIV (76)

2017/1

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXIV (76), 2017, číslo 1

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky.

Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti:

<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Předseda redakční rady: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Juniorní redaktor: Mgr. Aleš Smrčka

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Beograd), doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Drożdż, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, dr. Małgorzata Michalska (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

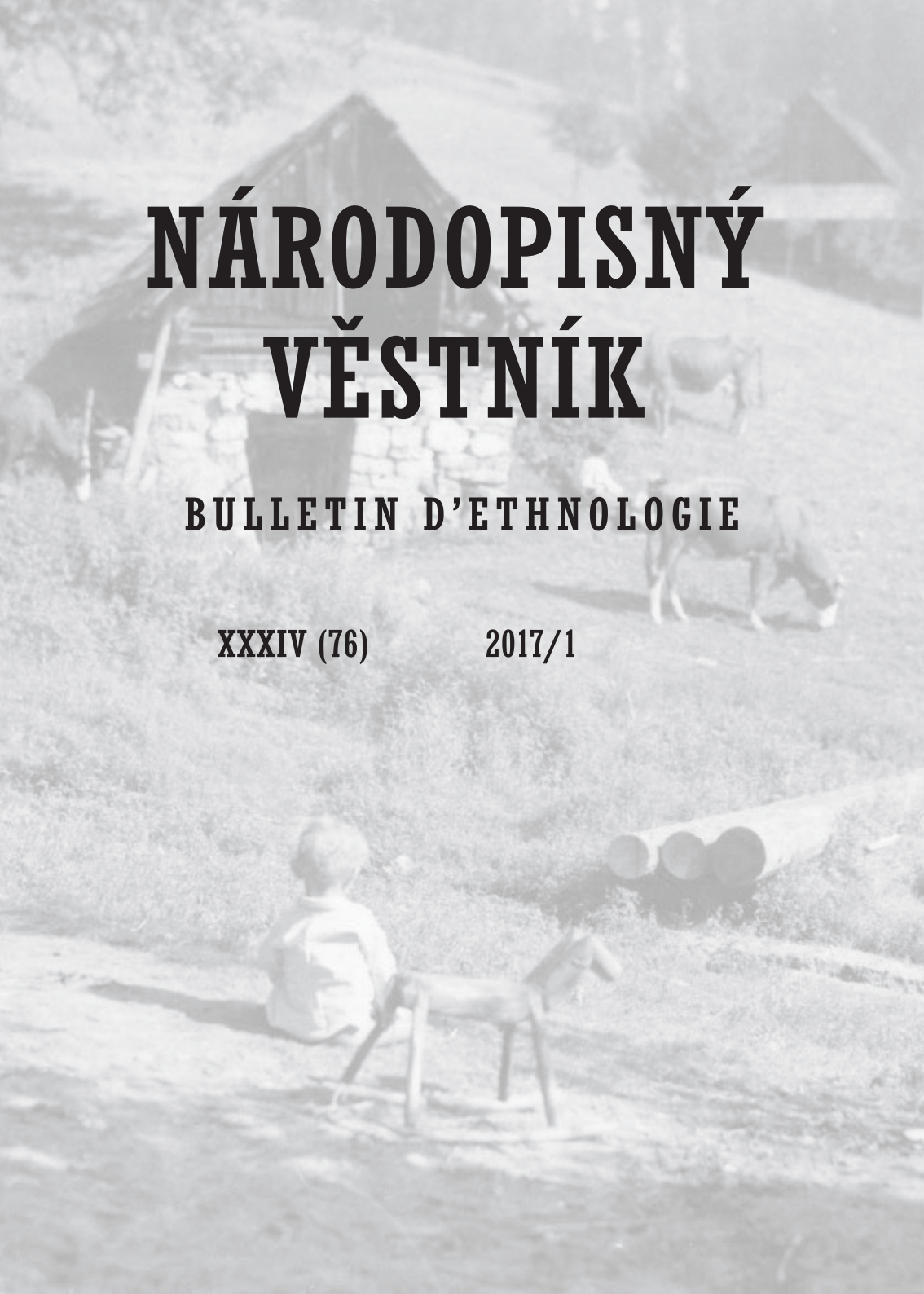
Překlad do angličtiny a korektury: PhDr. Zdeňka Šafaříková, Mgr. Eva Kumínková, Ph.D.

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích ERIH PLUS (*European Reference Index for the Humanities*), AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute*), CEJSH (*Central European Journal of Social Sciences and Humanities*) a je zařazen na Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice.

Číslo vychází k 21. červnu 2017

ISSN 1211-8117

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIV (76)

2017/1

Obsah

Studie

Lydia Petráňová, <i>Vyloučen z KSČ a tím ze všeho, takřka i ze života.</i>	
Otakar Nahodil na Filozofické fakultě UK v Praze	5
Jiří Hlaváček, <i>Napoleon české etnografie: životopisná skica Antonína Robka</i>	25
Jiří Woitsch, <i>Komise pro dějiny a vývoj evropského zemědělství SIEF a česká etnografie v 60.–80. letech 20. století</i>	48
Karel Altman, <i>Univerzitní archivy jako zdroje poznání dějin etnologie (Na příkladu Archivu Masarykovy univerzity v Brně)</i>	77
František Bahenský, <i>Obsahová analýza základních českých národopisných časopisů v letech 1945–1989</i>	104

Materiály

Hanka Müllerová, <i>Barbora Hoblová a její sběry pro Národopisnou výstavu československou</i>	118
Pavel Novák, <i>Modely jako prostředek dokumentace lidové architektury na příkladu modelů z Národopisné výstavy ze sbírek Národního zemědělského muzea</i>	129
Matěj Pešta, <i>Modely lidové architektury ze sbírek Městského muzea v Přelouči</i>	136

Příspěvky dopisovatelů České národopisné společnosti

Františka Jandová, <i>Zdobení hrobů o Dušičkách na Výsocku</i>	144
--	-----

Personalia

Životní jubileum Václava Soukupa (<i>Barbora Půtová</i>)	147
--	-----

Knihy

Luboš Kafka – Helena Mevaldová: <i>Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku (Eva Večerková)</i>	155
Petr Bergmann a kol.: <i>Studánka 1715–2015. Výročí 300 let od vzniku poutního místa v Malých Svatoňovicích (Markéta Holubová)</i>	157
Eva Večerková: <i>Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře (Daniel Drápala)</i>	158
Roger Scruton: <i>Piju, tedy jsem (Eliška Leisserová)</i>	161

Výstavy

Venkov (<i>Daniel Dědovský</i>)	162
Hliněné stavitelství na Moravě (<i>Radek Bryol</i>)	163

Konference

Valné shromáždění a konference Polské národopisné společnosti ve Wroclawi 21.–26. září 2016 (<i>Helena Beránková</i>).....	166
Pracovní setkání Poutní místa a poutní kultura v ohnisku interdisciplinárních přístupů (<i>Barbora Valešová</i>).....	167

Vyloučen z KSČ a tím ze všeho, takřka i ze života. Otakar Nahodil na Filozofické fakultě UK v Praze¹

doc. PhDr. Lydia Petránová, CSc.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 PRAHA 1
josef.petran@seznam.cz

Úvodem

Ve vzpomínce, publikované dva roky po Nahodilově úmrtí, si její autor Karel Mácha posteskl, že „*nenášel se ještě nikdo z českých etnografů, který by si našel čas aspoň pro tři řádky nekrologu.*“² S Otakarem Nahodilem se Mácha sblížil až v emigraci, kde pobýval od roku 1978 (O. Nahodil od roku 1966) a v nekrologu popsal proměnu někdejšího bojovného ateisty ve zbožného a denně praktikujícího katolíka. Absence nekrologu v českých odborných časopisech podle mne rozhodně nebyla otázkou času, ale rozpaků a nedostatku věrohodných informací. V roce 1966 opustil O. Nahodil Československo „na zlatém padáku“ Humboldtova stipendia a za sebou nechal pomyslnou spálenou zemi ztracené důvěry, pošlapaných kolegiálních i osobních vztahů, vleklých soudních pří, nesplacených dluhů a neplněných rodičovských povinností. Ony rozpaky sám znovu rozvířil, když krátce před svou smrtí vydal pamflet, kde v reakci na hodnotící zprávu Národopisné společnosti československé a zamítavé stanovisko rehabilitačních komisí Filozofické fakulty UK i Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (ve složení Vladimír Scheuffler, Olga Skalníková, Milena Secká a Vlasta Suková)³ vůči své osobě tvrdě zaútočil na domácí národopis-

- 1 Studie je výstupem projektu GA15-03754S *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989* podpořeného Grantovou agenturou České republiky. Za pomoc s konečnou editací textu a doplnění údajů z fondů Archivu bezpečnostních složek (dále ABS) děkuji Jiřímu Woitschovi.
- 2 MÁCHA, K.: *Osud ateisty (k úmrtí Prof. Dr. Otakara Nahodila)*. Nový život, časopis Cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry 49, 1997, leden – únor, s. 20. Na Máchův nekrolog reagoval JEŘÁBEK, R.: *Z šavla Pavlem?* Národopisná revue 8, 1998, č. 1, s. 53, s přípojenou bibliografií Nahodilových prací. Karel Mácha (nar. 1931), antropolog, filozof a sociolog. Spolu s J. Wolfem, M. Nakonečným a V. Benešem ustavil v roce 1962 v Praze Sdružení integrální antropologie, jehož název sám určil. Sdružení bylo v roce 1970 zrušeno a Mácha označen za představitele antropologického revizionismu. Srov. WOLF, J.: *Karel Mácha a integrální antropologie*. In: Gabriel, J. a kol. (ed.): *Filozof českých duchovních dějin. K sedmdesátinám profesora Karla Máchy*. Brno 2001, s. 26–29.
- 3 Srov. MIŠUREC, Z. a kol.: *Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948. Zpráva pracovní skupiny NSČ pro valné shromáždění NSČ v Boskovicích v říjnu 1990*. Národopisný věstník československý VIII (50), 1991, s. 4–38. Dále jen *Zpráva*; o Nahodilově neúspěšném pokusu o rehabilitaci na FF UK se zmiňuje ve svých pamětech první polistopadový děkan ČERNÝ, F.: *Normalizace na pražské filozofické fakultě (1968–1989). Vzpomínky*. Praha 2009, s. 183: „*Výjimečně se dožadovali rehabilitace – někdy dost rázně – někteří*

nou obec, včetně svých někdejších horlivých stoupenců, dlouholetých kolegů a kdysi nadšených posluchačů.⁴ Kdo měl mít tehdy odvalu a chuť psát o nebožtíkovi, když ne „jen dobře“, tak alespoň přiměřeně objektivně? Snad nestraníci, kterým v 50. letech zmařil kariéru dřív, než mohla začít? Nebo straničtí kolegové, které obelhával a jimiž pohrdal? Studenti, které mystifikoval? Znechucení proti sobě vyvolal O. Nahodil tím spíš, že řada jeho útoků v atmosféře poloviny 90. let ťala do živého a mnoha aktérům polistopadových změn připomněla dávné skutečnosti, na něž by sami raději zapomněli. Urazil tehdy kdekoho. Snad jen František Vrhel došel svými snahami o „*soustavně etnologický nahléd*“ v Nahodilových očích uznání.⁵ Nepochybuji, že si těmito slovy hodlal naklonit čelného funkcionáře FF UK.

Otakar Nahodil ve světle vlastní apologetiky a písemných pramenů

Především se O. Nahodil ohradil vůči tomu, že ho pracovní skupina pro hodnocení ve zmíněné zprávě v NVČ zařadila k „*nejvlivnějším a nejaktivnějším ideologům*“ a konstatovala, že „*se stal iniciátorem a spoluorganizátorem tehdejších zásadních koncepčních i personálních změn v českém národopise*...“⁶ Svou pozici v 50. letech jasně definoval: „*V Rusku jsem dotvořil svůj profil jako vědec a vrátil se do Prahy – vlastně již na zasedání I. národopisné konference – jako zakladatel a metodolog naší marxistické etnografie*.“⁷ Jediného marxistického metodologa krom sebe byl schopen vidět v Jaroslavu Kramářkovi. Ostatní „*se v podstatě nikdy marxisty nestali – mnohdy jen stranickými radikály a bojovníky o vlastní moc*.“ Protože by ale bylo „*bláhové a nevědecké*“ popírat, že „*marxistická metodologie je přirozeně prostoupena ideologií*“, byl prý stejně ideologem jako Karel Fojtík, Olga Skalníková, Antonín Robek a další, ale nikoliv pouhým ideologem.⁸

Následně se distancoval od nejvýraznějšího aktu, s nimž vstoupil na půdu FF UK, totiž od založení a režie marxistického kroužku při katedře národopisu.⁹ „*Nástup modrých košil byl začátkem stranicko-politické věry v oboru, za níž nepři-*

kolegové, kteří se právě netěšili dobré pověsti (například Otakar Nahodil, Jaromír Neumann), takže není se čemu divit, že jsme jim nevycházeli vstříc.“

4 NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*. Praha 1995.

5 *Tamtéž*, s. 17.

6 *Zpráva*, s. 10. Hodnocení O. Nahodilova působení, zveřejněné v NVČ, není v rozporu s vyzněním objektivně a zasvěceně zpracovaného biografického hesla *Nahodil Otakar*, jehož autory jsou Josef Kandert a Richard Jeřábek. Srov. BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. I*. Praha 2007, s. 154–155.

7 Na I. celostátní národopisné konferenci, konané na FF UK v roce 1949, vystoupil radikálně a jako ideologické vodítko rozdával brožuru S. P. Tolstova *Sovětská škola v národopise* ve vlastním překladu a s vlastní předmluvou. Vystoupil s referátem *Ethnografie v socialistické společnosti a naše úkoly v údobí budování socialismu*.

8 NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*, c. d., s. 10–11.

9 PETRÁŇOVÁ, L.: *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*. In: Kostlán, A. a kol.: *Věda v Československu 1953–1963*. Praha 2000, s. 307–308.

jímám žádnou zodpovědnost,“ uvedl zcela nekompromisně.¹⁰ Takovéto neho-
rázné popření vlastních snah a vynalože-
ného úsilí směřujícího ke zmanipulová-
ní studentů (většinou ze semináře Karla
Chotka) a jejich uvedení na „správnou“
cestu by mohl vysvětlit jen psycholog.
V členech kroužku, pokud někteří ještě
nostalgicky vzpomínali na budovatelské
nadšení a Nahodilova radikální vystou-
pení, to muselo uhasit i poslední jiskru
sympatií k němu. Dvěma z nich vmetl
O. Nahodil urážku přímo do tváře: Zde-
něk Mišurec a Jaroslav Patera, člen „se-
kymnického“ Fakultního výboru KSČ,
vedli stranickou skupinu, v níž on, Ota-
kar Nahodil, „jako individualista nemlá-
dežník, měl roli chronického trestance“.¹¹
Samozřejmě neuvedl, že sám byl členem
KSČ už od roku 1945, bohatě těžil z vý-
hod, jež mu stranická knížka poskytova-
la, zatímco většina *modrokošiláčů* (čle-
nů Československého svazu mládeže,
tzv. mládežníků) z jeho marxistického kroužku mohla jen doufat, že si členství v ex-
kluzivním klubu KSČ časem vyslouží. Mohli bychom pokračovat dalšími příkla-
dy demagogie, již v roce 1995 O. Nahodil hájil svůj vědecký a pedagogický kredit
za doby působení na FF UK. Svědčí jen o jediném: změnil-li se za pětadvacet let
Šavel v Pavla, či ateista ve zbožného katolíka, marxista v humanistu, nezměnila se
ani v nejmenším dikce jeho projevu, jeho způsob argumentace, založené na kombi-
naci selektivních faktů, bystrých postřehů, polopравd, účelových lží a preventivních
zákeřných útoků, cítil-li se ohrožen.

Jedním z hlavních argumentů Nahodilovy apologetiky proti Zprávě NSČ bylo opa-
kované tvrzení, že byla „*předčasným aktem, vedoucím k ukvapeným a nesprávným zá-
věrům*“, i když motivaci jejího vzniku v polistopadové atmosféře chápal. Domníval se

Otakar Nahodil v roce 1988. Etnologický ústav
AV ČR, v. v. i.

10 NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*, c. d., s. 10. S despektem se vyjádřil o teoretické úrovni a vztazích v tomto kroužku a jmenovitě uvedl jeho aktéry: Milan a Olga Skalníkoví, Zdeněk a Věra Mišurcovi, Hannah Rejchrtová–Laudová, Dagmar Palátová–Cveková, Jaroslav Patera, Hana Dymetrová, Iva Jáchymová–Heroldová, Věra Hasalová, František Vančík, Jaroslav a Jarmila Šťastní, Vanda Tůmová–Jiříkovská, dále Soňa Gaňová–Švecová příchozí z Bratislavy, Eva Vrabcová příchozí z Leningradu.

11 *Tamtéž*, s. 11.

snad, že s odstupem času, s únavou lidské paměti původců „*klevet, pomluv a křivých obvinění*“, jimž přičítal všechny vlastní nezdary, vyvstanou jasněji kontury obrazu O. Nahodila jako excelentního vědce, leč oběti malosti a úzkoprsosti českého vědeckého prostředí? Prostředí stranické diktatury a slepě prosovětské orientace, které sám pomohl stvořit? Patrně nedomyslel, že čas může pracovat i proti němu. Že po čase zpřístupněné archivní fondy, včetně fondů nejtajnějších, tedy písemností KSČ či Státní bezpečnosti a dalších tzv. silových složek, nahradí ony „*klevety a pomlvy*“ písemnými argumenty, které je těžko vyvrátit a které Nahodilovo působení na fakultě odrážejí v ještě nepříznivějším světle, než paměť současníků.¹² Během deseti let Nahodilova zaměstnaneckého poměru na FF UK vzniklo tolik písemností jako snad o žádném dalším z pracovníků fakulty. Stranické a posléze státní orgány řešily sérii afér člověka na jedné straně nadaného a výkonného, na druhé straně trpícího silnou egománií, v níž nebyl schopen se podříditi jakýmkoliv pravidlům občanského (ale ani stranického) soužití, včetně pravidel pedagogické a partnerské etiky, dokonce ani finanční kázní v hospodaření se státními prostředky. Obavy z toho, že O. Nahodilovi projde všechno proto, že má vlivné ochránce ve zpravodajských službách, vycítíme z řady dokumentů stranické i úřední povahy, včetně např. vstřícného postoje profesora Oldřicha Říhy k jeho pokleskům. Tento předpoklad provázel Otakara Nahodila po celou jeho zdejší kariéru de facto již z let jeho studií v SSSR a bude možné jej ověřit až poté, co Rusko zpřístupní archivy sovětských zpravodajských služeb. V této souvislosti stojí za zmínku uvést informaci, s níž O. Nahodil argumentoval až v roce 1995: sovětská občanka Aza J. Taurova, se kterou žil v nelegitimním svazku v Leningradě, zplodil s ní dcerku Světlanu a s níž později v Praze uzavřel svůj druhý sňatek, byla vyšetřovatelkou ve stalinistické vojenské justici.¹³

I když ani písemné dokumenty nemohou poskytnout celistvý a objektivní obraz, mohou přispět k jeho postupné konstrukci. Při interpretaci je důležité sledovat

12 Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK) uchovává materiály k působení Otakara Nahodila ve fondu Filozofické fakulty (dále fond FF) pod inv. č. 510, personalie pedagogického sboru, Otakar Nahodil 1950–1963; inv.č. 1987, Čsl. egyptologický ústav, doc. Nahodil 1960–1963; dále fond ZO KSČ Filozofické fakulty, Filozofie II, 1959–1965, č. kart. 17. Do archivu nebyla odevzdána žádná agenda katedry národopisu (etnografie a folkloristiky), agenda historických kateder doposud analyzována nebyla. Pochopitelně je v AUK uložena dokumentace k Nahodilovým studiím v příslušné studentské agendě. Nahodilův profesní i soukromý život (ten často až do velmi nechutných intimních podrobností) i průběh několika konkrétních „afér“ pečlivě zdokumentovala i tajná policie, jejíž materiály jsou dnes již také dostupné. Viz Archiv bezpečnostních složek, vyšetřovací spis a. č. V-8748 MV (a do něj převedený vyšetřovací spis a. č. V-28389), dále svazek a. č. 67535 MV či spisy ve fondu Inspekce ministra vnitra ČSSR A 8/1, inventární jednotka 615.

13 Světlana se narodila 9. 3. 1950 krátce před ukončením Nahodilova studia v SSSR. Její matce Aze Taurové (narozené 1926) tehdy sovětské úřady nepovolily vystěhování do ČSR. 29. 12. 1951 uzavřel O. Nahodil sňatek s Hanou Čermákovou, pracovnící studovny Československého institutu v Praze. S ní se rozvedl, když Aza Taurová přijela do ČSR a narodily se jí další dvě děti: Dagmar roku 1958 a Otakar 1959. Manželství s Azou Taurovou skončilo rozvodem v roce 1962 a krátce nato se O. Nahodil oženil se spisovatelkou Zdenou Dědinovou, která posléze s ním a synem Lumírem emigrovala.

nejen účel písemnosti, ale též dobový způsob vyjadřování, zvláště u materiálů kádrové a dotazníkové podoby i u pramenů bezpečnostních složek. Bylo zcela běžné například uvádět ve svých životopisech a kádrových dotaznících jen výběr toho, co dotyčný uznal za vhodné. Některá pro Nahodilův život a kariéru determinující fakta nalezneme až v citované apologetice z roku 1995. Přitom by některá tato fakta mohla v kádrových záležitostech znamenat zvýhodnění, kdyby je uplatnil. Pokud se ovšem zakládají na pravdě, o čemž si v některých případech dovoluji pochybovat.

Původ, studia a počátky kariéry

V žádném z dotazníků a životopisů z 50. let Otakar Nahodil neuvádí, že se narodil v bilingvní rodině a svět objevoval prostřednictvím ruského folklóru a v dětství poslouchal vyprávění o národech žijících ve střední Asii podél sibiřské magistrály. Matku, ruskou zubní lékařku, si z Mandžuska přivezl otec – československý legionář, vracějící se přes Sibiř do vlasti. Svůj původ uvádí O. Nahodil konstatováním, že pochází z maloburžoazní rodiny, otec – důchodce byl kapitánem pomocného zdravotnictva ČSA a je členem KSČ, matka dentistka bezpartijní. Stranické komise omlouvaly v prvních letech Nahodilovy výstřelky právě „měšťáckým“ původem: sklon k bohémství, špatný poměr k ženám, nadměrné pití lihovin. „*S. Nahodil rostl v měšťáckém prostředí, které podporovalo individualismus [...] je nevychován politickou prací a charakterově nepevný.*“¹⁴ Je jisté, že v době, kdy O. Nahodil započal odbornou kariéru, legionáři – s výjimkou těch, co bojovali na straně rudých – už kádrovým přínosem nebyli. Na druhé straně v evidenčním listu osobního spisu má O. Nahodil uvedeno, že získal v roce 1945 Čestný odznak barikádníka Prahy XI za účast na květnovém povstání, což v životopisech neuvádí.¹⁵ Nezmiňuje se tam ani o údajné vlastní ilegalitě za okupace.¹⁶

V roce 1942 Nahodil odmaturoval na klasickém gymnáziu v Praze XI a podle evidenčního listu pracoval v kanceláři odborové ústředny (Ústředí veřejných zaměstnanců v Praze). Proč tedy falešné dokumenty? Aby unikl pracovnímu nasazení do Říše? Další zarážející skutečností je, že v dobových životopisech ani dotaznících nezmiňuje svou údajnou účast v ilegálním Pražském etnologickém kroužku (PEK), vedeném protektorátní policií jako stolní společnost U Macešků.¹⁷ Snad proto, že členové této společnosti amerikanista Čestmír Loukotka, Jan Slavík, sociolog Vladimír

14 AUK, fond FF, inv. č. 510. Zpráva o závěru komise, jmenované FV ZO KSČ na filosoficko-historické fakultě UK v květnu 1953 pro prošetření případu s. Nahodila, 24. 6. 1953. Komise ve složení V. Kotytk, B. Borecký, V. Bubeníčková.

15 AUK, fond FF, inv. č. 510. Čerpám především z Curricula vitae, které O. Nahodil předložil FF UK dne 5. 2. 1952.

16 Srov. NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*, c. d., s. 8: „*Válku jsem přežil s falešnými dokumenty a značnou dávnou štěstí.*“

17 *Tamtéž*, s. 7–8.

Kadlec a ředitel Náprstkova muzea Jiří Müller počátkem 50. let ještě žili? J. Slavík vyučoval uzbečtinu na Škole orientálních jazyků, kam za války O. Nahodil docházel, a mohl studenta ke stolu přátel v kavárně pozvat. Ale z perspektivy víc jak půl století, kdy se pasoval do role člena této společnosti, vypadá věc značně nevěrohodně.

Do studia etnologie a srovnávací vědy náboženské se Otakar Nahodil přihlásil hned v letním trimestru 1945 s velikou tíží. V roce 1946 krátce figuroval v semináři prof. K. Chotka jako pomocná vědecká síla, poté se snažil získat stipendium ke studiu v SSSR. V tzv. prvním náboru neuspěl a vzal zavděk pětiměsíčním studijním pobytem na historicko-filologické fakultě Univerzity Klimenta Ochridského v Bulharsku. Tam navázal styky, které mu v následujícím roce dopomohly ke stipendiu do SSSR. Studoval na Ždanovově univerzitě v Leningradu, současně připravoval disertaci nezbytnou k ukončení studia na FF UK. Disertace s názvem *Ideologické přenesení společenského zřízení do živočišného světa v náboženských představách a přežitcích národů severní Eurasie* je datována v Leningradě 1948 a obsahuje 78 stran. V předmluvě autor děkuje svým učitelům K. Chotkovi, O. Pertoldovi, D. K. Zeleninovi, I. N. Vinnikovovi, A. A. Popovovi, S. V. Ivanovovi a předepisuje, že práce je de facto rozvedením starší studie D. K. Zelenina s tímž názvem, doplněná o hledisko počátečních forem náboženství.¹⁸ Zeleninovu folkloristickou srovnávací studii o kultu medvěda u severských národů doplnil v knihovně pražského národopisného semináře o doklady snesené amerikanisty.

Práce vznikla bez terénního výzkumu jako celkem obratná kompilace z literatury. Vedoucí práce K. Chotek ji v lednu 1949 ohodnotil jako velmi dobrou, O. Pertold 18. 1. jako oponent připojil lakonické „*přijímám*“. O deset dnů později 28. 1. 1949 už Otakar Nahodil promoval a stal se doktorem filozofie FF UK v Praze. Samozřejmě udivuje rychlost, s níž se mu podařilo studium uzavřít, ale situace na FF UK byla výjimečná. Probíhaly tzv. studijní, ve skutečnosti kádrové prověrky v atmosféře všeobecného strachu mezi pedagogy i studenty, studium staršího nereformovaného typu postupně nahrazovalo studium reformované a sílily tlaky na ideologizaci fakulty. Možná, že kdyby profesori O. Pertold a K. Chotek nenechali poměrně chatrnou disertaci tak snadno projít, mohli fakultě do budoucna ušetřit dost problémů. Nicméně Nahodilův tvrdý rozjezd sotva bylo možné zbrzdit, neboť dobové okolnosti mu hrály do ruky. Ač v té době již ideologicky avansoval, disertaci opatrně opřel o geografické, srovnávací a funkčně strukturální metody, jimiž do té doby český národopis laboroval. Až v závěrečné pasáži na straně 66 je k nalezení zmínka o marxismu-leninismu jako metodě: „*Předložená studie o ideologickém přenesení společenského zřízení do živočišného světa v prvobytných náboženských názorech a jejich přežitcích je prvním pokusem o řešení tohoto konkrétního tématu v naší*

18 ZELEININ, D. K.: *Ideologičeskoje pereněsenije na dikich životnyh sociálno-rodovoj organizacij ljuďej*. Izvěstija AN SSSR, 1935, s. 403–424.

české vědecké literatuře. Nicméně její úkol si představuji poněkud širě. Považuji tuto práci za příspěvek k řešení problému velmi aktuálního, jenž potřebuje osvětlení s hlediska marxisticko-leninské filosofie. A bude-li této studie použito s tímto zaměřením, pak splnila svůj úkol.“¹⁹

Vnímavý student dobře postřehl, že aplikovat na etnologii marxismus-leninismus s jeho základními postuláty (diktatura proletariátu, proletářský internacionalismus, socialistické vlastenectví, revolucionismus a materialismus) bude obtížné a ze všech -ismů zvolil ateismus jako prostor k rozvíjení Marxova učení. Téma, k němuž se vracel celá léta, později ve spolupráci s Antonínem Robkem. Krátce před svým propuštěním v roce 1962 projektoval na FF UK Ústav ateismu, jehož by se sám stal vedoucím. Do určité míry se zde potkával s pracemi Otakara Pertolda, zvláště ve výzkumu pověr a pověřivosti, ale zatímco O. Pertold vnímal ateismus jako jeden z mnoha názorových řešení v odvěkých snahách člověka o orientaci a zakotvení, O. Nahodil jej prezentoval jako nejvyšší a vítěznou formu lidského vědomí.

10. 7. 1950 promoval Otakar Nahodil na leningradské Ždanovově univerzitě, kterou absolvoval za dva roky s vyznamenáním (diplom vystaven pod č. 901893) a v listopadu 1950 byl pověřen vedením Československo-sovětského institutu (ČSI, Národní třída 5) jako zástupce generálního tajemníka. Na doporučení prof. O. Říhy byl děkanem FF UK v zimním semestru 1950/1951 pověřen dvěma přednáškami: dvouhodinovou *Úvod do studia národopisu* a dvouhodinovou *Dějiny prvobytné společnosti*.²⁰ Jeho přednášky měly úspěch. Během přednášení neustále kouřil a zaměřil se zpravidla na některou z dívek v publiku, s níž během výkladu vedl dialog. „*Já a soudruh Potáпов*,“ prý s oblibou opakoval. Na klopě saka se pyšnil odznakem absolventa leningradské univerzity, rudým kosodélníkem, což mu prý u kritických studentů vyneslo posměšnou přezdívku s erotickým podtextem. Dojížděl přednášet obecnou etnografií do Bratislavy, stal se redaktorem Českého lidu a vedl Nakladatelství ČSI. Děkan O. Říha ho patrně vyzvedl jako ideologickou posilu a viděl v něm naději do budoucna.²¹ Proto také v září 1952 požádal rektorát, aby byl Otakar Nahodil ustanoven odborným asistentem při katedře národopisu na místo uvolněné odchodem J. Kramářka do ÚEF ČSAV.²²

19 NAHODIL, O.: *Ideologické přenesení společenského zřízení do živočišného světa v náboženských představách a přežitcích národů severní Eurasie*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Leningrad 1948, s. 66.

20 AUK, fond FF, inv. č. 510, žádost O. Říhy děkanovi z 9. 9. 1950 čj. 281/Kr/M. a pověření Nahodilovo z 16. 10. 1950 čj. 430/46.

21 Na skutečnost, že právě O. Říhovi vděčil za své přijetí na FF UK a že ho O. Říha podpořil ve svízelné kádrové i zaměstnanecké situaci, O. Nahodil jako kdyby zapomněl. V roce 1995 věnoval O. Říhovi hodnocení, které není daleko od pravdy, ale od O. Nahodila zní coby projev čistého cynismu: „*V pozadí se jako šedá eminence objevuje nehabilitovaný profesor Oldřich Říha, stranický ideolog nejhrubšího zrna, jehož pokyny modré košile prosazují, hlavně v kádrové manipulaci.*“ NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*, c. d., s. 11.

22 AUK, fond FF, inv. č. 510, děkan O. Říha rektorátu 17. 9. 1952, čj. 320.

Ke jmenování sice došlo od 1. 1. 1953, ale za pozoruhodných okolností.²³ Ke kopii jmenovacího dekretu je připíchnuté vyjádření děkana O. Říhy a vyjádření kádrového referenta fakulty Jelínka, že O. Nahodil je přijat s výhradou, že „*soudruzi se mu budou věnovati a stále sledovati jeho činnost*“, a to pouze na zkušební dobu. Otakara Nahodila očividně dostihla jeho minulost. Z vedení ČSI byl s platností od 1. 9. 1952 odvolán a poslán na placenou dovolenou. Už předtím 26. 4. 1951 byl převeden z řad členů KSČ na dva roky do stavu pouhých kandidátů na členství, poté obdržel stranickou důtku.²⁴ V době Nahodilova nástupu na FF UK patrně všechny okolnosti jeho selhání v ČSI nebyly známy, ty vyšly najevo až v červnu 1953, kdy vydala zprávu stranická komise, jmenovaná ZO KSČ na FF UK k „*prošetření případu Nahodil*“.²⁵

Před komisí se přepíraly Nahodilovy morální poklesky z pobytu v Bulharsku a v SSSR, včetně stížností krajanského spolku *Zemljačestvo* v Leningradě (stížnost doručil osobně zástupce spolku s. Potoček) a jeho návrhu na vyloučení Nahodila z KSČ, dále problematické působení v ČSI, jehož činnost rozvracel do té míry, že vyvstalo podezření, že tam byl s takto definovaným úkolem dokonce dosazen, jakož i způsob Nahodilova jednání, kdy odmítal jakoukoliv kritiku a každého kolem sebe označoval za trockistu a sekýraře.

Z hlediska Nahodilova působení na FF UK toto byly věci již uzavřené: za chování v SSSR dostal mezitím důtku s výstrahou na ÚV KSČ, za chyby v ČSI důtku OV VŠ. Podstatným bodem v jednání komise byla Nahodilova žádost o státní docenturu. Podal ji ještě před svým nástupem na fakultu v únoru 1952 prostřednictvím prof. O. Pertolda. O posudek byli požádáni další pedagogové z tehdy nevelkého národopisného pracoviště. Doc. Drahomíra Stránská, prof. K. Chotek a doc. Vilém Pražák vypracovali společné zamítavé stanovisko, jehož datum a rozsah nejsou známy, a výtky, které obsahovalo, lze odhadovat jen nepřímě. Společný posudek tří pedagogů byl totiž z Nahodilova osobního spisu odstraněn a zůstala jen poslední strana se zbytkem textu.²⁶ Toto torzo posudku je připojeno k nově objednaným posudkům,

23 AUK, fond FF, inv. č. 510, jmenování O. Nahodila odborným asistentem při katedře národopisu pod čj. OA-1-51/52 ze 17. 12. 1952.

24 AUK, fond FF, inv. č. 510, přípis ZO KSČ Československo-sovětského institutu adresovaný ZO KSČ s datem 22. 6. 1953.

25 AUK, fond FF, inv. č. 510, Zpráva o závěru komise, jmenované FV ZO KSČ na filosoficko-historické fakultě UK v květnu 1953 pro prošetření případu s. Nahodila, datovaná 24. 6. 1953. K jedné z kopií strojopisu Zprávy je připojen daleko obsírnější rukopisný koncept, obsahující řadu trapných detailů, které komise do čistopisu nezařadila, ale patrně považovala za prospěšné uchovat do budoucna.

26 Zbývající část textu podepsaného K. Chotkem, D. Stránskou a V. Pražákem: „... *vlastního výzkumu a materiálu, na které by ukázal nové tematické požadavky i technické metody. Do té doby doporučujeme návrh na jmenování státním docentem odložit. Mimo to by se doporučovalo vyžádati si posudky z působišť, na kterých dr. Nahodil doposud pracoval, tj. z univerzity v Leningradě a z Československého institutu v Praze, po stránce odborné i stranické (od KSČ), které ev. mohou výše uvedený posudek korigovati.*“

datovaným v květnu 1952, a to od dr. Jaroslava Kramaříka ze 14. 5., doc. Jaroslava Böhma z 15. 5. a dr. Andreje Melicherčíka z 26. 5. Všechny tři posudky Nahodilovu státní docenturu pro obor teorie národopisu a všeobecného národopisu plně doporučují.

Nejobsáhlejší z posudků je Kramaříkův a z něho je možné usoudit na výtky spoluautorů původního zamítnutí: neznalost terénních výzkumů, povrchnost, odborné nedostatky dosavadních publikací a absence materiálových prací. J. Kramařík mávnutím ruky všechny výtky odbyl, na rozdíl od J. Böhma, který některá konstatování zamítavého posudku považoval za věcně správná a námitky závažné. Nicméně usoudil: „*Výtka malé znalosti praktického studia v terénu je v oboru jako je národopis pochopitelně závažná, ale zde je třeba zase uvážiti, do jaké míry je za to odpovědné uvedené již pracovní postavení a do jaké míry při thematické specializaci, k níž žadatel směřuje, je terénní práce potřebná jako integrální pracovní složka.*“²⁷ Podobně i A. Melicherčík, ač na Nahodilovu hlavu snáší samou chválu, podotýká, že jeho studie o rodinném nedílu na Slovensku²⁸ není dostatečně opřena o konkrétní materiál.

Stěžejním dilem pro udělení docentury měl být patrně spis *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*,²⁹ neboť vyvracení výtek k této publikaci věnuje Jaroslav Kramařík nejvíce prostoru. Andrej Melicherčík zase vysoce hodnotí právě vydanou publikaci *J. V. Stalin a národopisná věda*, kde se J. Kramařík jako spoluautor nevyjádřil.³⁰ Přesto, že si Otakar Nahodil opatřil tři doporučující posudky, děkan fakulty rozhodl, že návrh zatím podán nebude. Z jednání stranické komise v červnu 1953 vyplývá, že se dotčený cítil poškozen tím, že „*jako student z SSSR má být jen odborným asistentem*“, a na děkana si stěžoval. Docentem pro obor národopis jmenoval Otakara Nahodila bez habilitačního řízení ministr František Kahuda až 25. 6. 1957. Nedlouho předtím obhájil O. Nahodil kandidátskou disertaci na téma *O původu náboženství*.³¹

Neomezený pán české etnografie

Rok 1957 byl pro Nahodila veskrze úspěšný. V lednu toho roku připravil plán expedice do sovětské Střední Asie. Možná si chtěl splnit dětský sen, možná se zhlédl

27 AUK, fond FF, inv. č. 510, posudky J. Kramaříka, J. Böhma a A. Melicherčíka.

28 Srov. NAHODIL, O.: *K otázce dějin rodinného společenství na Slovensku*. Český lid 38, 1951, s. 71–81.

29 NAHODIL, O.: *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha 1950.

30 NAHODIL, O. – KRAMAŘÍK, J.: *J. V. Stalin a národopisná věda. Příspěvky k diskusi o díle „Marxismus a otázky jazykovědy“*. Praha 1952.

31 AUK, fond FF, inv. č. 510, Viz čj. 331/8-57 Ha z 19. 2. 1957 děkanát FF UK oznamuje rektorátu, že O. Nahodil obhájil kandidátskou disertaci. Zde též dekret ministerstva školství o jmenování Nahodila docentem pro obor národopis z 25. 6. 1957, podepsaný F. Kahudou.

v úspěších cestovatelské dvojice Hanzelka – Zikmund. Sestylizoval žádost o podporu adresovanou náměstkovi předsedy vlády Václavu Kopeckému. Vlastnoruční koncept žádosti předložil děkanu Mirko Očadlíkovi, který jej 15. 1. nechal opsat a V. Kopeckému se svým podpisem odeslal.³² Projekt předpokládal několikačlenný tým, cestující nákladním autem Škoda, jako velkou propagační cestu po Střední Asii až k Pamíru a zpět přes Kaspické jezero a Kavkaz. Členy týmu měli být rozhlasový redaktor Jaroslav Štěpánek, dále žurnalisté, přírodovědci a odborníci na národnostní politiku. Krom propagace sovětské národnostní politiky a přírodních krás rozhlasovými relacemi, filmovou a fotografickou dokumentací měla expedice „*příspěť především k podpoře boje proti „reakční Eisenhauerově doktríně“*“. Velikášství autora projektu je evidentní, expedice měla též odchytávat zvěř pro pražskou ZOO, sbírat etnografika pro Náprstkovo muzeum, sbírat přírodniny a posléze vydat řadu reprezentativních vědeckých i populárních spisů. „*Děkanství se přimlouvá za Vaši intervenci v této otázce proto, že etnografickou a kulturně-historickou práci v této výpravě má provádět dr. Otakar Nahodil, náš pracovník fakulty, zkušený v terénní práci, znalec Sovětského Svazu a místní problematiky i jazyka, jež má za sebou již značnou zkušenost literární, pokud jde o vědecké, vědecko-populární i populární spisy*.“³³

O dalším osudu projektu není nic známo, ale zdá se, že na výsledek žádosti Otakar Nahodil ani nečekal. 28. 5. 1957 odletěl na tříměsíční studijní cestu do středosibijských republik SSSR, patrně v rámci neplaceného volna, protože účtárna FF UK dostala pokyn, aby od 2. září obnovila Nahodilovi vyplácení mzdy. Zdá se, že využil osobních kontaktů především v Gruzii. V etnografickém oddělení Historického ústavu Gruzinské Akademie věd u prof. G. S. Čitaja a jeho týmu jako vážený host ze „Západu“ využíval jejich pohostinství a nechal se služebními auty vozit do zajímavých lokalit. S povahou a stavem etnografického výzkumu tamějších odborníků v sovětských republikách Zakavkazska seznámil 20. 11. 1957 členy katedry národopisu na FF UK přehlednou přednáškou, kterou vzápětí publikoval.³⁴

Fotografie a dojmy z cest uložil do poměrně zdařilého cestopisu, v němž snaha o poutavý objektivní popis prolíná do autorových představ, co by tomu řekl nesmrtelný národní hrdina Julius Fučík.³⁵ Dokonce se stylizuje i do Fučíkova oblíbeného způsobu vtáhnout čtenáře přímo do zážitku: „*Připadáš si jako kluk u hračkářského krámu s nosem rozplácnutým na skle výkladní skříně...*“ Vydání cestopisu trvalo pět

32 AUK, fond FF, inv. č. 510, rukopisný koncept psaný Nahodilovou rukou a kopie strojopisu podepsaná M. Očadlíkem.

33 *Tamtéž*.

34 NAHODIL, O.: *Etnografická práce ve východních republikách SSSR*. Československá ethnografie 6, 1958, s. 69–76.

35 FUČÍK, J.: *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha 1932. Julius Fučík jako komunistický žurnalista spolu se čtyřmi dělníky v dubnu 1930 ilegálně překročil hranice republiky a procestoval během tří měsíců Kavkaz, Povolží, Doněcko, Tádžikistán a Kazachstán, dojmy uložil formou historických reportáží do citované knihy.

let, což není při tehdejších technologiích knižní výroby nijak mimořádný odstup, ale patrně jej provázely potíže. V květnu 1961 sděloval proděkan FF UK Vladimír Kašík nakladatelství Svět Sovětů, že mu nejsou známy žádné politické důvody, pro něž by nemělo být vydáno dílo Otakara Nahodila *Sovětským Orientem*. Cestopis vyšel o rok později s názvem *Horami a oázami*.³⁶ Cestopis je téměř odpolitizovaný, smířlivě laděný vůči zbytkům tradičních kultur i náboženství. Jakoby jej ani nepsal autor, v té době tvrdě propagující ateistickou výchovu. Typická pro Nahodilův rozevlátý způsob jednání je i celkem nevinná lež: opakovaně vydává svůj pobyt ve Střední Asii za čtyřměsíční, ač trval evidentně měsíce tři.

1. 9. 1958 jmenoval děkan František Kavka Otakara Nahodila vedoucím oddělení národopisu při katedře československých dějin a archivního studia.³⁷ Tehdy Otakar Nahodil učil průměrně 15 hodin týdně, vedl dva aspiranty, na vedlejší úvazek řídil autorský kolektiv výstavy *Náboženství a ateismus v dějinách společnosti*. V ÚEF ČSAV byl členem vědecké rady a vedoucím kolektivu pro obecnou etnografii. Vedl časopis Československá etnografie a byl členem redakčních rad časopisů Český lid a Věda a život. Byl předsedou Ústřední sekce vědeckého ateismu a člen ÚV Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a uváděl členství v šesti dalších vědeckých společnostech. Do ciziny vyjížděl, co nejčastěji mohl, a stranická organizace v jeho případě vždy dávala doporučení, jimiž jinak šetřila i u řadových straníků. V pětatřiceti letech byl na vrcholu své kariéry.³⁸ Zároveň s tím ovšem začal ztrácet kontrolu nad některými negativními rysy vlastního charakteru a stále častěji přicházel do konfliktů v pracovním styku, o rodinném ani nemluvě. Vůči celé odborné komunitě se choval povýšenecky a despoticky.³⁹ Ač sám nikdy

36 AUK, fond FF, inv. č. 510, kopie dopisu V. Kašíka řediteli nakladatelství Svět Sovětů z 10. 5. 1961.

37 Kádrové prověrky odstartované na FF UK v roce 1958 znamenaly zlom v personálním složení pedagogického sboru a generační výměnu. Srov. PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Filozofové dělají revoluci*. Praha 2015, s. 264 an.

38 AUK, fond FF, inv. č. 510, Cyklostylovaný dotazník, vyplňovaný zaměstnanci pro potřeby děkanátu. Své dvouleté působení ve funkci vedoucího katedry si vysoce cenil: „*Toto pracoviště jsem dával dohromady já, za těžkých okolností; jediný jsem měl právo přednášet, dával jsem dohromady lidi a přijímal další; za dvě léta, kdy jsem vedl oddělení, přešli dva asistenti do odborné asistentury (Robek, Švecová), přišla na oddělení Hasalová, byl k nám převeden Dvořák a Vrabcová, Šťastný přešel do aspirantury. Současně bylo v plánu rozvinutí práce na poli vědeckého ateismu...*“, hájil se na schůzi stranické skupiny katedry etnografie a folkloristiky 28. 11. 1961.

39 Z vedení katedry národopisu byl Otakar Nahodil po dvou letech odvolán a nahrazen doc. Karlem Dvořákem, vůči němuž proto pojal doslova zášť. Viz NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*, c. d., s. 13: „... doc. Karla Dvořáka, kterého po rozpuštění pedagogické fakulty žádný z historiků nechtěl přijmout na příslušnou katedru. Tehdejší děkan FF UK Frant. Kavka se tudíž u mě přimlouval za Dvořáka a prosil mne, abych jej přijal pro obor folkloristiky. Karel Dvořák prosil se sepatýma rukama. Odpověděl jsem mu, že se nemusí ponižovat a že jej po určité době spolupráce ve vědecké radě ÚEF přijímám. Tím jsem ovšem vyslovil ortel sám nad sebou. [...] Bigotního K. Dvořáka jsem v dvou letech zběsilého „honu na čarodějnice“ (1961–1962) poznal jako bezohledného nositele totalitního násilí, jako křivopřísežníka a šířitele pomluv...“

nepřijal stranickou funkci (což mu spolustraníci vyčítali jako individualismus), vždy dovedl prostřednictvím stranických „vyšších“ míst prosadit svůj zájem. Uvedme příklad. Vysoké hodnocení sebe sama jako excelentního vědce opíral o skutečnost, že jako první z etnografů u nás obhájil titul CSc. (1957) a DrSc. (1962).⁴⁰ Důvod byl zcela prostý: podané kandidátské disertace a doktorské žádosti druhých po léta zdržoval a nepřipouštěl k obhajobě, což mu umožňovaly funkce ve vědeckých radách.

Egyptská mise a rodinné problémy – počátek Nahodilova konce

Touha po poznávání a cestování, již byl Otakar Nahodil bytostně vybaven, snad i snaha uniknout neradostnému rodinnému soužití, jej přivedla k dalšímu projektu, který se mu posléze stal osudným. Když Československý egyptologický ústav UK (dále ČEÚ) chystal první expedici do Egypta, zařídil si Nahodil, aby byl jmenován do vědecké rady tohoto ústavu.⁴¹ Poté asi už nebyl problém, aby si u prof. Zbyňka Žáby jako vedoucího expedice zajistil výjezd do Káhiry s tím, že expedice by měla fungovat ve spolupráci s etnografem. Po úřední stránce se věc nevyvíjela podle Nahodilových představ, protože na oficiální žádost Z. Žáby patrně odpověděl vedoucí katedry Karel Dvořák výběrem jiného z pracovníků katedry. Vyplyvá to z dopisu, který odeslal rozhořčený Otakar Nahodil Dvořákovi ještě po návratu z Egypta: „*Prof. Žába ve svém dopise vědomě obešel a zamlčel skutečnost, že první vědecká rada ČEÚ pověřila vedením tohoto úseku mne jako člena věd. rady ústavu. [...] A nic na věci nezmění skutečnost, že mne prof. Žába považoval za domovníka káhirského pracoviště...*“.⁴² Nicméně nakonec to O. Nahodilovi vyšlo a 28. 11. 1960 odletěl do Káhiry jako externí spolupracovník ČEÚ ve funkci administrátora káhirského pracoviště, které mělo naplno fungovat až po příletu expedice na sezónní vykopávky.⁴³

Otakar Nahodil měl údajně povoleno čerpat z účtu ČEÚ diety (ve výši profesorského platu) s tím, že bude prof. Žábovi podávat pravidelné týdenní zprávy, které nedocházely.⁴⁴ Následně se bránil, že zprávy posílá přímo Ministerstvu vnitra (sic!).

40 AUK, fond FF, inv. č. 1987, karton 689, přepis rektorátu UK adresovaný děkanství FF UK čj. 989/64-Dr.Fi-Bn z 17. 2. 1964 sděluje, že 1. 3. 1962 obhájil O. Nahodil hodnost doktora historických věd, ale udělení hodnosti bylo odloženo do vyřešení disciplinárního řízení s jmenovaným.

41 AUK, fond FF, inv. č. 1987, kart. 689, 11. 3. 1960 rektor UK Procházka jmenuje O. Nahodila členem vědecké rady Čs. egyptologického ústavu, čj. 1684/60, Kv/Fo.

42 AUK, fond FF, inv. č. 1987, kart. 689, 1. 4. 1961, O. Nahodil vedoucímu katedry národopisu K. Dvořákovi

43 AUK, fond FF, inv. č. 1987, kart. 689 kopie zprávy disciplinární komise, b. d.: „*V instrukci podepsané prof. Žábou, datované 26. listopadu 1960 a adresované dr. F. Zachystalovi, velvyslanci ČSSR v Káhíře je uvedeno, že s. doc. Nahodil je na káhirské pracoviště vyslán ve funkci administrátora tohoto pracoviště s upozorněním, že pracovníci v této funkci do Káhiry vysláni budou mít ještě své speciální vědecké nebo technické úkoly.*“

44 AUK, fond FF, inv. č. 1987, kart. 689, přepis prof. Žáby, který důrazně vyzývá O. Nahodila k podávání zpráv.

Místo toho se hromadily poplašné zprávy o Nahodilových nekontrolovatelných stycích v Egyptě a o způsobu jeho hospodaření s prostředky ČEÚ v Káhiře: vysoké částky proplacené za alkohol, hotelová ubytování a cestovné. Určitou výzkumnou práci nicméně O. Nahodil v Egyptě skutečně vykonával.⁴⁵ Do korespondence se zapojily krom rektorátu UK též zastupitelské úřady, ministerstva vnitra a školství i egyptské zpravodajské služby. Spisy obsahují stovky stran vzniklých během dvou let následného šetření, během kterého se různé instituce navzájem opatrně oslovují, kdy není jasné, kdo a jakým „speciálním úkolem“ Otakara Nahodila pověřil, ani kdo vlastně zaplatil jeho letenku atd. Sám dotčený ve své apologetice nazývá ono stranické i účetní šetření a následný soudní proces „*honem na čarodějnice*“ a jeho tvrzení, že „*Mimo jiné bylo pro stranu důležité zjistit, jsem-li členem některé z konspiračních skupin MV*“, zní až výsměšně, protože to samozřejmě v možnostech fakultní ZO KSČ nebylo. S konečnou platností po dlouhých tahanicích a vytáčkách bylo šetření uzavřeno až koncem roku 1963 vyčíslením vzniklých škod a soudně stanovených náhrad v době, kdy již Otakar Nahodil nebyl zaměstnancem FF UK.⁴⁶

Nahodilův pobyt v Egyptě skončil náhle 13. 3. 1961, kdy byl děkanem FF UK telegraficky odvolán, když 27. 2. mu už předtím byly telegraficky zastaveny všechny výplaty a obstaveno tuzexové konto. Do Prahy přiletěl 14. 3. a nechal se okamžitě hospitalizovat ve Vinohradské nemocnici s následky automobilové nehody utrpěné v únoru. Je třeba podotknout, že ještě po nehodě (od 24. 2. do 10. 3.) bez známek zdravotních problémů čerpal zvláštní stipendium československého ministerstva školství a kultury v Súdánu. Odvolání z funkce administrátora mu prof. Žába nechal doručit do nemocnice. Rekonstrukce Nahodilova pobytu v Súdánu by sama o sobě vydala na samostatnou studii ilustrující dobové poměry. V Chartúmu se potkával s Ladislavem Holým, který zde čekal na povolení k odjezdu na výzkum, který nakonec realizoval. Naproti tomu Otakara Nahodila předcházely patrně informace, na základě kterých mu tajemník Anthropological Board súdánské republiky Sadik Nur sdělil, že není pokládán za osobu, která přijela do Súdánu s vědeckým posláním a že o umožnění svých cest má osobně žádat šéfa tajné policie Ahmeda Abbáro. O. Nahodil se tu ocitl ve velmi překerní situaci, téměř mu hrozilo zatčení, čemuž

45 Srov. NAHODIL, O.: *Některé etnografické postřehy z cest po Egyptě*. Československá ethnografie 9, 1961, s. 393–411.

46 AUK, fond FF, inv. č. 510, kopie přípisu děkanátu z 15. 11. 1963, adresovaná ZV ROH FF UK, kde je vyčíslena škoda na 75 311,80 Kč a podle zák. č. 17/1958 Sb. zahájeno náhradové řízení v maximální zákonem stanovené výši trojnásobku hrubého měsíčního platu v rozhodné době, tedy 8 850,- Kč. Zároveň se tu podotýká, že fakultě vznikla „značná škoda spočívající v tom, že počínáním dr. Nahodila byla podstatně ztížena příprava druhé /egyptologické/ vědecké expedice a její finanční možnosti omezeny neoprávněným odčerpáním devis. prostředků.“ Na s. 3 téhož dokumentu je uvedeno: „Průměrný měsíční příjem dr. Nahodila v rozhodné době činil 2 950,- Kč. Dnes je zaměstnán v Osvětovém ústavu v Praze 2, Blanická 4 jako samostatný odborný pracovník podle par. 33 s měsíčním hrubým platem 1 870,- Kč. Pokud se týče jeho osobních a rodinných poměrů, má zákonnou výživovací povinnost ke 4 dětem ve stáří od 6 měsíců do 13 let.“

je možné věřit. Méně věrohodné je jeho obvinění, že původcem komplikací byl prof. Žába. Údajně varoval soudanské úřady, že Otakar Nahodil je „*členem KSČ*“.⁴⁷ Po návratu do ČSR záhy vznesl O. Nahodil na ÚV KSČ a ministerstvu vnitra obvinění prof. Žáby ze špionáže ve prospěch USA a Německé spolkové republiky.

O zmíněné autohavárii, která byla bezprostředním impulsem Nahodilova odvolání z Egypta, kolovaly ještě v době mých studií na FF UK různé fámy, z nichž ta nejjednodušší zněla, že v opilosti zničil služební šestsettrojku ČEU. Podle zprávy, kterou podal 15. 2. 1961 sám O. Nahodil, se havárie udála při odvozu L. Holého na letiště. Dr. Holý cestoval jako člen Núbijské expedice ČSAV do Chartúmu a během šestihodinového čekání na letecké spojení v Káhiře pobyl v budově ČEU. Auto řídil domorodý šofér a jako příčinu havárie uváděl O. Nahodil nejprve mokrou vozovku, později oslnění protijedoucím vojenským vozidlem, které zapnulo světla na poslední chvíli. Řidič byl těžce zraněn, O. Nahodil lehce (jak původně tvrdil), L. Holému se nestalo nic a autostopem odjel na letiště, aby nezmeškal spoj. Vrak Tatry 603 putoval zpět do Československa a doprava vyšla na víc, než by stálo nové auto. I tato epizoda měla dlouhé dozvuky. Ještě tři roky po události žádal děkan FF UK František Mužík Ladislava Holého, aby potvrdil Nahodilovu výpověď o povaze jejich setkání.⁴⁸

Všechna přitěžující fakta Otakar Nahodil tvrdě odmítal, a to s velkým sebevědomím. Dlouho byl patrně přesvědčen, že ho strana (KSČ) nenechá na holičkách. Tvrdil například, že o veškeré své činnosti v Káhiře informoval velvyslance, ten to však odmítl s tím, že například o instalaci odposlouchávacího zařízení (?) nevěděl. Svou finanční nekázeň svaloval na Z. Žabu, který jej prý náležitě neseznámil s předpisy o hospodaření. Na podání, které sloužilo jako podklad k zavedení disciplinárního řízení a které vypracoval prof. Žába již 1. 3. 1961, odpověděl 6. 5. 1961 soudními pohrůzkami a požadoval, aby: (1) prof. Žába byl pohnán před disciplinární komisí, protože v Egyptě provádí protistátní činnost,⁴⁹ (2) prof. Žába byl odvolán pro po-

47 AUK, fond ZO KSČ Filozofické fakulty, Filozofie II, 1959–1965, č. kart. 17, zpráva o pobytu v Republice Súdánu, kterou O. Nahodil adresoval Ministerstvu školství a kultury prostřednictvím děkanátu FF UK dne 18. 9. 1961, tedy před návratem první expedice ČEU, na jejíž návrat se čekalo s projednáváním Nahodilova případu.

48 AUK, fond FF, inv. č. 510, přípisem z 24. 1. 1964 žádá děkan Mužík L. Holého, aby potvrdil „výpověď O. Nahodila, že 1) jeho cesta na letiště s Vámi za Vašeho pobytu v Káhiře v roce 1961 byla cestou služební, 2) že důvodem této cesty byla potřeba účinné koordinace plánovaných výzkumných prací společně s Vámi, kdy jste měli společně provést některé výzkumy v rámci expedičních prací Čs. egyptologického ústavu.“

49 Není jisté bez zajímavosti, že Zbyněk Žába byl od 27. 7. 1956 registrován 1. zvláštním odborem Ministerstva vnitra pod registračním číslem 8241 a krycím jménem *Vinohrady* jako spolupracovník. Otakar Nahodil tedy obvinil z protistátní činnosti spolupracovníka StB. Srov. *Protokol registrace svazků spolupracovníků* dostupný na http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/C54/C54_18.pdf (přistoupeno 1. 11. 2016) a *Archivní protokol agenturních svazků a map vlastnoručních zpráv spolupracovníků* dostupný na http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/AP1/AP1_17.pdf (přistoupeno 1. 11. 2016).

litickou a občanskou nespolehlivost, (3) byl propuštěn Jaroslav Novotný (fotograf a restaurátor expedice) z ČEÚ pro politickou a občanskou nespolehlivost, (4) došlo k zahájení stranického a disciplinárního řízení s Evženem Hnátkem a Milanem Hlinomazem, že „*nezodpovědně podepsali přípis prof. Žáby*“, (5) došlo k informování náměstka předsedy vlády V. Kopeckého, ministra školství a kultury Františka Kahudy a ministra zahraničních věcí Václava Davida, že Žábovy „*pomluvy a insultace*“ jsou vyvráceny.⁵⁰

Domnívám se, že tímto útokem míra vstřícnosti přetekla a věc se obrátila proti Nahodilovi, i když si to nejdříve nepřipouštěl.⁵¹ Jeho obvinění a požadavky přímo ohrožovaly realizaci druhé egyptské expedice, která pro fakultu i ČSR znamenala víc, než osamělý běžec Otakar Nahodil. Když namísto proti Z. Žábovi bylo zavedeno disciplinární řízení po stranické i státní linii proti němu samému, žádal, aby bylo co nejdříve ukončeno, protože hodlá odjet do Indie.⁵² Podal si žádost o jmenování profesorem na brněnské univerzitě a údajně vyjednával na dvanácti dalších institucích o zaměstnání ve vedoucím postavení. „*Vím o své schopnosti k vedoucí činnosti*“, prohlašoval. Jedním z vyhlédnutých postů bylo místo vedoucího katedry marxismu-leninismu v Ústavu pro doškolení lékařů.⁵³

Přibližně v té době se do Nahodilova problému s ČEÚ začaly promítat problémy osobního a rodinného rázu, které vyplouvaly na povrch v rámci rozvodového

50 AUK, fond FF, inv. č. 1987, O. Nahodil píše ZV KSČ historie II při FF UK dne 6. 5. 1961. Na svého někdejšího ochránce V. Kopeckého Nahodil zanevřel, když se nedočkal jeho podpory. Viz NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*, c. d., s. 14, „*V. Kopecký uvítal Žabovu iniciativu, protože si se mnou potřeboval vyrovnat staré účty za mou veřejnou kritiku po XX. sjezdu KSSS. Tento výtečník čs. politických dějin po 2. světové válce, který měl na svědomí Slánského proces s hanebnými důsledky, dal stranické organizaci pokyn k mé likvidaci*.“ Naproti tomu vděčně vzpomínal na ministra školství a kultury F. Kahudu, díky jehož „*odvaze a rozhodnosti*“ získal po pěti měsících „*krušné socialistické nezaměstnanosti*“ kvalifikované místo sociologa kultury. *Tamtéž*, s. 18.

51 Jeho přesvědčení, že ho nakonec – třeba i proti vůli stranických orgánů FF UK – takřkajíc „podrží“ vyšší moc se ukázalo být mylným. Celý zde popisovaný „případ Nahodil“ byl po jeho uzavření na FF UK přešetřován Oddělením branným a bezpečnostním ÚV KSČ. To si k celé věci vyžádalo podrobná stanoviska bezpečnostních a diplomatických složek, která jsou shrnuta ve zprávě z dubna 1963. Z hlášení příslušných orgánů Ministerstva vnitra (vč. souhrnu zpráv několika československých agentů či spolupracovníků STB v Praze a Káhiře) vyplývá, že Nahodilovy aktivity a útoky na Z. Žabu byly motivovány osobní záští a mocenským bojem o vliv na řízení ČEÚ, nikoliv důvody odbornými či ideologickými. Zvláště trefně se jeví hodnocení z 18. 4. 1963: „*Žába ani Nahodil nepatří do zahraničí, oba měšťáci, intelektuálové, sklony k neserioznosti a kariéře*.“ ÚV KSČ tak nakonec O. Nahodilovi nepomohl a posvětil jeho vyloučení ze strany. Viz ABS, fond Inspekce ministra vnitra ČSSR, spis i. č. A/8-1652 s názvem *Dr. Žába – dr. Otakar Nahodil – zpráva pro ÚV KSČ* z 24. 4. 1963.

52 AUK, fond FF, inv. č. 1987, O. Nahodil rektoru UK Procházkovi a na vědomí O. Říhovi, aby zasáhli v jeho prospěch, protože 1. 1. 1962 odlétá služebně do Indie a chce být do té doby rehabilitován od nařčení „*pamfletu*“ prof. Žaby.

53 AUK, fond ZO KSČ Filozofie II, 1959–1965, kart. 17, zápis ze schůze stranické skupiny katedry etnografie a folkloristiky z 28. 11. 1961, která řešila příspěv z univerzity v Brně ze 17. 10. 1961.

řízení s jeho ruskou manželkou Azou.⁵⁴ Na jaře 1962 vycestoval do Polska a opakovaně do NDR, přičemž manželce tvrdil, že si do NDR jede pro udělenou čestnou profesuru. Rodinné poměry Nahodilových začala řešit stranická skupina při etnografické katedře (ve složení Antonín Robek, Karel Dvořák, Jaroslav Šťastný, Eva Vrabcová a Věra Hasalová) až poté, co se plně projevíly na fakultní půdě, kdy 20. 4. a 3. 5. 1962 opakovaně katedru navštívila paní Aza Nahodilová s žádostí o pomoc s výživou dětí⁵⁵ a ve stejné věci se 8. 8. 1962 dokonce obrátila na ÚV KSČ.⁵⁶

Není předmětem této studie rozebírat rodinnou situaci Nahodilových, ale je třeba na základě dochovaných dokumentů ocenit rozumný postoj vedoucího stranické skupiny A. Robka. Jistě to pro něho nebylo snadné, když dotčený byl po léta jeho nejbližším spolupracovníkem. Dočkal se toho, že ho Otakar Nahodil zahrnul do pojmu „*svoloč*“, jímž označoval spolupracovníky z katedry. Napětí kolem problematického pracovníka se vyhrlo, když Nahodil počal agitovat mezi studenty, a tím se stal na katedře neudržitelným. Ve třetím ročníku, kde údajně předčítal svou rezignaci, kterou hodlal podat děkanovi, se dvě dívky srdceryvně rozplakaly. V přednáškách pomlouval prof. Žábu, že „*není hoden důvěry našeho státu*“. To samozřejmě nemohlo uniknout bezpečnostním složkám, které v této době Nahodilovy pracovní i zcela soukromé aktivity – v souvislosti s jeho intimním poměrem s Charlotou Hirschovou, který byl chápán jako zakládající důvod pro „*podezření ze špionáže ve prospěch západní zpravodajské služby*“, bedlivě sledovaly.⁵⁷

54 V listopadu 1961 byl v katederní místnosti přistižen O. Nahodil při intimním styku s dr. Charlotou Hirschovou z NDR, která tu měla být na výměnném pobytu proti pobytu J. Šťastného v NDR. Intimní poměr pokračoval a O. Nahodil se zaplétal do přediva lží, což samozřejmě pečlivě monitorovaly bezpečnostní orgány. K Nahodilově poměru s Hirschovou viz doklady v ABS, svazek a. č. 67535 MV.

55 AUK, fond ZO KSČ Filozofie II, 1959–1965, karton 17: Zápis stranické skupiny etnografie pro stranickou disciplinární komisi ve věci soudruha Nahodila, vypracovaná 28. 5. 1962, obsahuje spoustu trapných detailů o poměrech v Nahodilově rodině. Jiná zpráva z téže složky uvádí: „*Otázkami výživy jeho rodiny byly nuceny se zabývat i orgány zdravotnictví. Při té příležitosti bylo zjištěno, že zdravotní stav dětí s. Nahodila je ohrožen podvýživou a že dcera Světlana je v nedobrému psychickém stavu. Při tom s. doc. Nahodil ženu i děti bil.*“ Trináctiletá Světlana prý musela z prvomájového průvodu na Václavském náměstí jít domů do Strašnic pěšky, protože neměla 30 hal na dětskou tramvajovou jízdenku.

56 Aza Nahodilová adresovala ÚV KSČ 37 stránkový dokument, ve kterém do nejmenších podrobností (často ve formě záznamů jejich údajných rozhovorů) líčí problematické rodinné soužití a velice detailně se vyjadřuje k Nahodilově původu a rodině, kariéře, osobnostním charakteristikám, jeho práci, zahraničním cestám. Elaborát obsahuje řadu až fantaskních úvah a obvinění (např. o tom, že se O. Nahodil pokoušel svou ženu otrávit, o jeho údajné kolaboraci s nacisty a mnoho dalších) a je třeba k němu přistupovat s nejvyšší obezřetností. I přesto přímo či nepřímo potvrzuje celou řadu skutečností vyplývajících z šetření tajné policie i fakultních orgánů KSČ. Srov. ABS, svazek a. č. 67535 MV, překlad (původně rusky psané) zprávy A. Nahodilové určené ÚV KSČ ze dne 8. 8. 1962.

57 ABS, svazek a. č. 67535 MV. Podezření se nakonec nepotvrdilo, navíc O. Nahodil se s Hirschovou ještě v roce 1962 rozešel a celý informačně neobyčejně bohatý svazek byl v červnu 1963 uložen ad acta. Později by byl patrně skartován, nicméně po Nahodilově emigraci v roce 1966 k tomu s ohledem na „*neustálý zájem o jeho osobu ze strany operativy StB*“ nedošlo.

Ze zpravodajských materiálů shromážděných v tzv. signálním svazku pod krycím názvem „Tulačka“, který byl založen v květnu 1962 a v rámci tzv. ustanovky retrospektivně mapoval i Nahodilův profesní i privátní život, vyplývá (opět kromě řady čistě intimních informací a klepů o jeho mírně řečeno bohémském chování), že byl v předchozích letech opakovaně prověřován jako možný spolupracovník rozvědky. Na počátku 60. let dokonce sám – aniž by byl spoluprací s bezpečnostními složkami formálně vázán – aktivně donášel na své kolegy. Pro orgány MV však byl Nahodil pro své „*velikášství*“, „*nevyrovnanost*“ či „*sklon k používání alkoholických nápojů*“ i přes „*bystrost a pilnost*“⁵⁸ nepoužitelný a tak, alespoň to není doloženo žádným archivním pramenem, se nikdy spolupracovníkem československých bezpečnostních či výzvědných složek nestal. Na otázku, zda nespolupracoval se službami jiného státu či států, v této chvíli odpovědět nedokážeme, i když dohady tímto směrem lze s ohledem na Nahodilovo bezprecedentně drzé a povýšenecké vystupování např. vůči fakultním orgánům KSČ považovat za zcela legitimní.

Závěr

Bez ohledu na možné Nahodilovo „agentské“ angažmá a jeho důvěru v pomoc nejvyšších stranických představitelů přesáhlo množství jeho veřejně probíraných pracovních i soukromých afér na jaře 1962 únosnou mez. Pád z Olympu byl neobyčejně rychlý a tvrdý. Plenární schůze základní organizace KSČ Filozofie II dne 19. 6. 1962, svolané k projednávání disciplinárního případu O. Nahodila, se zúčastnilo 79 členů, 5 bylo omluvených. Průběh jednání pod předsednictvím Z. Fialy byl nahráván na magnetofon a jeho doslovný přepis představuje 15 hustě psaných stran. Přítomní vyslechli zprávu disciplinární komise a vysvětlení. Antonín Robek tu svědčil v případě Josefa Wolfa, který byl přijat na katedru z Nahodilova popudu jako straník (a možný účastník druhé egyptologické expedice), ač členem KSČ nebyl. Hlavním bodem byla ovšem kauza ČEÚ, a tady hovořil především Zdeněk Uherek st., pověřený stranickou prací v expedici ČEÚ, technickými detaily jej doplnil E. Hnátek. Závěr byl jednoznačný. „*Všichni přítomní členové a kandidáti strany hlasovali pro zprávu disciplinární komise, pro vyloučení s. Nahodila ze strany a pro návrh děkanátu na rozvázání stanovního poměru se s. Nahodilem.*“⁵⁹ „*Vyloučen z KSČ a tím ze všeho, takřka ze života,*“ komentoval toto rozhodnutí o třiatřicet let později sám Otakar Nahodil. Neboť kdo nebyl straník, byl tehdy nula.⁶⁰

58 Charakteristiky pocházejí ze stanoviska MZV k možnému vyslání O. Nahodila na zasedání Německé akademie věd v Berlíně ze dne 3. 3. 1955, které je dochováno v opisu ve svazku „Tulačka“. ABS, svazek a. č. 67535 MV.

59 AUK, fond ZO KSČ Filozofie II, 1959–1965, karta 17: Zápis z plenární schůze základní organizace Filozofie II, konané 19. 6. 1962, s. 15.

60 AUK, fond FF, i. č. 510: 10. 7. 1962 předkládá děkanát FF UK rektorátu UK návrh na zrušení pracovního poměru s O. Nahodilem podle par. 19, čl. 2, Odst. d, zákona č. 66/1950 Sb.; 21. 11. 1962 rektor

Hvězdná kariéra O. Nahodila na FF UK se tedy v polovině roku 1962 uzavřela ještě rychleji, než před zhruba deseti lety začala. Samozřejmě se tím neuzavřel Nahodilův životní příběh, jeho dalším osudům a zejména pozoruhodnému ideologickému obratu v emigraci však zde již nechceme věnovat pozornost. Jeho působení na FF UK a četné další aktivity v rámci etnografie a folkloristiky v českých zemích však mohou sloužit z hledisek věcných i uplatněnými způsoby výzkumu jako modelový příklad studia vědecké kariéry, dalece přesahující horizonty vývoje jednoho malého oboru v době nástupu státně-socialistické diktatury. Nahodilův osud totiž skvěle ukazuje, že při hodnocení vývoje etnografie (a jakékoliv jiné vědecké disciplíny) v této době je nutno zohlednit i okolnosti rozložení mocenských sil, vlivy politicko-ideologické, sílu či slabost osobních vztahů atd. Bez „Nahodila zákulisního hráče“ by nikdy neexistoval „Nahodil etnograf“ a jeho stopa v dějinách našeho oboru by byla mizivá či vůbec žádná. Studiu takto specifických otázek je třeba přizpůsobit i spektrum použitých pramenů. Vždyť např. o Nahodilově vědeckém a organizačním působení v etnografii (o soukromém životě, který je silně ovlivňoval, nemluvě) se nelze dovědět prakticky vůbec nic v pramenech etnografických institucí, ale je nutno vycházet z pramenů KSČ či represivního aparátu. To je poznatek metodicky velice závažný.

Otakar Nahodil ve specifických dobových poměrech obratně využíval svůj nepochybný intelektuální a organizační potenciál, přinejmenším na úrovni „jednookého mezi slepými“ se orientoval v přístupech sovětské etnografické školy i teoriích tzv. obecné a mimoevropské etnografie. Tyto své devizy však nikdy nedokázal dostatečně kultivovat a projevoval se jako arogantní egomaniakální osobnost, intrikán i evidentní lhář a podvodník. Jeho raketový vzestup do pozice obávaného koryfeje české etnografie 50. let 20. století byl provázen četnými tvrdými střety a aférami odborné, ale zejména osobní povahy, ať už šlo o konflikty s kolegy či komplikované rodinné poměry. Aureola odborníka vyškoleného v SSSR, straníka a osoby vykonávající „speciální úkoly“, mu problematické momenty pomáhala po dlouhou dobu překonávat či dokonce využívat ve vlastní prospěch.

Prameny

Archiv Univerzity Karlovy (AUK)

Fond Filozofická fakulta, inv. č. 510, personalie pedagogického sboru, Otakar Nahodil 1950–1963.

J. Procházka oznamuje rozvázání pracovního poměru pod čj. 7860/62. Dole přepis: výměr zrušen – dohodou; 22. 12. 1962 OV KSČ oznamuje, že vyloučil O. Nahodila z KSČ; 12. 2. 1963 rektorát oznamuje O. Nahodilovi rozvázání pracovního poměru dohodou; 1. 3. 1963 kvestor UK píše O. Nahodilovi, že výpověď je platná, i když je O. N. ve stavu nemocných.

Fond Filozofická fakulta, inv.č. 1987, Čsl. egyptologický ústav, doc. Nahodil 1960–1963.

Fond ZO KSČ Filozofické fakulty, Filozofie II, 1959–1965, č. kart. 17.

Archiv bezpečnostních složek (ABS)

Svazek a. č. 67535 MV.

Vyšetřovací spis a. č. V-28389 MV.

Vyšetřovací spis a. č. V-8748 MV.

Fond Inspekce ministra vnitra ČSSR A 8/1, inventární jednotka 615.

Archivní protokol agenturních svazků a map vlastnoručních zpráv spolupracovníků dostupný na http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/API/API_17.pdf (přistoupeno 1. 11. 2016).

Protokol registrace svazků spolupracovníků dostupný na http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/C54/C54_18.pdf (přistoupeno 1. 11. 2016).

Literatura

ČERNÝ, F.: *Normalizace na pražské filozofické fakultě (1968–1989). Vzpomínky.* Praha 2009.

FUČÍK, J.: *V zemi, kde zítra již znamená včera.* Praha 1932.

JEŘÁBEK, R.: *Z Šavla Pavlem?* Národopisná revue 8, 1998, č. 1, s. 51–54.

MÁCHA, K.: *Osud ateisty (k úmrtí Prof. Dr. Otakara Nahodila).* Nový život, časopis Cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry 49, 1997, leden–únor, s. 20.

MIŠUREC, Z. a kol.: *Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948. Zpráva pracovní skupiny NSČ pro valné shromáždění NSČ v Boskovicích v říjnu 1990.* Národopisný věstník československý VIII (50), 1991, s. 4–38.

NAHODIL, O.: *Ideologické přenesení společenského zřízení do živočišného světa v náboženských představách a přežitcích národů severní Eurasie.* Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Leningrad 1948.

NAHODIL, O.: *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha.* Praha 1950.

NAHODIL, O.: *K otázce dějin rodinného společenství na Slovensku.* Český lid 38, 1951, s. 71–81.

NAHODIL, O.: *Ethnografická práce ve východních republikách SSSR.* Československá etnografie 6, 1958, s. 69–76.

NAHODIL, O.: *Horami a oázami.* Praha 1962.

NAHODIL, O.: *Některé etnografické postřehy z cest po Egyptě.* Československá etnografie 9, 1961, s. 393–411.

NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality.* Praha 1995.

- NAHODIL, O. – KRAMAŘÍK, J.: *J. V. Stalin a národopisná věda. Příspěvky k diskusi o díle „Marxismus a otázky jazykovědy“*. Praha 1952.
- PETRAŇOVÁ, L.: *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*. In: Kostlán, A. a kol.: *Věda v Československu 1953–1963*. Praha 2000, s. 305–322.
- PETRAŇ, J. – PETRAŇOVÁ, L.: *Filozofové dělají revoluci*. Praha 2015.
- WOLF, J.: *Karel Mácha a integrální antropologie*. In: Gabriel, J. a kol. (ed.): *Filozof českých duchovních dějin. K sedmdesátinám profesora Karla Máchy*. Brno 2001, s. 26–29.
- ZELENIN, D. K.: *Ideologičeskoje pereněsenije na dikich životnyh sociálno-rodovoj organizacii ljuděj*. Izvěstija AN SSSR, 1935, s. 403–424.

Summary

Excluded from the Communist Party of Czechoslovakia, thus excluded from everything, virtually from the life. Otakar Nahodil at the Faculty of Arts, Charles University, Prague

The article describes and analyses scientific and organizational activities of Otakar Nahodil at the Faculty of Arts, Charles University, within the wider context of Czech ethnography and folkloristics in the 1940–1960s. Based on the study of sources that have never been used for this theme to date and that originate in the management of the Faculty of Arts Charles University, the Communist Party of Czechoslovakia and various security forces, it was possible to trace the Nahodil's way to the position of a probably most influential eminent authority in the ethnological science at that time, as well as his subsequent steep power fall. The study points to a lot of extraordinary problematic features of Nahodil's research work and personality, which – within specific contexts of that period (ongoing marxization, or stalinization of scientific research and transformation in its themes, cleansing and settling of personal scores at the Faculty of Arts, Charles University, development of the study of extra-European territories under the monitoring of intelligent services etc.) – strongly influenced the direction of Czech ethnology at that time.

Key words:

Otakar Nahodil – history of ethnography and folkloristics – history of science – Charles University – totalitarian regime – state socialism – theory and methodology

Napoleon české etnografie: životopisná skica Antonína Robka¹

Mgr. Jiří Hlaváček

Centrum orální historie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 355/9,
118 00 PRAHA 1
hlavacek@usd.cas.cz

Psát biografii je pro historika vždy obtížné. Jedná-li se navíc o člověka svou povahou a pověstí značně kontroverzního, stává se celý tento úkol ještě komplikovanějším. Jen málokterá osobnost české etnografie minulého století přitom vzbuzuje v rámci oboru tak rozporuplné reakce jako Antonín Robek. Člověk, který od počátku 70. let 20. století, díky kumulaci svých funkcí – vedoucí katedry, ředitel ústavu, šéfredaktor nejprestižnějšího oborového časopisu – prakticky neochvějně vládl české etnografii po celé následující dvě dekády až do roku 1990.

Pro mnohé fanatický stranický kádr a nepříteli úspěšný vědec, despota a tyran, který napomohl radikální ideologizaci oboru, čímž nenávratně poškodil pověst českého národopisu před rokem 1989. Pro jiné naopak spasitel české etnografie, jehož prozíravá politika, koncepční myšlení a progresivní způsob řízení uchránily pražský Ústav etnografie a folkloristiky začátkem 70. let před plánovanou likvidací. Ať tak či onak, názor na Antonína Robka a jeho význam pro nedávné dějiny oboru představuje jedno z témat, které dodnes v mnoha ohledech rozděluje (a v některých jiných zase naopak spojuje) nejméně tři generace českých etnologů a etnoložek.

Je proto s podivem, že této „*mimořádně mnohohrstevnaté, kontroverzní a často demonizované*“² vůdčí osobnosti oboru nebyla ze strany odborných ani laických badatelů dosud věnována větší pozornost. O Robkovi sice nalezneme v literatuře řadu útržkovitých zmínek, nicméně vyjma několika encyklopedických hesel³ zde chybí text, který by tyto dílčí poznatky sumarizoval, zasadil do dobového kontextu a následně se je pokusil objektivně zhodnotit či interpretovat.⁴ Případný zájemce o jeho životní peripetie je tak vedle archivního výzkumu odkázán víceméně pouze

1 Studie je výstupem projektu GA15-03754S *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989* podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

2 WOITSCH, J.: *Kam zmizela etnografie dělnictva?* Český časopis historický 110, 2012, č. 3–4, s. 702.

3 Viz BROUČEK, S. – JERÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. I.* Praha 2007, s. 186–187.

4 V jistém ohledu se těmto textům vymykají jen dva tituly primárně věnované dění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy před rokem 1989, z nichž si může čtenář udělat o něco komplexnější představu o působení Antonína Robka na katedře etnografie a folkloristiky. Jedná se o kolektivní monografii *Náměstí Krasnoarmějců 2* (Praha 2012) a nedávno publikovanou knihu Josefa Petráňe *Filozofové dělají revoluci* (Praha 2015).

na vzpomínky pamětníků. A byla to právě četnost těchto vzpomínek a jejich charakter, které mě přivedly na myšlenku pokusit se o podrobnější (re)konstrukci Robkova životního příběhu.⁵ S ohledem na často rozporuplné a kontroverzní pamětnické narativy, jež v mnoha případech nabývají až mytických rysů, jsem se rozhodl přiblížit jeho osobnost v trochu jiném světle, než tomu bylo v rámci oboru doposud zvykem.

Životopisná skica, kterou se na několika následujících stranách pokusím načrtnout, jistě nemůže (a ani nechce) být z mnoha různých důvodů považována za obsahově, faktograficky či interpretačně vyčerpávající. Zčásti je založena na orálně-historických rozhovorech, které byly pořízeny v rámci aktuálně řešeného grantového projektu k dějinám etnografie a folkloristiky v letech 1945–1989.⁶ Při jejím čtení je proto třeba mít neustále na paměti, že předkládaný obraz je především průsečíkem bytostně subjektivních vzpomínek⁷ nejstarší a střední generace Robkových kolegů a kolegyně s dosud publikovanými poznatky o jeho osobě. V tomto textu se tedy záměrně neopírám o osobní fond Antonína Robka ani o jeho (dosud) nepublikované paměti, ačkoliv mi byl k oběma typům těchto pramenů umožněn přístup. Činím tak především proto, že analýza pramenů uložených v neuspořádaném osobním fondu v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR představuje z časového hlediska nesmírně náročnou činnost, jejíž výsledek (tj. kompletní biografie) by několikanásobně překročil doporučený rozsah stran pro tuto stat'. Mým záměrem je v tuto chvíli pokusit se pouze o jakousi stručnou životopisnou črtu, která může posloužit jako základní vodítko pro případný další komplexně orientovaný biografický výzkum.

Jakkoliv jsem se při analýze a interpretaci aktérských výpovědí a dostupných archivních pramenů snažil o důsledné dodržení zásad historické kritiky a vědecké „objektivity“, je třeba hned na úvod otevřeně přiznat, že jakýmkoliv pokusem o sepsání biografie se historik vždy pouští tak trochu na tenký led. Pokud však tento text i přes své případné nedostatky alespoň trochu přispěje k podnícení dalšího badatelského zájmu o osobnost Antonína Robka či k rozvíření diskuse o jeho významu pro obor, splní podle mého názoru svůj účel a nevznikl zbytečně.

5 Z 35 narátorů a narátorek zmínilo spontánně jméno Antonína Robka a svůj (pozitivní či negativní) názor na něj rovných 30, ačkoliv pět z nich přiznalo, že se s ním vlastně nikdy v životě nesetkalo. Zbývajících pět narátorů a narátorek pak uvedlo, že se s ním osobně neznali, a proto se k němu nemohou fundovaně vyjádřit (i přesto část z nich mimo záznam tazatelů sdělila svůj subjektivní názor na jeho osobu).

6 S ohledem na etickou rovinu orálně-historického výzkumu, ale i některé kontroverze spojené s Robkovou osobou, jsem se rozhodl všechny citované či parafrázované vzpomínky pamětníků a pamětnic použít v tomto textu anonymizovat. Tam, kde to považuji (s ohledem na badatelskou reflexivitu) za vhodné, odkazují na číselné fragmenty rozhovorů, z nichž čerpám. Všechny rozhovory jsou uloženy v Digitálních sbírkách Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (dále již jen COH ÚSD AV ČR) a jejich zpřístupnění či nakládání s nimi se řídí ustanoveními informačních souhlasů jednotlivých pamětníků a pamětnic.

7 VANĚK, M. – MÜCKE, P.: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha 2015, s. 187–189.

Středočeská Korsika: počátek nečekané kariéry

Antonín Robek se narodil poslední srpnový den roku 1931 v malé obci Zeměchy několik kilometrů od Kralup nad Vltavou. Ke svému rodišti měl po celý svůj život velmi silný vztah. Ačkoliv měl několikrát možnost natrvalo přesídlit do Prahy, zůstal věrný svému rodnému regionu. Pocházel z chudé dělnické rodiny se silnou komunistickou tradicí z dob první republiky, sourozence neměl, otec byl zaměstnán jako strojní zámečnický v tehdejší Janečkově zbrojovce, matka pracovala jako dělnice v Libčických drátovnách a šroubárnách. Od dětství miloval knihy a zajímal se o lokální historii, často navštěvoval zejména kostel a faru. Snem jeho rodičů však bylo, aby se stal lékařem nebo alespoň poštovním doručovatelem.⁸ O jeho dalším profesním směřování nakonec (možná trochu paradoxně s ohledem na badatelská témata, jimž se během své kariéry později věnoval)⁹ rozhodl místní farář, jenž přesvědčil rodiče mladého Robka, že jejich syn je pilný a nadaný, a proto by bylo vhodné nechat ho pokračovat ve studiu na gymnáziu. Po absolvování obecné a měšťanské školy v Zeměchách (1937–1945) tedy Robek nastoupil na Dvořákovo gymnázium v Kralupech nad Vltavou (1945–1950).

Po maturitě v roce 1950 si podal přihlášku na studijní obor v kombinaci historie – národopis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (FF UK) v Praze. O přijímacím řízení později sám napíše, že jej překvapila především tehdejší „revoluční“ atmosféra na fakultě.¹⁰ Pražská univerzita pro něj nicméně zpočátku byla naprosto neznámým prostředím, v němž se jako „*nesmělý venkovský chlapec*“ jen velmi těžko orientoval. Jakkoliv lze Antonína Robka od samého počátku považovat za cílevědomého člověka s velkými ambicemi, těžko si lze představit, že by v době svého nástupu na vysokou školu, byť jen vzdáleně, tušil, že tímto rozhodnutím vytváří pouto se svou *alma mater* na následujících (téměř) čtyřicet let.

Studium národopisu představovalo na počátku 50. let spíše komorní záležitost. Rozhodně nešlo o nijak perspektivní obor, jakým byla např. historie, o čemž svědčí i fakt, že do prvního ročníku s ním nastoupili pouze čtyři další studenti. Základní pedagogickou sestavu pracoviště tehdy tvořili především tři vyučující: prof. Karel Chotek, doc. Drahomíra Stránská a doc. Vilém Pražák. Po odborné a ideové stránce však Robka nejvíce ovlivnilo trio profesorů: tehdejší vedoucí katedry českých dějin Václav Husa, přední český religionista Otakar Pertold a historik Oldřich

8 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-01 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

9 Ve svém pozdějším textu s názvem *Příspěvky k etnografickému studiu duchovní kultury českého lidu* se A. Robek věnoval právě určujícímu významu přítomnosti kněze v každodenním životě člověka, přičemž na něj v souladu s tehdejší marxistickou ideologií nahlíží značně negativně. Viz ROBEK, A.: *Příspěvky k etnografickému studiu duchovní kultury českého lidu*. Praha 1965, s. 80–82.

10 Robkovy osobní nepublikované paměti, cit. dle PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha 2015, s. 136.

Antonín Robek během gymnaziálních studií.
Soukromý archiv rodiny Robkovy.

Říha.¹¹ Právě s těmito třemi udržoval po celou dobu svého studia i po jeho skončení velmi vřelé přátelské vztahy. Otakar Pertold jako tehdejší vedoucí katedry přijal A. Robka v prosinci 1953 na uvolněné místo asistenta, přičemž do jeho osoby vkládal velké naděje.¹² Obdobně působil Robek v posledním ročníku jako asistent a tajemník katedry u prof. Husy (dokonce u něj kvůli nevyhovujícím podmínkám na koleji krátce bydlel).¹³ Nepopíratelný vliv těchto tří marxisticky orientovaných osobností je (teoreticky, metodologicky i tematicky) patrný v Robkových prvních publikačních výstupech z 50. a 60. let, v nichž se věnoval převážně dějinám náboženství, vědeckému ateismu, problematice lidových pověr a kronikářství jako specifickému zdroji etnografického poznání.¹⁴

V roce 1951 vstoupil tehdy dvacetiletý Antonín Robek do Komunistické strany Československa (KSČ). Bližší okolnosti jeho vstupu nejsou známy. Z jeho kádrových materiálů vyplývá pouze tolik, že byl přijat bez kandidátské lhůty a že o myšlenkách socialismu byl upřímně a pevně přesvědčen již od svého mládí. Od roku 1945 se totiž angažoval v Československém svazu mládeže (ČSM), kde vykonával v průběhu několika let celou řadu funkcí.¹⁵ Jeho politické názory významným způsobem ovlivnil dělnický původ, rodinné zázemí (otec vášnivý komunista), ale i hrůzné zážitky z dětství prožitého za II. světové

11 Viz např. ROBEK, A.: *Padesátá léta na fakultě*. Zpravodaj Výboru národní kultury 5, 1998, č. 4, s. 27–29.

12 „Robek je nadprůměrně nadaný a velmi pilný student, který má i značné schopnosti organizační. Je naděje, že vstoupí ve skutečně dobrého vědeckého pracovníka.“ Viz *Návrh na obsazení uvolněného místa asistenta ze dne 8. 12. 1953*, Archiv UK, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

13 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-02 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

14 Jako zajímavost lze zmínit, že v záhlaví seznamu zapsaných přednášek při zápisu Robka do druhého ročníku studia je v kolonce náboženství uvedeno „*Římsko-katolické*“, zatímco v dalších letech je již příslušné pole proškrtnuto. Viz *Seznam zapsaných přednášek a záznam o úspěšně vykonaných zkouškách*, Archiv UK, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

15 Ve svém životopise, který vypracoval pro účely přijetí do vědecké aspirantury, dokonce zmiňuje, že po roce 1945 byl na krátkou dobu členem obnoveného Junáka a v ČSM se postupně vypracoval až na pozici člena předsednictva krajského výboru. Viz *Životopis Antonína Robka*, Archiv UK, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

války.¹⁶ O to překvapivější se zdá být skutečnost, že nepatřil mezi zapálené členy marxistického kroužku, vzniklého z popudu studentů vyšších ročníků na katedře národopisu v čele s tehdejšími asistentem Otakarem Nahodilem.¹⁷ Slovní útoky této skupiny radikálů na předválečnou generaci pedagogů z řad nestraníků byly Robkovi (lidově řečeno) proti srsti,¹⁸ čímž potvrzuje svědectví většiny pamětníků z jeho okolí, kteří v rozhovorech opakovaně vypovídají v tom smyslu, že ačkoliv byl po celý život věrně oddán komunismu, svůj světonázor obvykle nikomu nevnucoval.¹⁹

Studium zakončil v roce 1955 jako promovaný filozof,²⁰ a rovnou pokračoval ve vědecké aspirantuře (1955–1958).²¹ V roce 1956 navštívil v rámci studentského zájezdu ČSM Sovětský svaz a zúčastnil se také setkání mládeže v Polsku. Pravděpodobně někdy v tomto roce na jedné z akcí ČSM v pražské Lucerně potkal svou první ženu a v roce 1957 se s ní oženil.²² Dalších několik let zastával na katedře pozici odborného asistenta (1958–1972) na plný úvazek, tj. přednášel, publikoval, vedl semináře i závěrečné studentské práce.²³ Ptáme-li se pamětníků na jeho pedagogické kvality, pak ve vzpomínkách narátorů do začátku 70. let převažuje obraz „průměrného“ učitele. Robkovy přednášky byly sice dobře strukturované, ale zároveň při-

16 Jeho příbuzný Josef Janura byl zatčen gestapem a odsouzen k trestu smrti za nepřátelskou činnost vůči Říši a následně zastřelen v koncentračním táboře. Část rodiny z matčiny strany zahynula při vyhlazení Lidic v červnu 1942. Viz <http://www.vets.cz/vpm/mista/obec/5505-zemechy/> (přístupeno 27. 10. 2016).

17 Viz např. NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*. Praha 1995, s. 10.

18 Tehdejší „studentokracii“ či „asistentokracii“, jak sám dobové poměry na fakultě později nazval, vnímal coby projev neúcty vůči zasloužilým akademikům. Viz nepublikované osobní paměti Antonína Robka. Cit. dle PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 196–197.

19 „Pochopitelně, že se mě [Robek] zeptal, jestli nechci do ČSM nebo do strany [KSČ], že by to bylo pro mě jako pro studentku lepší, ale když jste mu řekl, že nechcete, tak vaše rozhodnutí respektoval a nikdy už o tom s vámi nemluvil. Nikoho nepřemlouval. Jednou to navrhnul, to ano, možná musel, možná chtěl. To opravdu nevím. Ale nijak se mě to po tom nedotklo, že by se po mě nějak vozil během studia, třeba při zkouškách nebo tak.“ COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-03 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

20 S celkovým výsledkem státní závěrečné zkoušky *výborně*. Vedoucí práce prof. Karel Chotek i oponent prof. Jiří Horák shodně navrhli závěrečné práci (*Kralupsko od roku 1870 po současnost. Příspěvek k historicko-etnografické monografii obce Zeměchy na Kralupsku*) hodnocení *velmi dobře*. Viz *Zápis o obhajobě dipl. práce Antonína Robka*, Archiv UK, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

21 V letech 1954–1955 absolvoval zkrácenou základní vojenskou službu u tankového útvaru v Žatci. Československá lidová armáda na něj přitom neudělala nijak oslnivý dojem (stejně tak z *vojenské přípravy* během studia je standardně hodnocen známkou 3). Korespondence s Libuší Robkovou, 2016. Osobní archiv autora.

22 Z prvního manželství měl Antonín Robek tři děti (dvě dcery a nejstaršího syna, který však ve svých 25 letech podlehl meningokokové infekci). Korespondence s Libuší Robkovou, 2016. Osobní archiv autora.

23 Nejvýznamnější publikace v této době vzešly ze spolupráce s Otakarem Nahodilem: ROBEK, A. – NAHODIL, O.: *České lidové pověry*. Praha 1959; ROBEK, A. – NAHODIL, O.: *České lidové kronikářství*. Praha 1960; ROBEK, A. – NAHODIL, O.: *Původ náboženství*. Praha 1961. Populární byla také příručka pro kronikáře: ROBEK, A. – PUBAL, V.: *Píšeme kroniku*. Praha 1963.

liš popisné a velmi úzce profilované (týkaly se zejména problematiky regionálního kronikářství). Jako vedoucí práce byl však podle pamětnické reflexe vždy vstřícný, pravidelně se studenty konzultoval jejich problémy, doporučoval jim odbornou literaturu i další archivní prameny.²⁴

V roce 1966 Antonín Robek získal titul kandidáta historických věd (CSc.),²⁵ přičemž podmínkou jeho dalšího setrvání na katedře bylo získání docentury nejpozději do konce listopadu 1974.²⁶ Již v únoru 1968 si proto podal žádost o zahájení habilitačního řízení, nicméně udělení dalších akademických hodností se dočkal až po nástupu tzv. normalizace, která jej vynese nejprve do nejvyšších mocenských struktur Univerzity Karlovy a později také na post pověřeného ředitele jednoho z ústavů Československé akademie věd (ČSAV).

Rex et Imperator: nástup na trůn a konsolidace říše

Na začátku roku 1970 v československé společnosti pomalu doznívaly poslední ozvěny pražského jara. Myšlenky reformních komunistů byly definitivně zamítnuty a KSČ stála před největší masovou výměnou stranických legitimací ve svých dosavadních dějinách. Snahy směřující ke konsolidaci poměrů v této době logicky probíhaly i na půdě Filozofické fakulty UK, kde se jejich hlavními iniciátory stala pětice ambiciózních pedagogů ve věku do čtyřiceti let ve složení: historikové Josef Haubelt a Štěpán Kolafa, slavista Jan Petr, sociolog Martin Marušiak a etnograf Antonín Robek. Skupina, která patřila k tzv. zdravému jádru prověřených komunistů na fakultě, před sebou měla dva hlavní úkoly: vypracovat podrobnou analýzu vývoje v krizových letech 1968–1969 a obnovit stranickou práci.²⁷

Robkův postoj k pražskému jaru přitom byl od počátku kritický. Socialismus s lidskou tváří pro něj představoval ohrožení společenských hodnot, o jejichž správnosti byl skálopevně přesvědčen. Polednový vývoj proto podle svých slov „*přivítal se značnou obavou*“ a strach měl především z „*výbušné situace mezi inteligencí a studentstvem*“.²⁸ V dodatku ke svému životopisu z dubna 1970 dále uvedl, že „*srpnové události*“ jej „*nepřekvapily a ani nevyvedly z míry*“. Rozhodně se neúčastnil „*žádné protisovětské akce doma ani ve škole*“. Přesto i on měl stejně jako někteří další tehdejší konzervativci potřebu vysvětlovat, proč navzdory své jedno-

24 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-04 vedl Jiří Hlaváček, 2015.

25 Vybrané statí z jeho disertační práce publikoval o rok později v rámci XIII. svazku *Acta Universitatis Carolinae*. Viz ROBEK, A.: *Příspěvky k historicko-etnografické monografii panství Zvoleněves v první polovině devatenáctého století*. Praha 1967.

26 *Výsledek konkurzního řízení ze dne 29. 11. 1962, č. 2876/62*, Archiv UK, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

27 JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha 2012, s. 57–58.

28 Dodatek k životopisu – Antonín Robek (1. 4. 1970). Cit. dle JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců 2, c. d., s. 123*.

značně prosovětské orientaci „v prostředí fakulty“ proti názorům odsuzujícím vstup vojsk jako okupaci „nevystupoval po srpnu příliš veřejně“. Robek však odmítal, že by snad měl strach, a tvrdil, že šlo o taktiku.²⁹

Pragmatický postoj na začátku roku 1970 brzy přinesl své ovoce. V únoru 1970 byl nejprve jmenován členem tzv. bibliograficko-dokumentační komise, v září téhož roku pak předsedou kárné komise FF UK, která měla „navrhnout opatření v záležitostech studentů, kteří se v minulých letech projeví jako výrazní představitelé oportunismu, eventuálně jiných postojů, jež nejsou v souladu s principiální socialistickou politikou.“³⁰ Od akademického roku 1970–1971 byl Antonín Robek na další tři roky jmenován také proděkanem pro politickou a výchovnou práci.³¹ Jakkoliv byl při výkonu této funkce vázán usneseními stranických orgánů a pokyny děkana, zčásti disponoval určitou mírou pravomocí při zadávání úkolů a volbě konkrétního postupu, což mu umožňuje ponechat si v některých ohledech jistou nezávislost.³² Možná díky tomu si tak mohl dovolit (obdobně jako např. Jan Petr) brát při stranických prověrkách studentů i zaměstnanců větší ohled na jejich odbornost a pedagogické schopnosti, než na přísná třídně-politická kritéria.³³ Mnozí naratoři, kteří byli v této době aktivními účastníky či pozorovateli dění na fakultě stejně jako řada jeho pozdějších studentů,³⁴ uvedli, že „[A. Robek] patřil k těm, kteří se studentům snažili pomáhat, a to ve všech ohledech bez ohledu na jejich politický názor.“³⁵ I přes jistou vstřícnost některých prověrkových komisí lze však celkové výsledky normalizačních čistek na FF UK považovat za děsivé a devastující.³⁶

V roce 1971 Antonín Robek zůstával jediným komunistou na pracovišti etnografie a folkloristiky a (vcelku logicky) tak ve vedení katedry nahradil folkloristu

29 „Dodnes si myslím, že by to asi přineslo straně více škody než užítku. Měli jsme přece jen takto větší prostor, dovidali jsme se více o pocitech, názorech a představách našich kolegů a studentů a mohli jsme vhodně reagovat, mírnit extrémy.“ *Tamtéž*, s. 125.

30 Aby se mohl Antonín Robek náležitě věnovat výkonu těchto funkcí, byl děkanem od února 1970 až do konce letního semestru uvolněn ze všech pedagogických a ostatních pracovních povinností. Viz *Dopis děkana fakulty ze 24. 2. 1970*, *Dopis děkana fakulty z 10. 9. 1970*, Archiv Univerzity Karlovy, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

31 V průběhu 70. let zastával následující pozice: proděkan pro politickou a výchovnou práci (1970–1972, 1976–1977), proděkan pro politickovýchovnou činnost mimo pedagogický proces (1977–1980). Viz <http://proverenaafakulta.cz/downloads/FUNKCE.doc> (přistoupeno 24. 10. 2016).

32 JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců 2*, c. d., s. 145.

33 O tom, že byl Antonín Robek komplikovanou osobností, zřejmě věděli i jeho kolegové, protože volba proděkanem nebyla zcela jednohlasná (resp. jeden hlas byl proti a jeden neplatný). PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 456, 459.

34 Např. prof. Jan Rychlík v jednom z rozhovorů vzpomíná, že Robek jej zachránil během studia hned dvakrát. Viz <http://ffakt.ukmedia.cz/kazda-generace-si-prepisuje-dejiny-znova> (přistoupeno 22. 10. 2016).

35 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-05 vedl Jiří Hlaváček, 2015.

36 Z původních 398 členů KSČ (tehdejších zaměstnanců a studentů) jich na fakultě zůstalo jen 78. Z členů strany v zaměstnaneckém poměru bylo 214 vyškrtnuto a dalších 31 vyloučeno. JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců 2*, c. d., s. 67.

prof. Karla Dvořáka, vyškrtnutého z KSČ. Ještě v prosinci téhož roku se po několikaletém martýriu konečně úspěšně habilitoval na základě obhajoby práce věnované lidovému kronikářství v 18. a 19. století na Kladensku a Mělnicku.³⁷ Děkan FF UK prof. Karel Galla v zápise z průběhu habilitačního řízení zdůvodňoval potřebnost udělení vědecko-pedagogické hodnosti mimo jiné tím, že na pracovišti chybí člověk, který by mohl posuzovat etnografické disertační práce stejně tak jako školitel pro aspirantské studium etnografie. Na katedře navíc vlivem výsledků komplexního hodnocení hrozila „*těžká situace v personálním obsazení*“, vyplývající také z počtu posluchačů, jichž bylo (ve všech formách studia) okolo šedesáti. Z dosavadních pěti odborných asistentů na katedře zůstala jen dr. V. Hasalová (která však měla za dva roky odejít do důchodu), dále dr. J. Šťastný a dr. S. Švecová. Dr. J. Wolf opustil pracoviště s okamžitou platností z ideových důvodů.³⁸

Docentem byl Antonín Robek oficiálně jmenován až o dva roky později v roce 1973. Díky svým schopnostem a kádrovému profilu se mu pak dlouhodobě dařilo – jako jedinému z původní normalizační pětky – udržet si nejen stálé místo v kolegiu děkana, ale také členství v celozávodním výboru KSČ a pozici vedoucího katedry. Jeho kolegové již tolik štěstí neměli. Očista fakulty totiž neprobíhala pouze jednoměrně, ale na fakultu přicházeli na začátku 70. let také noví pedagogové. Často se jednalo o lidi s nižším vzdělanostním potenciálem, kteří však disponovali vysokým sociálním a politickým kapitálem, protože již dříve působili ve vedoucích funkcích, a poměrně rychle odstranili původní normalizační skupinu od hlavního podílu na řízení fakulty.³⁹ Mezi nově přichozí patřil mimo jiné také pozdější děkan FF UK An-

37 Poprvé podává Robek přihlášku k habilitačnímu řízení v oboru etnografie v únoru 1968. Vědecká rada jeho žádost schvaluje o dva měsíce později a přiděluje Robkovi tři oponenty: prof. Karla Dvořáka, doc. Františka Kutnara a dr. Karla Fojtíka. Ještě v červnu téhož roku předseda komise, prof. Oldřich Říha, opakovaně urguje Dvořáka i Fojtíka, aby dodali své posudky. V období pražského jara však veškeré aktivity v této záležitosti ustanou. Přihlášku proto Robek opětovně podává na děkanát FF UK v únoru 1970. O vypracování posledního chybějícího posudku je nakonec v říjnu požádán doc. Ludvík Kunz z Etnografického ústavu Moravského muzea, ačkoliv dr. Fojtík v lednu 1970 na poslední urgenci odpovídá, že svůj posudek zaslal – spolu s obšírným vysvětlujícím dopisem – předsedovi habilitační komise již v únoru 1969 (zda se posudek nakonec našel, není z dokumentu, označeného velkým červeným otazníkem, ani z dalších pramenů zřejmé). Po obsahové stránce hodnotí spis nekritičtěji doc. Kutnar, který vypracoval jako jediný svůj posudek již v lednu 1969. O něco shovívavější byl ve svém hodnocení prof. Dvořák. Oba dva se nicméně shodli, že po formální stránce je charakteristickým rysem práce „*stylizační chvat*“ (prof. Dvořák), a upozornili také na skutečnost, že „*slovesná stránka díla je neoddělitelnou součástí jeho stránky obsahové a názorové, je měřítkem i kvality myšlení a proto ji nelze zanedbávat, především nikoliv u vědeckého pracovníka, jehož povoláním je učitelství*“ (doc. Kutnar). Doc. Kunz naopak v prosinci 1970 ocenil předložený spis jako „*podstatný marxisticky formovaný přínos k vymezení předmětu a oblasti historického národopisného bádání*.“ Viz Posudky oponentů k habilitačnímu řízení Antonína Robka, Archiv UK, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

38 Zápis z průběhu habilitačního řízení Antonína Robka, Archiv Univerzity Karlovy, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

39 JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců* 2, c. d., s. 92–93.

Antonín Robek v roce 1981. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

tonín Vaněk, který byl od roku 1971 pověřen řízením katedry marxisticko-leninské filozofie.

Další Robkův kariérní úspěch přišel v polovině února 1972, kdy byl (externě) pověřen řízením ÚEF ČSAV a střídá tak na pozici ředitele Jaromíra Jecha odvolaného z politických důvodů. Robkova mise byla totožná s úkolem, kterým byl pověřen před dvěma lety na FF UK – cílem byla především konsolidace poměrů. Jeho výchozí pozice však byla v tomto případě o něco komplikovanější. Ústav přebíral ve chvíli, kdy na předsednictvu ČSAV probíhala vášnivá diskuse o možném zrušení pražského pracoviště, resp. přenesení jeho hlavní činnosti do Brna.⁴⁰ „Objektivních“ příčin pro takové rozhodnutí tehdy existovala celá řada: aktivní zapojení části zaměstnanců do obrodného procesu na jaře 1968, plánovaná reorganizace ČSAV, nevyhovující stávající prostorové podmínky a zejména pak zdůrazňování významu moravského (tj. údajně národopisně „živého“) výzkumného prostoru.⁴¹

40 Tuto snahu opakovaně inicioval zejména archeolog prof. Josef Poulik (v letech 1972–1977 místopředseda ČSAV), rodák z Jiříkovic u Brna. Viz COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-06 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

41 Usnesení 35. zasedání prezidia ČSAV obsahuje rozhodnutí přenést veškerou výzkumnou činnost v oboru etnografie a folkloristiky do Brna a pražské pracoviště likvidovat. Návrh byl projednáván za přítomnosti Karla Fojtíka, vedoucího detašovaného pracoviště ÚEF v Brně. SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁNOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: Kostlán, A.: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 293–294.

Proti plánovanému zrušení ústavu se Robek rozhodl bojovat třemi navzájem úzce provázanými kroky: novou personální politikou (dokončení stranických prověrek a odeslání některých pracovníků do důchodu),⁴² změnou vnitřní struktury (vznik nových oddělení)⁴³ a pokusem o radikální politizaci (ideologické zdůvodnění významu oboru).⁴⁴ Na přelomu června a července 1972 v ústavu vznikla tři zcela nová oddělení (etnografie národního obrození, etnografie socialistické společnosti a etnografie dělnické třídy), přičemž každému z nich byl svěřen jeden z dílčích úkolů státního plánu (*Lid a lidová kultura národního obrození, Kultura a styl socialistické vesnice, Kultura a způsob života čs. dělnictva*).⁴⁵ I v pozdější době pak změny ve struktuře pražského pracoviště obvykle korespondovaly se záměrem aktuálně řešených státních plánů základního výzkumu.⁴⁶ Politizace výzkumných projektů a činnosti ústavu se pro Robka stala prostředkem záchrany nikoliv snad ÚEF jako celku, ale výsadního postavení pražského pracoviště. V nové koncepci ústavu, kterou předložil v květnu 1972, mimo jiné píše: „...nemyslím si, že etnografie, bez ohledu na krizi, kterou prochází, je vědou natolik zanedbatelnou, že by neměla existovat v centru, neboť je schopna napomoci řešit úkoly vývoje současné společnosti i problémy ideologické i pro nejvyšší orgány správní i politické. Potřebuje jen jistý čas, aby mohla splnit své plány a svou koncepci.“⁴⁷

Díky propojení obou mocenských pozic – vedoucího katedry a ředitele ústavu – Robek zároveň získává silný nástroj pro uplatňování vlastní кадровé politiky. Zdá se, že (navzdory všem svým radikálním normalizačním postojům) měl zřejmě snahu na pracovištích, která vedl (zejména však na katedře) udržet a zaměstnat odborně

42 Ústav v rámci prověrek opustili mimo ředitele Jaromíra Jecha také Vanda Jiřikovská, Věra Thořová, Petr Novák nebo Miloslav Stingl. Do důchodu je při první příležitosti odeslána také Olga Skalníková. Z brněnského pracoviště je pak nucen odejít Oldřich Sirovátka. *Tamtéž*, s. 295.

43 „Robek skutečně všechny oddělení zrušil, promíchal lidi tak, aby zpřetrhal starý vazby mezi námi. [...] Prostě jeho záměr byl úplně rozhodit ty lidi do tří oddělení, který neměly s těmi předchozími nic společného. [...] Navíc mi říkal – podívej se, ústav chtějí zrušit, musím jim předhodit něco, proti čemu nemůžou argumentovat, prostě politicky to nemůžou odmítnout!“ COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-07 vedl Jiří Hlaváček, 2015. Srov. např. *Organizační řád ústavu schválený prezidiem ČSAV 28. 6. 1972, Organizační řád ze dne 18. 12. 1972, Zpráva o činnosti ÚEF z roku 1972*, Archiv AV ČR, Sbírka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku.

44 Antonín Robek v této době upozorňoval zejména na odpovědnost etnografa „před společností, před socialistickým státem, před stranou“ a dodával, že „nestačí, jak se mnozí domnívají, být prostě pilný a poctivě pracovat ve smyslu dodržování pracovní doby nebo ve smyslu napsaných stránek.“ ROBEK, A.: *Zamyšlení nad společenskou úlohou současné etnografie*. Český lid 59, 1972, č. 4, s. 193.

45 OLŠÁKOVÁ, D.: *Etnografický výzkum jako státní plán i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989*. In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 125–147.

46 Viz např. vznik privilegovaného, a na konci 80. let personálně nejpočetnějšího, oddělení etnických procesů. TYLLNER, L. – SUCHOMELOVÁ, M. (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha 2005, s. 70–71.

47 Cit. dle SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁNOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: Kostlán, A.: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 294.

kvalifikované pracovníky. V rámci interních jednání se také opakovaně stavěl proti účelovému přijímání nových politicky spolehlivých (ale po odborné stránce nepříliš kvalifikovaných) pedagogů na fakultu počátkem 70. let, čímž se stal některým kolegům (pozdějším významným funkcionářům fakulty) trnem v oku.⁴⁸ Během svého působení ke katedře etnografie a folkloristiky přičlenil také Středisko iberoamerických studií, čímž jej prakticky zachránil před zrušením a umožnil tak nadále působit v oboru lidem, kteří by museli jinak z univerzity odejít.⁴⁹ Ažyl tímto způsobem poskytl např. docentce Věře Olivové nebo prof. Josefu Polišíenskému (vyškrtnutému z KSČ) a několika dalším odborným asistentům z historických kateder, u nichž se politická represe často prolínala s vyřizováním osobních účtů.⁵⁰ Důležitou roli v jeho jednání nicméně hrál i pragmatismus, resp. krátkodobé zaměstnávání kádrově problematických, nicméně publikačně velmi výkonných, historiků a dalších specialistů na velkých výzkumných úkolech (typickým příkladem bylo působení Jiřího Kořalky v rámci etnografie dělnictva).⁵¹ Obdobnou strategii se snažil nově prosazovat také v rámci ÚEF,⁵² přičemž katedra mu měla v tomto případě sloužit především jako „nekonečný“ kádrový rezervoár mladých a nadějných vědeckých pracovníků pro další oborová pracoviště, ať už v akademické či muzejní sféře. Podle některých pamětníků tomu však bylo zcela naopak: „[Antonín Robek] *dělal výbornou personální politiku. To znamená, že bral na katedru a udržoval v ústavu lidi, kteří ho nemohli mocensky, badatelsky ani vědecky ohrozit. [...] Když se podíváte na tu katedru, tak půlka těch lidí vůbec nebyli etnografové. A totéž dělal v tom ústavu, když někdo přechínil nebo měl vlastní názory, tak ho jednoduše vyhodil.*“⁵³

48 Fakulta mohla v této době využít k angažování nových pracovních sil novelu vysokoškolského zákona, který umožňovala provést habilitaci či jmenovat profesora bez předložení příslušných prací, pouze na základě splnění morálních, politických, pedagogických a vědeckých předpokladů, o jejichž vhodnosti rozhodoval ministr školství. Podle některých pamětníků stojí právě osobní spory z tohoto období za Robkovým odvoláním z pozice vedoucího katedry na podzim 1987. Srov. JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krásnoarmějců* 2, c. d., s. 92.

49 Podrobněji k této problematice viz KRÍŽOVÁ, M.: *Iberoamerikanistika a její pozice v rámci Katedry etnografie a folkloristiky FF UK v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století*. In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 311–332. Srov. REDAKCE: *Antonín Robek (31. 8. 1931 Zeměchy u Kralup nad Vltavou – 17. 12. 2008)*. Český lid 96, 2009, č. 1, s. 101.

50 Stejně tak Stanislava Šislera, původně (od roku 1965) odborného asistenta na katedře pomocných věd historických, kterému hrozil vyhazov, přijal A. Robek v roce 1979 do ÚEF na pozici vedoucího dokumentace. PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 454, 475, 521.

51 „[Antonín Robek] *znal samozřejmě profesora Polišíenského, kdo by ho neznal. Znal jeho extrémní pracovitost a také věděl, že kvalita pracoviště nebo [...] soudy o pracovišti se řídí také množstvím publikací. Věděl, že sám profesor Polišíenský je schopen vyprodukovat tolik titulů jako tři jiná pracoviště dohromady.*“ COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-08 vedla Hana Vondráková-Bortlová, 2015.

52 Např. v podobě převodu publikačně velmi schopných pracovníků (Josef Vařeka, Dagmar Klímová, Jarmila Šťastná aj.) na ideologicky upřednostňované úkoly.

53 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-09 vedl Jiří Hlaváček, 2015.

Tuto provokativní tezi jistě nelze vyloučit (jakkoliv by bylo možné ověřit ji na základě pečlivého studia přehledu zaměstnanců ústavu v jednotlivých letech), zároveň by však bylo pokrytectvím nezmnít se o tom, že řada současných (renomovaných) českých etnologů a antropologů vděčí za přijetí do ÚEF právě Antonínovi Robkovi. V personální politice, která byla hlavním prostředkem uplatňování jeho moci, se tak zrcadlí Robkovy priority. Především se zdá, že katedra a její studenti byli pro Robka vždy o něco důležitější než ústav. Rád se obklopoval mladými lidmi, byl přesvědčen o tom, že právě v nich se skrývá budoucnost oboru, proto také (bez milosti) propouštěl každého zaměstnance, jakmile dosáhl hranice důchodového věku.⁵⁴ Měl silné paternalistické sklony, což vedlo k tomu, že od svých zaměstnanců očekával nejen loajalitu, ale také určitý pocit vděčnosti, obdivu a závislosti. I přes svůj malý vzrůst a zavalitou postavu šlo o nesmírně energického a charizmatického člověka, který byl sice v soukromí ochoten připustit diskusi, ale na veřejnosti razantně prosazoval svůj názor a jen velmi těžce snášel kritiku. V důležitých otázkách se nicméně rozhodoval věcně a účelově, přičemž neustále kalkuloval s provázaností jednotlivých funkcí, které vykonával, a jeho cílem bylo v ideálním případě udržet *status quo* (tj. současnou existenci katedry i ústavu).⁵⁵

Ošemetnou otázkou v této souvislosti zůstává Robkův vztah k nadřízeným instancím, – a to nejen k těm akademickým (rektorát, předsednictvo akademie věd) a stranickým (buňky KSČ), ale i k bezpečnostnímu aparátu (StB) – s jejichž představiteli se z titulu svých funkcí prokazatelně musel pravidelně stýkat. Robkovo jméno se proto logicky objevuje také v evidenčních záznamech bývalé Státní bezpečnosti, kde figuruje v pozici důvěrníka pod krycím jménem *Typ*.⁵⁶ V tomto smyslu se o něm vyjadřují také někteří z pamětníků: „[A. Robek] *jel v těch funkcích strašně dlouho, takže dobře znal tu mašinerii. Byl politicky přesvědčený, tomu nelze uprít. Ale zároveň věděl, že kdyby z té mašinerie vystoupil, tak ho to zničí. [...] Nikdy ale nic [spolupráci s StB] nepodepsal. Neměl to zapotřebí, ale samozřejmě, že za ním chodili a něco jim říct musel.*“⁵⁷ Přijmeme-li tuto tezi, pak lze za projev strategie „drobných ústupků“ považovat např. i Robkovu iniciativní nabídku, že sám zajistí seznam spolužáků studenta-absolventa, o jehož sledování měla StB zájem, či o slib, že ze své služební cesty do zahraničí přiveze informace k jiné záležitosti.⁵⁸ V obou

54 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-10 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

55 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-11 vedl Jiří Hlaváček, 2015.

56 Podle lustračního zákona se v případě kategorie *důvěrník* nejedná o vědomou formu spolupráce. Důvěrník se ke spolupráci s StB nemusel přímo zavázat a neznal krycí jméno, pod kterým byl evidován jeho svazek. Nicméně v Robkově postavení lze jen těžko předpokládat, že by si nebyl vědom, komu a jaké informace poskytuje. Viz Archiv bezpečnostních složek v Praze, Archivní protokol agenturních svazků a spisů spolupracovníků, Statisticko-evidenční odbor FMV, s. 189. http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/API/API_24.pdf (přistoupeno 31. 10. 2016).

57 Rozhovor s Libuší Robkovou, vedl Jiří Hlaváček, 3. 10. 2016, Zeměchy. Osobní archiv autora.

58 V archivním dokumentu se lze dočíst, že „D *Typ* přislíbil další pomoc. Konkrétně jde o získání

doložených případech se však jednalo o informace, které si StB mohla podle potřeby sama snadno zjistit.⁵⁹

Vedle vedoucího katedry, proděkana FF UK a pověřeného ředitele ÚEF Robek zastával řadu dalších význačných funkcí, za jejichž obětavý výkon se mu dostávalo v průběhu kariéry mnoha poct a vyznamenání.⁶⁰ Byl členem kolegia historie a členem výboru Národopisné společnosti československé při ČSAV, vedoucím redaktorem Českého lidu (v letech 1977–1990),⁶¹ předsedou redakční rady Národopisné knihovny a členem redakčních rad mnoha dalších ústředních i regionálních časopisů, stejně jako muzeí (např. Národní muzeum, Polabské národopisné muzeum v Přerově nad Labem apod.).⁶²

Při výčtu jeho funkcí nelze opomenout Československý ústav zahraniční (ČSÚZ), s nímž započal od konce 70. let úzce spolupracovat na výzkumu krajan-ských komunit v zahraničí (zejména ve Spojených státech a v Bulharsku).⁶³ Tato instituce mu v budoucnu bude sloužit nejen jako politická záštita pro provozování etnografie na mezinárodním poli, ale také jako důležitý vedlejší zdroj financí pro výzkumnou činnost ústavu.⁶⁴ V neposlední řadě pro něj ČSÚZ představoval platformu pro upevňování vlastní mocenské pozice skrze vytváření osobních vazeb s domácími i zahraničními členy nomenklatury: „*Tam [ČSÚZ] seděli bývalí diplomaté, pracovníci všech rozvědek a složek vnitra, pak někdo reprezentativní, hlavně velvyslanci, a nakonec někdo z ústředního výboru [ÚV KSČ], takže to byla naprosto perfektní trafika. A někdo jim musel dát nějaký nápad, co budou dělat. A ten někdo byl Robek. Proto tam byl tak dlouho, protože on přišel s tím, že se budou zkoumat Češi v cizině. Připravíme konferenci, vydáme sborníky a vy nám na to dáte prachy. [...]*

*jmenného seznamu absolventů FF UK, kteří ji studovali spolu s objektem akce Ali. Kromě toho D Typ získá informace o pobytu objektu akce Jura ve válečném archivu – Kyjev v letech 1966–1967.“ Viz ABS, a. č. 809716, Antonín Robek (D Typ). Cit dle JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců 2*, c. d., s. 263.*

59 Podobně tomu bylo také v případě, kdy byl A. Robek pověřen dohledem nad styky J. Polišenského se zahraničními kolegy. Viz *tamtéž*, s. 250–251 (podrobnější informace lze nalézt také v Archivu bezpečnostních složek v Praze, objektový svazek a. č. OB-352 ČB vedený k tématu „Vízoví cizinci“).

60 Jen v průběhu 70. let mu např. byla propůjčena medaile k 50. výročí založení KSČ (1971), medaile k 30. výročí osvobození ČSSR (1975), bronzová medaile Univerzity Karlovy, obdržel uznání vlády ČSR, MŠ ČSR a odborových svazů, posléze mu byla udělena medaile Sto let osvobození Bulharska z osmanského jha (1978) a zlatá plaketa sofijské univerzity Klimenta Ochridského (1980). Viz PETR, J.: *Antonín Robek padesátníkem*. Naše řeč, 64, 1981, č. 3, s. 145–147.

61 Reálně však časopis A. Robek řídil již od roku 1972. Z tohoto období jsou známy především jeho ideologicky zabarvené úvodníky některých čísel, jejichž důležitým smyslem (bez ohledu na přesvědčení autora) bylo mimo jiné poskytnout jakési ideologické krytí jinak vysoce kvalitním odborným oborovým textům. Viz WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*. Český lid 100, 2013, č. 1, s. 84–89.

62 VAŘEKA, J.: *Životní jubileum Antonína Robka*. Národopisné aktuality 18, 1981, s. 131–132.

63 V roce 1978 se tak např. účastní vědeckého sympozia v USA s názvem *Češi v Texasu*.

64 ČSÚZ totiž nebyl financován ze stejné rozpočtové kapitoly pro vědu a výzkum jako ÚEF.

Stejně tak vztahy s Bulhary, tam zase navázal na [T. G.] Masaryka, který tam jednu dobu posílal naše vzdělaný lidi, který tam pomáhali konstituovat školství. [Todor] Živkov⁶⁵ z toho měl úplný závratě, nakonec sem přijel, soudruzi [Živkov a Husák] se objali – teď to hodně zjednodušuji, ale ve své podstatě to tak bylo – a výsledkem bylo, že Robek dostal peníze na vědu pro ústav. Protože někdo zvedl telefon a zavolal řekl: »Dejte do té etnografie nějaký kačky, protože Živkov je nadšeněj!« A Živkov to byla tehdy šílená palba, toho se všichni báli!«⁶⁶

I v 80. letech zůstával Antonín Robek nadále členem užšího kolegia děkana. Namísto dosavadní funkce proděkana pro politickou a výchovnou činnost však nově obsadil post proděkana pro vědu.⁶⁷ V roce 1982 mu byl udělen titul doktora historických věd (DrSc.)⁶⁸ a získal také univerzitní profesuru, nicméně v osobním životě se mu v této době příliš nedařilo.⁶⁹ Vlivem extrémního pracovního vytížení se navíc stále častěji ocital v permanentní časové tísní. Rozhovory s pamětníky v tomto ohledu překypují zmínkami o nekonečném „čekání na Godota“, o Robkově nedosažitelnosti, ale i o jeho neschopnosti koncentrovat se na konkrétní úkoly: „*On sám už nebyl v téhle době [2. polovina 80. let] schopen napsat ani takovej nějakej intaktní text. To už byly jenom takový výkřiky, [...] to jste si musel domejšlet věty, když jste to četl, protože to už ztrácelo vnitřní konzistenci. On se už nedovedl na nic soustředit, protože jak říkám, nabral si toho hrozně moc a chtěl bejt všude a ve všem. [...] Chodila za ním spousta lidí, takových různých žadatelů o přízeň, o milost, o protekci a tak dále, ale i pracovní kolegů přímo z ústavu. A ti všichni tam [v ÚEF] museli hodiny vysedávat v tom takzvaným sekretariátu v předpokojí, protože nikdy nebylo jisté, kdy pan profesor přijde.*“⁷⁰ Pod tíhou mnoha funkcí se začíná v této době radikálně proměňovat také názor na Antonína Robka jako pedagoga: „*Kdybych ho měl nějak charakterizovat, tak on byl jednoznačně takový popisný historik a etnograf. A v každém případě měl snahu s tím oborem něco dělat. To je vidět na tom, že vydal třeba Dějiny [české] etnografie. Můžeme si o nich myslet, co chceme, ale od těch prvorepublikových žádné jiné vlastně nevyšly. [...]Vzhledem k tomu, že vycházel ze*

65 Todor Živkov byl nejdéle vládnoucím představitelem Bulharska. V nejvyšší funkci se pohyboval nepřetržitě od roku 1954 až do pádu komunismu v roce 1989. V roce 1954 byl zvolen do funkce prvního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Bulharska, v roce 1962 se stal předsedou vlády a od roku 1971 zastával nejvyšší státní funkci (předseda Státní rady).

66 Rozhovor s Libuší Robkovou, vedl Jiří Hlaváček, 3. 10. 2016, Zeměchy. Osobní archiv autora.

67 V průběhu 80. let zastával následující pozice: proděkan pro společenskopolitickou praxi (1981–1982), proděkan pro společenskou praxi (1982–1983), proděkan pro vědeckovýzkumnou činnost (1983–1985), proděkan pro vědu (1986–1988). Viz <http://proverenaafakulta.cz/downloads/FUNKCE.doc> (přistoupeno 24. 10. 2016).

68 Na základě úspěšné obhajoby disertační práce na téma *Lidové zdroje národního obrození. Městské lidové zdroje národního obrození*. Viz Archiv Univerzity Karlovy, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

69 Začátkem 80. let se rozvádí a umírá mu jediný syn. Podruhé a naposledy se oženil v roce 1985. Korespondence s Libuší Robkovou, 2016. Osobní archiv autora.

70 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-12 vedl Jiří Hlaváček, 2015.

*svého zdravého selského rozumu a na semináři nám říkal, že člověk má psát tak, jak mu myšlenky jdou, tak podle toho ty texty vypadaly. Takže on tu snahu měl, [...] ale potom ho jednoznačně sežrala moc. On potom skoro už ani nepřednášel [...], když byl proděkan, tak už jen někde poletoval a většinou za něj někdo přednášel nebo bylo rovnou volno.*⁷¹

Teoreticko-metodologický přínos Antonína Robka pro obor představuje hlavní jádro sporu mezi pamětníky i současnými badateli, kteří mají na věc často protichůdné a krajně vyhraněné názory. Jisté je, že Robek nebyl prototypem klasického vědce, měl výbornou paměť a velmi dobře se orientoval v odborné domácí i zahraniční literatuře (včetně té západní), ale minuciózní práce mu nikdy příliš nešla a jeho texty rozhodně neoplývaly vytříbeným literárním stylem. Ačkoliv byl workoholik a ovládal řadu cizích jazyků, neměl trpělivost a smysl pro detail. Zároveň však disponoval všemi předpoklady pro kariéru úspěšného manažera. Mezi jeho hlavní přednosti patřily výborné organizační schopnosti, koncepční myšlení a především pak cit pro odhad potenciálně velkých, tematicky relevantních a přitom ideologicky přijatelných výzkumných témat (např. etnografie dělnictva, výzkum socialistické vesnice, etnografie současnosti, etnické procesy apod.).⁷² Podle historika Josefa Petráňe Robek mimo jiné z dobových diskusí o smyslu národopisu odvodil, že je zapotřebí obohatit etnografii o metody a poznatky kulturní antropologie, resp. rozšířit vědeckou oblast zájmu nejen o evropskou lidovou kulturu, ale také o tu zámořskou. Připojením Střediska iberoamerických studií ke katedře tak položil základ pro rozvíjení nového odvětví etnologie.⁷³ Naopak antropolog Petr Skalník neváhá Robka označit za „*paranoidního nacionalistického komunistu*“, který zcela potlačil teoretické bádání a srovnávací studium evropských a mimoevropských společností.⁷⁴ Objektivnější a syntetizující pohled na Robkův přínos oboru se pokusil nabídnout etnolog Jiří Woitsch: „... cesta, kterou [Robek] zvolil sice znamenala zachování institucionální kontinuity ÚF i Českého lidu a vedla k otevření nových, zajímavých a svými vý-

71 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-13 vedl Jiří Hlaváček, 2015.

72 Předmět jeho vědeckého zájmu lze shrnout do sedmi problémových okruhů, jimž se během své kariéry věnoval. Jedná se o (sociální i národní) emancipační procesy, transformační procesy české vesnice, projevy lidové víry a náboženství, regionalismus (otázka kulturní identity zejména v oblasti středních Čech), mezietnické vztahy, dějiny české etnologie a prameny lidové provenience (jako svěbytné zdroje etnologických dat). MORAVCOVÁ, M.: *Univ. prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc.* Lidé města 2003, č. 9, s. 147–150. Srov. např. Robkova skripta k dějinám etnografie viz ROBEK, A.: *Dějiny české etnografie*. Praha 1976.

73 PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 532. Srov. viz HAUBELT, J.: *O jednom životě v pravdě*. Obrys-kmen: Týdeník pro literaturu a kulturu 17/2009. <http://www.obrys-kmen.cz/archivok/index.php?rok=2009&cis=17&tisk=03> (přistoupeno 28. 10. 2016).

74 SKALNÍK, P.: *Lze z národopisu udělat antropologii? O jedné zdánlivě marné snaze v Čechách*. AntropoWEBZIN, 3, 2005. <http://www.antropoweb.cz/cs/lze-z-narodopisu-udelat-antropologii-o-jedne-z> (přistoupeno 24. 10. 2016). Srov. NEŠPOR, Z. R. – JAKOUBEK, M.: *Co je a není kulturní/sociální antropologie: Námět k diskusi*. Český lid 91, 2004, č. 1, s. 55.

*sledky dodnes cenných badatelských orientací (revitalizace etnografického studia dělníků, etnologicko-historické studium tzv. národního obrození s důrazem na lidové kronikářství a hmotnou kulturu, od 80. let výzkum etnických procesů), ovšem za cenu minimálně vnějškové rétorické ideologizace národopisu a jeho hlubokého teoreticko-metodologického zaostávání.*⁷⁵ Takové zaostávání můžeme pozorovat i u vůdčí specializace pražského ÚEF v 80. letech, tedy studia tzv. etnických procesů, které sice tematicky souznělo s dobovými trendy v „západní“ etnologii a socio-kulturní antropologii, díky opoře v sovětské teorii etnosu J. V. Bromleje však s nimi bylo na teoretické úrovni zcela nekomplementární.⁷⁶

Pravdou zůstává, že Antonín Robek některá badatelská témata skutečně upřednostňoval zcela záměrně, zatímco jiná (zejména ta z oblasti folkloru a obyčejové kultury či hmotné kultury) naopak vyloženě potlačoval nebo jen trpně toleroval, což se také promítlo do charakteru jeho vzájemných vztahů s detašovaným pracovištěm ÚEF v Brně⁷⁷ či do naprostého útlumu folkloristiky na pražském pracovišti.⁷⁸ Při koncipování výzkumné strategie však nehrála roli pouze dobová společenská (či politická) poptávka, ale také Robkova vyhraněná osobní představa o budoucnosti oboru, kterou spatřoval především ve studiu společenských vztahů.⁷⁹

Impérium vrací úder aneb Svatá Helena v Zeměchách

Představují-li 70. léta „zlatou éru“ Robkova profesního života, kdy se velmi rychle dostával do vysokých funkcí (FF UK, ÚEF ČSAV, ČSÚZ), habilitoval se, konsolidoval svá pracoviště, vytvářel nové koncepce a získal prakticky neomezenou moc v rámci oboru, 80. léta již tak jednoznačně hodnotit nelze. Na jedné straně

75 WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*, c. d., s. 85.

76 JAKOUBEK, M.: *Studium etnicity v České republice v kontextu obecné antropologie*. Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 7, 2015, č. 1, s. 54–57.

77 Upozadění těchto badatelských témat pochopitelně vyvolalo vlnu nevole, protože brněnská pobočka se (vzhledem k povaze moravského výzkumného terénu) orientovala především právě na studium obyčejů a folkloristiku. Na druhou stranu je však třeba konstatovat, že podle reflexe pamětníků nebylo pro A. Robka Brno nikdy prioritou a kádrové záležitosti detašovaného pracoviště, stejně tak jako dílčí výzkumná témata jeho vědeckých pracovníků (byla-li rámcově „přikryta“ státním plánem základního výzkumu) ponechával zpravidla zcela v kompetenci tamního vedoucího. Viz COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-14 vedl Jiří Hlaváček, 2015.

78 TYLLNER, L. – SUCHOMELOVÁ, M. (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*, c. d., s. 70. Srov. JANEČEK, P.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–1989 v mezinárodním kontextu*. In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 226–243.

79 Antonín Robek chápal etnologii jako historickou vědu, jejíž smysl spatřoval ve studiu vývojových souvislostí kulturních a společenských změn, jejich příčin a následků. Prioritou podle něj bylo studium společenských vztahů a duchovních hodnot, zatímco prvořadou orientací na kulturně-etnografické analýzy projevů tradiční „hmotné lidové kultury“ a „lidového umění“ odmítal (ať už byly interpretovány jako kulturní dědictví, přežitky minulosti či životaschopný projev kultury současnosti). MORAVCOVÁ, M.: *Univ. prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc.*, c. d., s. 147.

Robek v této době intenzivně pokračoval v nastoleném kurzu (především získal profesuru a těžiště výzkumu přesunul směrem k tehdy populárnímu studiu etnických procesů), na straně druhé se však dostával vlivem souběhu mnoha funkcí pod stále větší tlak, a začínal být vtahován do zákulisních mocenských sporů, ať už na fakultě, či na akademii.⁸⁰ I přesto se však zdá být jeho oborová nadvláda v první polovině 80. let stále ještě neochvějná a nic nenavzděčuje tomu, že by měl být sesazen z pomyslného etnografického trůnu.

Předzvěstí Robkova pádu se stala změna mocenských poměrů na FF UK na podzim 1986, kdy se vedení fakulty nově ujímá prof. Antonín Vaněk, který v jednom ze svých prvních děkanských projevů naznačí, že v brzké době dojde k nápravě „*nepríznivého politického klimatu*“, a to prostřednictvím personálních změn ve vedení kateder, kolegiu děkana i ve vědecké radě fakulty.⁸¹ K slibovaným kádrovým výměnám, které svou rychlostí u nemalého počtu lidí vyvolaly reminiscence na období prověrek z počátku 70. let, došlo hned na začátku příštího roku a razantně se dotkly také Robka. Nejprve byl odvolán z funkce proděkana a za několik měsíců (symbolicky v den svých narozenin posledního srpna 1987) obdržel od rektora oficiální dopis, v němž mu bylo oznámeno také odvolání z postu vedoucího katedry. Antonín Robek na nastalou situaci reagoval téměř obratem, a sice žádostí o rozvázání pracovního poměru. Oficiální zdůvodnění jeho výpovědi je poměrně stručné: „*přechod na ČSAV*“.⁸² Za jeho dobrovolným odchodem z fakulty k poslednímu zářijovému dni nicméně ve skutečnosti stály letité osobní spory s prof. Vaňkem, jejichž kořeny sahají až do poloviny 70. let.⁸³

Definitivní tečku za téměř dvacetiletou érou vlády Antonína Robka učinily až společenské změny v roce 1989. Již během listopadu předložilo shromáždění pracovníků ÚEF prezidiu ČSAV oficiální návrh na odvolání svého dosavadního ředitele.⁸⁴ Robek přitom chápe své odvolání (pouhý necelý jeden rok před odchodem do důchodu) jako projev nevědku a vadí mu zejména, že klíčové hlasování o jeho osobě proběhlo bez něj. Odvolaný ředitel, kterého krátce nato postihl první infarkt, se podle všeho velmi těžce smířoval zejména s tím, že za jeho odvoláním stáli i lidé, o jejichž přijetí do ústavu se před lety osobně zasadil, přičemž s některými z nich se znal ještě z dob jejich studií.⁸⁵ Ačkoliv formálně Robek odchází z ústavu až na jaře 1990 a nové vedení mu velkoryse přislíbí, že může pobírat ředitelský plat v plné výši

80 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-15 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

81 PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 612.

82 *Dohoda o rozvázání pracovního poměru*, č. j. 2226/KO/87, Archiv Univerzity Karlovy, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.

83 Rozhovor s Libuší Robkovou, vedl Jiří Hlaváček, 3. 10. 2016, Zeměchy. Osobní archiv autora. Srov. JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců 2*, c. d., s. 92–93.

84 TYLLNER, L. – SUCHOMELOVÁ, M. (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*, c. d., s. 79.

85 COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-16 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

až do dosažení předepsaného důchodového věku, od svého odvolání již na půdu ÚEF nikdy nev kročí a pro výplatu posílá svou manželku.⁸⁶

Antonínu Robkovi je zpravidla vyčítáno, že úzkým propojením oboru s vládou komunistickou garniturou a ideologií zavedl českou etnografii na scestí. Otázkou, na niž neexistuje jednoduchá odpověď, zůstává: bylo by tomu jinak, kdyby stál v čele oboru před rokem 1989 někdo jiný než Antonín Robek? Bylo vůbec možné, aby někdo v období tzv. normalizace zastával obdobné vedoucí pozice bez ideologických frází, klientelismu či nepotismu?⁸⁷ Jisté je, že Robek svou (z dnešního pohledu značně kontroverzní) strategií zachránil pražskou pobočku ÚEF před zrušením a v 80. letech pracovišti vrátil (díky orientaci na výzkum etnických procesů) ztracenou prestiž.⁸⁸ Zda byla „cena“, kterou musel obor za takové politikum po teoreticko-metodologické stránce „zaplatit“⁸⁹ adekvátní či nikoliv, je na individuálním posouzení každého a musí být předmětem dalšího bádání a úvah. Při hodnocení Robkovy angažovanosti je však třeba mít neustále na paměti, že šlo o člověka, který byl o správnosti svých politických postojů přesvědčen již od dětství a nezměnil je ani na sklonku svého života.⁹⁰ Podle některých pamětníků se Robek na konci 80. let při různých neformálních příležitostech opakovaně chlubil tím, že v srpnu 1968 osobně pomáhal navádět tanky na Prahu.⁹¹ Sama komičnost této představy nasvědčuje tomu, že šlo spíše o sarkastickou nadsázku, jejímž prostřednictvím chtěl ilustrovat svou oddanost režimu, o němž v té době musel sám již moc dobře vědět, že se začal pozvolna hroutit.⁹² Skutečnost, že Robkovy názory zůstaly dlouhodobě koherentní i po listopadu 1989, je s ohledem na jeho životní dráhu pozoruhodná a svědčí mimo

86 Rozhovor s Libuší Robkovou, vedl Jiří Hlaváček, 3. 10. 2016, Zeměchy. Osobní archiv autora.

87 KABÁT, J.: *Psychologie komunismu*. Praha 2011, s. 450.

88 Etnické procesy jako hlavní metodický směr i výzkumný problém sedmé pětiletky (1981–1986) vrátily pražský ÚEF do funkce hlavního koordinátora státního plánu, a to i přesto, že na Slovensku se tomuto tématu dostávalo značné pozornosti již na začátku 70. let. OLŠÁKOVÁ, D.: *Etnografický výzkum jako státní plán i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989*, c. d.

89 Na konci 80. let lze českou etnografii charakterizovat jako „historizující disciplínu s popisnou až sběratelskou metodologií, fungující až na výjimky bez vazeb na západoevropské teoreticko-metodologické debaty.“ Viz WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*, c. d., s. 89.

90 V závěru svých nepublikovaných pamětí k tomu A. Robek dodává: „Své vzpomínky bych chtěl pak i zakončit jistou syntézou svých zkušeností z politiky, a to především z chyb socialismu, jehož jsem dodnes věrným stoupencem. Jsem přesvědčen, že socialismus v naší zemi nepadnul chybami vůdců ani hnutí, i když i těch bylo víc než dost, ale především na základě mezinárodních souvislostí.“ Cit. dle PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 453.

91 COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-17 vedl Jiří Hlaváček, 2016. Srov. PETRÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 453.

92 Pripustíme-li, že by se něco takového skutečně mohlo stát, pak zřejmě v té podobě, že A. Robek mávnutím ruky nasměroval zoufalou osádku zatoulaného okupačního tanku kdesi na Mělnicku směrem ku Praze.

jiné o tom, že šlo o charakterově velmi zajímavou a svéráznou osobnost, která si bezesporu zaslouží, aby jí byla věnována další badatelská pozornost.

Jisté je, že Robek po svém odvolání na obě instituce, kterým obětoval většinu svého života, až do své smrti zanevřel a vytrvale odmítal jakákoliv oficiální pozvání na neformální setkání, konference či jiné akce, které ÚEF nebo FF UK pořádaly.⁹³ Ačkoliv se po roce 1990 stáhl do ústraní v rodných Zeměchách, kontakt s oborem nikdy zcela neztratil. V důchodu se věnoval svým oblíbeným tématům z regionálních dějin,⁹⁴ pokračoval ve spolupráci s ČSÚZ a někteří z jeho bývalých kolegů jej nadále navštěvovali. Zemřel několik dní před vánočními svátky v roce 2008 v mělnické nemocnici.

Epilog: Napoleon české etnografie

Antonína Robka lze s ohledem na výše nastíněný životní příběh (a s vědomím jisté nadsázky) bezpochyby označit za „Napoleona“ české etnografie. Je až s podivem, kolik paralel s osudem tohoto významného francouzského vojévůdce lze v jeho biografii nalézt. Robek stejně jako Napoleon Bonaparte pocházel z „nevýznamné“ lokality a z relativně „chudých“ poměrů, přičemž právě proto (a možná i s ohledem na své fyzické dispozice) trpěl od mládí mocenskými ambicemi, resp. touhou dosáhnout ve svém životě něčeho výjimečného (ač svým osobním založením byl podle pamětníků v soukromí spíše pesimistou).⁹⁵ Zatímco Napoleon se rozhodl svých cílů dosáhnout na bitevním poli, Antonín Robek si zvolil jako prostor pro svou realizaci pole vědecké. Oba muže do vyšších mocenských pozic vynesla jejich účast na domácím politickém převratu. Bonaparte se na konci roku 1799 stal prvním ze tří vládnoucích konzulů ve Francii, stejně tak Robek se na začátku roku 1970 postavil do čela normalizační pětky na FF UK. V následujících letech svého života se oba ocitli na vrcholu moci. Napoleon je nejprve korunován francouzským císařem, následně italským králem a podmaňuje si *de facto* celou tehdejší Evropu, obdobně Antonín Robek se stal jako vedoucí katedry a ředitel ústavu prakticky neomezeným vládcem české etnografie. Záchranu pražského ÚEF před zrušením pak lze považovat (s notnou dávkou umělecké licence) za Robkovu vítěznou bitvu u Slavkova. Po sérii úspěšných bitev nicméně přichází také první prohry (odchod z katedry na podzim 1987). Odvolání z funkce pověřeného ředitele ÚEF na jaře 1990 představuje pro Robka jakési osobní „Waterloo“, po němž následuje doživotní (byť v jeho případě dobrovolné) „vyhnanství“ v Zeměchách.

93 Rozhovor s Libuší Robkovou, vedl Jiří Hlaváček, 3. 10. 2016, Zeměchy. Osobní archiv autora.

94 Viz např. ROBKA, A.: *Podřipsko v revolučním roce 1848*. Vlastivědný sborník Podřipsko 9, 1999, č. 9, s. 21–55; též: *Roudnický rodák významným bulharským právníkem (Hynek Mayer 1855–1930)*. Vlastivědný sborník Podřipsko 12, 2002, č. 12, s. 54–62.

95 Jakkoliv současná psychologie (a také řada historických pramenů) soustavně popírá existenci něčeho, co lidová tvořivost označuje pojmem „napoleonský komplex“.

Prameny a elektronické zdroje

- Archiv AV ČR, Sběrka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku.
- Archiv bezpečnostních složek v Praze, Archivní protokol agenturních svazků a spisů spolupracovníků, Statisticko-evidenční odbor FMV. [Http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/AP1/AP1_24.pdf](http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/AP1/AP1_24.pdf) (přistoupeno 31. 10. 2016).
- Archiv Univerzity Karlovy, os. spis A. Robka, f. 259, č. k. 13.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-01 vedl Jiří Hlaváček, 2016.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-02 vedl Jiří Hlaváček, 2016.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-03 vedl Jiří Hlaváček, 2016.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-04 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-05 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-06 vedl Jiří Hlaváček, 2016.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-07 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-08 vedla Hana Vondráková-Bortlová, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-09 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-10 vedl Jiří Hlaváček, 2016.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-11 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-12 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-13 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-14 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-15 vedl Jiří Hlaváček, 2015.
- COH ÚSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-16 vedl Jiří Hlaváček, 2016.

- COH ŮSD AV ČR, digitální sbírky – fond MSPBS. Rozhovor A-17 vedl Jiří Hlaváček, 2016.
- FFakt – časopis studentů Filozofické fakulty UK. Každá generace si přepisuje dějiny znova. Rozhovor s Janem Rychlíkem. <http://ffakt.ukmedia.cz/kazda-generace-si-prepisuje-dejiny-znova> (přistoupeno 22. 10. 2016).
- Korespondence s Libuší Robkovou, 2016. Osobní archiv autora.
- Prověřená fakulta. Řízení FF UK v letech 69-89. <http://proverena-fakulta.cz/downloads/FUNKCE.doc> (přistoupeno 24. 10. 2016).
- Rozhovor s Libuší Robkovou, vedl Jiří Hlaváček, 3. 10. 2016, Zeměchy. Osobní archiv autora.
- Spolek pro vojenská pietní místa. Pomník Obětem 1. a 2. světové války. <http://www.vets.cz/vpm/mista/obec/5505-zemechy/> (přistoupeno 27. 10. 2016).

Literatura

- BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. I.* Praha 2007.
- HAUBELT, J.: *O jednom životě v pravdě*. Obrys-kmen: Týdeník pro literaturu a kulturu 17/2009. <http://www.obrys-kmen.cz/archivok/index.php?rok=2009&cis=17&tisk=03> (přistoupeno 28. 10. 2016).
- JAKOUBEK, M.: *Studium etnicity v České republice v kontextu obecné antropologie*. Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 7, 2015, č. 1, s. 51–70.
- JANEČEK, P.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–1989 v mezinárodním kontextu*. In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 226–243.
- JAREŠ, J. – SPURNÝ, M. – VOLNÁ, K.: *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha 2012.
- KABÁT, J.: *Psychologie komunismu*. Praha 2011.
- KŘÍŽOVÁ, M.: *Iberoamerikanistika a její pozice v rámci Katedry etnografie a folkloristiky FF UK v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století*. In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 311–332.
- MORAVCOVÁ, M.: *Univ. prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc.* Lidé města, 2003, č. 9, s. 147–150.
- NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*. Praha 1995.
- NEŠPOR, Z. R. – JAKOUBEK, M.: *Co je a není kulturní/sociální antropologie: Námět k diskusi*. Český lid 91, 2004, č. 1, s. 53–79.

- OLŠÁKOVÁ, D.: *Etnografický výzkum jako státní plán i mocenský problém. Přehledová studie k hlavním plánům vývoje československé etnografie a folkloristiky v letech 1952–1989*. In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 125–147.
- PETR, J.: *Antonín Robek padesátníkem*. Naše řeč 64, 1981, č. 3, s. 145–147.
- PETŘÁŇ, J.: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha 2015.
- REDAKCE: *Antonín Robek (31. 8. 1931 Zeměchy u Kralup nad Vltavou – 17. 12. 2008)*. Český lid 96, 2009, č. 1, s. 101–102.
- ROBEK, A.: *Padesátá léta na fakultě*. Zpravodaj Výboru národní kultury 5, 1998, č. 4, s. 27–29.
- ROBEK, A.: *Podřipsko v revolučním roce 1848*. Vlastivědný sborník Podřipsko 9, 1999, č. 9, s. 21–55.
- ROBEK, A.: *Příspěvky k etnografickému studiu duchovní kultury českého lidu*. Praha 1965.
- ROBEK, A.: *Roudnický rodák významným bulharským právníkem (Hynek Mayer 1855–1930)*. Vlastivědný sborník Podřipsko 12, 2002, č. 12, s. 54–62.
- ROBEK, A.: *Zamyšlení nad společenskou úlohou současné etnografie*. Český lid 59, 1972, č. 4, s. 193–194.
- ROBEK, A. – NAHODIL, O.: *České lidové kronikářství*. Praha 1960.
- ROBEK, A. – NAHODIL, O.: *České lidové pověry*. Praha 1959.
- ROBEK, A. – NAHODIL, O.: *Původ náboženství*. Praha 1961.
- ROBEK, A. – PUBAL, V.: *Píšeme kroniku*. Praha 1963.
- SKALNÍK, P.: *Lze z národopisu udělat antropologii? O jedné zdánlivě marné snaze v Čechách*. AntropoWEBZIN, 2005, č. 3. <http://www.antropoweb.cz/cs/lze-z-narodopisu-udelat-antropologii-o-jedne-z> (přistoupeno 24. 10. 2016).
- SKALNÍKOVÁ, O. – PETŘÁŇOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: Kostlán, A.: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 287–299.
- TYLLNER, L. – SUCHOMELOVÁ, M. (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha 2005.
- VANĚK, M. – MÜCKE, P.: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha 2015.
- VAŘEKA, J.: *Životní jubileum Antonína Robka*. Národopisné aktuality 18, 1981, s. 131–132.
- WOITSCH, J.: *Kam zmizela etnografie dělnictva?* Český časopis historický 110, 2012, č. 3–4, s. 692–707.
- WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*. Český lid 100, 2013, č. 1, s. 63–98.

Summary

Napoleon of Czech Ethnology: A Biographical Sketch on Antonín Robek

The study acquaints the readers with the life story of one of the leading personalities of Czech ethnology in the second half of the 20th century – University Professor PhDr. Antonín Robek, DrSc. – the leader of the Department of Ethnography and Folkloristics at the Faculty of Arts, Charles University in Prague, and the accredited director of the Institute of Ethnography and Folkloristics of the Czechoslovak Academy of Sciences. The biographical sketch is based on the combination of biographical research, oral history method and analysis of historical sources. The resulting image is an intersection of the fundamentally subjective memories that the oldest and middle generations of Czech ethnographers and ethnologists have of Antonín Robek, with hitherto (un)published information about his person and activities.

Key words:

Antonín Robek – biography – oral history – history of the discipline – Institute of Ethnography and Folkloristics of the Czechoslovak Academy of Sciences – Department of Ethnography and Folkloristics, Faculty of Arts, Charles University – period of so-called normalization

Komise pro dějiny a vývoj evropského zemědělství SIEF a česká etnografie v 60.–80. letech 20. století¹

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 PRAHA 1
jiri.woitsch@post.cz

Úvodem

V 60. letech 20. století došlo v evropské etnologii k mimořádnému a v mnoha ohledech doposud nepřekonanému rozvoji mezinárodní spolupráce. Stalo se tak zejména v důsledku příznivých mezinárodněpolitických okolností vedoucích ke zmírnění napětí mezi tzv. Východem a Západem, badatelskému vzestupu progresivní generace národopisců i díky institucionálnímu a paradigmatickému etablování komparativní evropské etnologie (*Ethnologia Europaea*) proponované především Sigurdem Erixonem a jeho spolupracovníky, která se intenzivně rozvíjela zejména ve Skandinávii a německy mluvících zemích Evropy. Bezprecedentní mezinárodní „zasítování“ etnologie i přes tzv. železnou oponu se tak, alespoň na krátkou dobu, přiblížilo situaci ve folkloristickém výzkumu, který se značnou internacionalizací vyznačoval již od konce 19. století.²

Do práce na rozsáhlých komparativních projektech (např. *Ethnological Atlas of Europe*, *Handbook of European Ethnology*) a v nadnárodních badatelských týmech a organizacích (např. Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně – MKKKB, Ständige Internationale Atlaskommission – SIA, nejružnější pracovní skupiny CIAP – Commission des Arts et Traditions Populaires později transformované v SIEF – Société Internationale d’Ethnologie et de Folklore) se velice aktivně zapojila i generace výjimečných osobností československého (resp. českého a slovenského) národopisu. V případě Čechů a Slováků, kteří se v tomto specifickém období etablovali na mezinárodní etnologické scéně, šlo převážně o badatele mladší a střední generace, specialisty na „klasická“ etnologická témata, ve kterých mělo středoevropské bádání dlouhou tradici – výzkum tradičního sta-

1 Studie je výstupem projektu GA15-03754S *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989* podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

2 K mezinárodní povaze folkloristiky obecně srov. BENDIX, R. F.: *From Volkskunde to the “Field of Many Names”*. *Folklore Studies in German-Speaking Europe since 1945*. In: Bendix, R. F. – Hasam-Rokem, G. (eds.): *A Companion to Folklore*. Chichester 2012, s. 364–390; vývoj oboru v českých zemích po II. světové válce přehledně mapuje ŠRÁMKOVÁ, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha 2008.

vitelství, výroby, oděvu a především zemědělství. Prakticky všichni badatelé vstupující na mezinárodní scénu ještě absolvovali studia u výrazných osobností prvo-republikové a těsně poválečné etnografie (Karel Chotek, Antonín Václavík, Andrej Melicherčík), a i když někteří z nich (zejm. Jaroslav Kramářik) prošli obdobím dogmatického příklonu k marxisticko-stalinisticky orientované vědě,³ v 60. letech 20. století šlo již bezezbytku o etablované etnology, až překvapivě dobře seznámené s teorií a metodologií etnologie na celoevropské scéně.

Z organizačních, finančních, osobních, politických, resp. mocensko-ideologických důvodů, i kvůli pozdější poměrně podstatné teoreticko-metodologické reorientaci evropské etnologie v 70. a 80. letech 20. století zůstalo mnoho mezinárodních badatelských záměrů, do kterých byli čeští a slovenští etnologové zapojeni, nedokončeno. Mnohé jiné, tematicky orientované především agrárněetnograficky, však byly završeny výjimečnými a stále platnými vědeckými výstupy věnovanými např. transportu, pěstování obilí či chovu dobytka. Část z těchto projektů byla přímo koordinována nebo přinejmenším ovlivněna Komisí pro dějiny a vývoj evropského zemědělství SIEF (dále jen Komise), kterou můžeme považovat za jedno z důležitých organizačních center evropského agrárněetnografického výzkumu.

V této studii jsou rozebrány okolnosti vzniku Komise, popsáno její fungování v prvních letech existence a zhodnoceny výsledky Komise organizovaných projektů pro rozvoj české agrární etnografie. Cílem textu je zejména zasadit fungování Komise do širších kontextů rozvoje komparativní evropské etnologie v 60. letech 20. století a jeho prostřednictvím dokumentovat některé, předpokládáme, že obecněji platné, jevy a procesy, kterými se takto orientovaný výzkum ve sledované době vyznačoval. Pro české prostředí je obzvláště významné, že fungování Komise a podobných nadnárodních organizací ovlivňovalo badatelské priority našeho národopisu, což lze dobře dokumentovat např. na tematickém zacílení příslušných dotazníků Národopisné společnosti věnovaných právě tradičnímu zemědělství. Agrární etnografie, jak se pokusíme ukázat, tak byla i v éře tzv. státního socialismu a plánované vědy alespoň po určitou dobu jednou z mezinárodně nejprogresivnějších specializací národopisného studia.

Agrární etnografie a dějepisectví v českých zemích a Evropě v 1. polovině 20. století

Široce pojímaná a bohatě vnitřně strukturovaná agrární etnografie, tedy studium tradičních předindustriálních forem zemědělského hospodaření po stránce technologické, agrotechnické, organizační, ale např. i sociální a duchovní představovala

3 O konkrétních osobnostech a jejich dílech následuje výklad dále v textu, pro stalinistické období v naší etnografii srov. signifikantní spisek KRAMAŘÍK, J. – NAHODIL, O.: *J. V. Stalin a národopisná věda*. Praha 1952.

a mnohdy stále ještě představuje jeden z úhelných kamenů středoevropské etnologie.⁴ Národopisné studium se k problematice tradičního zemědělství obrátilo v Evropě nejpозději na konci 19. století,⁵ zhruba ve stejné době, kdy se konstituovaly i další specializované obory (především agrární historie a sociologie venkova) studující vývoj zemědělských technologií, každodennost rolnických společenství či ekonomické a sociální aspekty agrární produkce. Ve střední Evropě lze počátky systematického historickoetnografického studia zemědělství spojovat především s etnografií německou, resp. německojazyčnou.⁶ Po počátku 20. století se přímo našeho území dotýkaly zájmy Lubora Niederla a Kazimiera Moszyńskiego, kteří konstituovali i později velmi silný diskurz srovnávacího studia „slovanského zemědělství“.⁷ Pro rozvoj agrární etnografie a dějepisectví měla ovšem velký význam i specializovaná zemědělská (např. Maďarsko) nebo obecně etnografická muzea (Skandinávie), přičemž právě skandinávská etnologie kladla na dokumentaci tradičního zemědělství mimořádný důraz.

Nesmíme zapomínat ani na přínos vysokých zemědělských škol, na kterých se zpravidla pěstovalo i špičkové studium agrárních dějin (např. Univerzita ve Wageningen v Nizozemí). Ve středoevropském prostoru přispěly k nebyvalému vzestupu agrárního dějepisectví a agrární etnografie i okolnosti společensko-politické v podobě silného vlivu ideologie dobového agrarismu a agrárních politických stran.⁸ V českém resp. československém prostředí se tak studiu zemědělství více či méně

- 4 Bylo to velmi dobře dokumentováno hned v několika moderních přehledových studiích M. Války a v dalším výkladu se proto omezují především na aspekty dokládající silné mezinárodní vazby našeho agrárněetnografického bádání ve 20. století. Srov. VÁLKA, M.: *Tradiční agrární kultura a její výzkum v české etnografii (etnologii)*. In: Válka, M. (ed.): Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici. Brno 2007, s. 21–42; týž: *K problematice tradiční agrární kultury a jejího výzkumu ve středoevropském areálu*. In: Klodnický, Z. – Lukovič, M. – Slavkovský, P. – Stoličná, R. – Válka, M.: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno 2012, s. 7–52.
- 5 K tomu viz základní přehledové práce ALTMAN, K.: *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno 2013; HORÁK, J.: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: Československá vlastivěda II. Člověk. Praha 1933, s. 305–472. Příkladem raného syntetizujícího zájmu o etnografické studium zemědělství je KAFKA, J.: *Zaměstnání lidu*. In: Národopisná výstava československá v Praze 1895. Praha 1897, s. 207–214.
- 6 RAU, K. H.: *Geschichte des Pfluges*. Heidelberg 1845; BRAUNGART, R.: *Die Ackerbaugeräthe in ihren praktischen Beziehungen wie nach ihrer urgeschichtlichen und ethnographischen Bedeutung*. Heidelberg 1881. Vývoj německojazyčného národopisu u nás (byť ne s explicitním důrazem na agrární etnografii) komplexně pojednal LOZOVIUK, P.: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig 2008.
- 7 Z klíčových Niederleho a Moszyńskiego prací viz NIEDERLE, L.: *Radlo a pluh*. Národopisný věstník československý 12, 1917, s. 1–19, 153–174; týž: *Slovanské starožitnosti I–IV*. Praha 1902–1925; týž: *Život starých Slovanů III/1. Hospodářství a ves*. Praha 1921; MOSZYŃSKI, K.: *Kultura ludowa Slowian. Kultura materialna*. Kraków 1929.
- 8 Vliv agrarismu na kulturu a společnost nejnověji komplexně pojednává sborník KUBŮ, E. – LORENZ, T. – MÜLLER, U. – ŠOUŠA, J. (eds.): *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*. Praha 2013.

intenzivně věnovali všichni významní představitelé prvorepublikového národopisu z okruhu Karla Chotka a jeho pražských i bratislavských žáků.

Nejpozději ve 30. letech 20. století můžeme agrární etnografii považovat za etablovanou etnologickou specializaci, byť samozřejmě pěstovanou v jednotlivých evropských zemích s různou intenzitou a s podstatnými metodologickými rozdíly. Zevrubná pozornost agrární kultuře byla věnována ve všech významných výzkumných projektech a publikačních dílech (národopisné atlasy, encyklopedie, národní a regionální etnografické monografie), které napříč Evropou před II. světovou válkou vznikaly.⁹

Po roce 1945 pokračoval rozvoj agrární etnografie v mnoha západoevropských zemích v souvislosti s etnokartografickou dokumentací starých zemědělských technik a nástrojů. Snahou po detailní typologizaci artefaktové stránky tradičního zemědělství se vyznačovaly přístupy muzeologické a technicko-historické, jejichž centry se stala především muzea (Hohenheim, Kodaň). V tehdejším Československu byly tímto způsobem orientovány výzkumy (vč. experimentálního ověřování zemědělských technik a nástrojů) Zemědělského muzea, jejichž pro etnografii velice podstatné výstupy byly publikovány převážně v periodiku Vědecké práce Zemědělského muzea.

Na mezinárodní muzeologické scéně byl důležitým mezníkem vznik Mezinárodního sekretariátu pro výzkum dějin zemědělského nářadí (International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements) při kodaňském Národním muzeu v 50. letech 20. století. Centrum později uspořádalo několik mezinárodních vědeckých konferencí, patrně prvních větších setkání agrárních muzejníků a etnografů v evropském měřítku, a vydávalo i vědecké monografie. Vrcholem jeho snažení se stalo založení specializovaného časopisu *Tools and Tillage* v roce 1968, který byl věnovaný výhradně historii zemědělské techniky. Na jeho stránkách se můžeme setkat i s celou řadou vyloženě agrárněetnografických textů, jakkoli nutno upozornit, že časopis vznikl již jen krátce před masivním odklonem západoevropských etnologů od výzkumu tradičního zemědělství. Na konci 80. let 20. století se časopis potýkal s nedostatkem původních příspěvků a v roce 1991 bylo jeho vydávání ukončeno.¹⁰

Etnologické studium tradičního zemědělství ve střední a zejména východní Evropě se od konce 40. let 20. století rozvíjelo specifickým způsobem, který samozřej-

9 Viz práce M. Války citované v pozn. č. 4 a dále např. COLLINSON, M.: *A History of Farming Systems Research*. Wallingford 2000. Pro Slovensko viz přehledová práce SLAVKOVSKÝ, P.: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*. Bratislava 2013.

10 Existenci a aktivity Sekretariátu zevrubně mapují LERCHE, G. – STEENBERG, A.: *Agricultural Tools and Field Shapes. Twenty five years of activity by the International Secretariat*. Publication from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements no. 3. Copenhagen 1980. Typickým příkladem jeho práce kromě studií tištěných v časopise *Tool and Tillage* je např. MICHELSEN, P.: *Danish wheel ploughs. An illustrated catalog*. Publications from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements. Copenhagen 1959.

mě souvisel s nástupem marxisticko-stalinistického pojetí etnografie, centralizací a plánováním vědeckého bádání a v neposlední řadě i s mocenskou implementací některých nových specializací etnologického výzkumu.¹¹ V některých zemích etnografie úspěšně navazovala na starší tradice výzkumu po stránce tematické i metodologické (Polsko, české země), jinde se agrární etnografie konstituovala sice na nových základech tematických i metodologických, avšak stále v dosti tradicionalistickém pojetí (do značné míry Slovensko¹²). Hnacíím motorem východoevropské agrární etnografie se v rovině teoreticko-metodologické stalo zavádění marxisticky (silně evolucionisticky) orientovaných přístupů hledajících a studujících tzv. přežitky; pomíjíme přitom vulgární ideologickou rétoriku, která na prováděné výzkumy měla namnoze jen minimální vliv. Silnou podporu realizace komplexních „záchran-ných“ terénních výzkumů tradičního zemědělství, resp. venkova v některých státech socialistického tábora, Československo nevyjímaje, můžeme interpretovat též jako důsledek vědeckých snah o dokumentaci mizejících kulturních forem i jako cestu k získání informací, které měly usnadnit – mnohdy násilné – procesy kolektivizace a socializace venkova. Právě takto byly motivovány – výsledky ovšem byly často pozoruhodné a nezatížené ideologickými manipulacemi – nové výzkumy tzv. novoosídleneckého pohraničí či tzv. současné neboli socialistické družstevní vesnice realizované od 50. do 80. let 20. století.¹³

Bez ohledu na politickou instrumentalizaci některých výzkumů je nutno konstatovat, že zejména v karpatsko-panonsko-balkánském prostoru dosáhla v této době agrární etnografie doposud nevídaných výsledků a kvalita terénních výzkumů a jejich výstupů v mnohém předčila i západoevropské prostředí. To však bylo způsobeno i tím, že na „Západě“ neměli v této době badatelé s ohledem na odlišnou sociální a ekonomickou dynamiku vývoje venkova již prakticky možnosti tradiční agrární

11 Marxizaci, resp. sovětizaci národopisu ve středovýchodní Evropě nejnověji zhodnotily (vč. zdůraznění poměrně malého významu marxismu pro proměny teorie a metodologie) např. KILIÁNOVÁ, G. – POPELKOVÁ, G.: *Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?* Slovenský národopis 58, 2010, s. 410–424; KOFFER, B.: *Ethnography in the ČS(S)R: Scientification through Sovietization?* In: Brunnbauer, U. – Kraft, C. – Schulze Wessel, M.: *Sociology and ethnography in East-Central Europe and South-East Europe: Scientific self-description in state socialist countries*. München 2011, s. 173–184; PETRÁŇOVÁ, L.: *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*. In: Barviková, H. – Ďurčanský, M. – Kodera, P. (eds.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha 2000, s. 305–322. Ke kontextům vývoje v NDR, kde působil W. Jacobbeit, viz BRINKEL, T.: *Institutionalising Volkskunde in Early East Germany*. Journal of Folklore Research 46, 2009, s. 141–172 a též: *Volkskundliche Wissensproduktion in der DDR. Zur Geschichte eines Faches und seiner Abwicklung*. Berlin 2012.

12 Srov. zásadní metodologicko-metodické příručky PODOLÁK, J.: *Spôsoby chovu hospodárskych zvierat: Návod na etnografický výskum*. Bratislava 1962; URBANCOVÁ, V.: *Návod na etnografický výskum slovenského poľnohospodárstva. Obrábanie pôdy a pestovanie obilnín*. Zvolen 1964; PARÍKOVÁ, M.: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*. Bratislava 1979.

13 Srov. přehledovou studii UHEREK, Z. – VALÁŠKOVÁ, N.: *Novoosídlenecké pohraničí*. In: *Kultura – společnost – tradice II*. Praha 2006, s. 13–52.

kulturu studovat v masové míře v terénu, snad s výjimkami některých oblastí jižní Evropy a Skandinávie. Hlavním problémem agrární etnografie v celoevropském měřítku se nicméně ukazovala teritoriální sebestřednost výzkumů uzavřená do prostředí národních etnografických škol. K postupnému narušování etnický či nacionálně vymezených výzkumných horizontů začalo v rámci výzkumů tradičního zemědělství docházet ve 40. letech 20. století nejprve ve Švýcarsku a Skandinávii (především v návaznosti na atlasové projekty Sigurda Erixona a Richarda Weisse), ve východní Evropě pak zejména díky komparativním projektům iniciovaným od konce 50. let 20. století MKKKB. Čas na skutečně celoevropské srovnávání dozrál, jak bude rozebráno v další části studie, ale až v polovině 60. let 20. století.

Mezinárodní zasíťování české (československé) agrární etnografie v 60. letech 20. století

Šedesátá léta 20. století jsou v dějinách evropské etnologie charakterizována dosud nevídaným, resp. ve starší době pouze pro studium folkloru typickým, rozvojem mezinárodních výzkumných projektů, badatelských sítí a důsledným uplatňováním komparistiky jako klíčového metodologického i výkladového přístupu. V etnologii sice nedošlo k velkým průlomům teoretickým a platnost si zachovávala starší paradigmata difusionistická a evolucionistická i novější přístupy funkčně-strukturální. Nenastala ani reorientace tematická a problematika agrární kultury, resp. širěji tematika hmotné kultury zůstávala legitimním badatelským polem. Základním hybatelem dalšího rozvoje ale byl jednak masivní nástup komparistiky, jednak a hlavně bezprecedentně intenzivní propojení badatelů napříč Evropou, vznik či transformace několika profesních sdružení a publikačních platform a konečně zrychlení radikální redefinice celé disciplíny směrem od národních etnografií (zatížených mnohdy problematickou nacionalistickou minulostí) k celoevropsky rozkročené moderní disciplíně: evropské etnologii (*Ethnologia Europaea*).¹⁴

Evropská etnologie měla být v duchu svého zakladatele Sigurda Erixona srovnávací historickou vědou orientovanou na výzkum sociálních vztahů a struktur, komplexně nahlížené materiální kultury (vč. zohledňování symbolických a dalších „nemateriálních“ významů artefaktů) a folkloru Evropy.¹⁵ Měla se ale nově a silně

14 K ustavování paradigmatu evropské etnologie napříč Evropou viz zejména NIKITISCH, H.: *Volkskunde in Österreich nach 1945*. In: Lozoviuk, P. – Moser, J. (eds.): *Probleme und Perspektiven der volkskundlich-kulturwissenschaftlichen Fachgeschichtsschreibung*. Dresden 2005, s. 79–101; KUHN, K. J.: *Europeanization as Strategy. Disciplinary Shifts in Switzerland and the Formation of European Ethnology*. *Ethnologia Europaea* 45, 2015, s. 80–97; MOSER, J. – GÖTZ, I. – EGE, M. (eds.): *Zur Situation der Volkskunde 1945–1970. Orientierungen einer Wissenschaft zur Zeit des Kalten Krieges*. Münster 2015 a dále citované práce B. Rogana.

15 ROGAN, B.: *Sigurd Erixon on the Post-War International Scene. International Activities. European Ethnology and CIAP from 1945 to the mid 1950s*. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 69, 2013, s. 89–152.

věnovat i výzkumům aktuálních společenských jevů a procesů. Erixonův dlouho se zpřesňující a proměňující program evropské etnologie,¹⁶ ač marxismem málo ovlivněný, byl díky důrazu na materialitu a folklor, aplikaci historických metod výzkumu i důrazu na studium současnosti dobře srozumitelný a pro polevující ideologický dozor akceptovatelný i ve střední a východní Evropě. Navíc v českém a slovenském prostředí byla erixonovská evropská etnologie alespoň v některých případech přijatelná pro badatele otevřeně či skrytě navazující na tradice chotkovského národopisu, ale třeba i folkloristy tendující k přístupům funkčněstrukturálním.

Z hledisek kulturního, politického a společenského vývoje se ucelený program evropské etnologie objevil v době uvolňování některých bariér mezi tzv. Východem a Západem, z hlediska československého v době dynamických společenských změn směřujících přinejmenším od poloviny 60. let 20. století k reformě státněsocialistického zřízení. Tyto změny měly v Československu i zcela praktické důsledky jako omezení cenzury, snadnější cestování či lepší přístup k zahraniční literatuře. Uvolnění však samozřejmě nebylo absolutní a v některých směrech a nových specializacích (krátkodobě protežovaná tzv. cizokrajná etnografie) dokonce došlo k instrumentalizaci etnologie jako prostředku mocensko-ideologické expanze sovětského bloku do tzv. třetího světa.

Postavení české agrární etnografie na mezinárodní scéně bylo v tomto směru o poznání příznivější a prosté mocenských a ideologických manipulací. Disciplína mohla vycházet z bohatých tradic empirického kulturněhistorického výzkumu a byla díky záchranným výzkumům a studiu kolektivizované vesnice obohacena i o některé prvky analýzy soudobých sociokulturních změn na vesnici. To vše usnadňovalo doposud nemyslitelnou vědeckou komunikaci a navazování blízkých profesních a osobních styků přes tzv. železnou oponu. Zároveň jak v západní Evropě, tak i u nás a jinde v Evropě východní právě v této době intelektuálně dozrávala nebo byla na vrcholu silná a organizačně i vědecky schopná badatelská generace, vyznačující se odvahou k reformám vlastního oboru.

Konečně nutno zdůraznit, že osobní i institucionální poměry v evropském etnologickém výzkumu byly silně poznamenány rozkolem mezi tradicionalisty (převážně, avšak nikoliv výhradně některými folkloristy) a právě reformní skupinou S. Erixona a jeho žáků a spolupracovníků. Ten se silně projevil v konfliktu o budoucí směřování CIAP / SIEF v roce 1964.¹⁷ Z něj odešli na kongresu SIEF v Aténách propagátoři

16 Vývoj Erixonových názorů lze sledovat od prvních úvah ve 30. letech 20. století až k uceleným formulacím programu celého oboru na konci let šedesátých. Srov. ERIXON, S.: *European Ethnology as Social Science*. In: Actes du Congrès International d'Ethnologie Régionale. Arnhem 1955. Arnhem 1956, s. 56–61; též: *European Ethnology in our Time*. Ethnologia Europaea 1, 1967, s. 3–11; též: *Regional European Ethnology I. Main Principles and Aims with Special Reference to Nordic Ethnology*. Folk-liv 1a, 1937, s. 89–108; též: *Regional European Ethnology II. Functional Analysis – Time Studies*. Folk-liv 2, 1938, s. 263–294; též: *Urgent Ethnological Tasks*. Ethnologia Europaea 1, 1967, s. 163–169.

17 K vývoji SIEF v této době a konceptuálním střetům mezi tradicionalisty a modernisty na jeho půdě srov. ROGAN, B.: *From CIAP to SIEF. Visions for a Discipline or Power Struggle?* In: Nic Craith, M.

nového pojetí disciplíny dočasně poraženi a okamžitě začali hledat cesty k novým formám mezinárodní spolupráce, a to i s badateli z východní Evropy. Taková spolupráce byla velmi vítaná, neboť nový diskurz teritoriálně, personálně i intelektuálně posilovala. Vítězství konzervativních a organizačně málo schopných tradicionalistů zároveň samotný SIEF na dlouhou dobu paralyzovalo a těžiště jeho aktivit se přesunulo na půdu jeho často zcela autonomně fungujících pracovních skupin a komisí. Některé z nich se od SIEF dokonce úplně odtrhly (komise etnokartografická, fungující od roku 1965 jako SIA), jiné – vč. nově založených – se vydaly erixonovským směrem a de facto zcela popíraly intence směřování celé vrcholné oborové organizace. To byl bezezbytku i případ agrárněetnografické Komise, které zde věnujeme pozornost, jež sice formálně vznikla na půdě SIEF, avšak její členové se rekrutovali výhradně z „tvrdého jádra“ stoupců komparativní evropské etnologie.

Nastíněné předivo spolu málo souvisejících nebo zcela mimoběžných procesů vědeckých, společenských a dalších i intenzivní hledání nových témat, metod, přístupů a kontaktů mělo ve 2. polovině 60. let 20. století za následek raketový nástup paradigmatu evropské etnologie, která se posléze ukázala jako diskurz schopný v evropském prostoru plnohodnotně konkurovat jak sociokulturní antropologii, tak zastarávajícím partikulárním národním etnografiím. Mezinárodní spolupráce v rámci evropské etnologie, a to vč. agrární etnografie, se odehrávala převážně na půdě formalizovaných nově vzniklých mezinárodních organizací a pracovních sdružení, případně měla podobu neformální, ale o to intenzivnější komunikace jednotlivých badatelů a jejich skupin, přičemž obě roviny vědeckého networkingu se mnohovrstevnatě křížily. K zmíněným formálním uskupením s delší tradicí musíme počítat pro české a slovenské prostředí, resp. středovýchodní Evropu, mimořádně důležitou již opakovaně zmíněnou, tzv. karpatologickou komisi – Mezinárodní komisi pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně (k rozšíření záběru o Balkán a změně názvu komise došlo formálně až v polovině 70. let 20. století). Její sekretariát sídlil v Bratislavě a v jeho čele stál Ján Podolák, později Václav Frolec. Komise byla ustavena v roce 1959, tedy ještě v době před masivním nástupem paradigmatu evropské etnologie, kterým byla později ovlivněna.¹⁸ Další klíčovou platformou byla též již připomenutá SIA.¹⁹ Patrně nejviditelnějším z nově ustavených projektů byl

– Kockel, U. – Jöhler, R. (eds.): *Everyday Culture in Europe: Case-Studies and Methodologies*. London 2008, s. 19–64; týž: *The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry*. *Ethnologia Europaea* 38, 2008, s. 66–78; týž: *When the Folklorists Won the Battle but Lost the War: The Cumbersome (Re-)Birth of SIEF in 1964*. *Cultural Analysis* 13, 2014, s. 23–50.

18 K dějinám MKKKB přehledně FROLEC, V.: *30 Years of the International Commission of the Study of Folk Culture in the Carpathians and Balkans (MKKKB)*. *Ethnologia Slavica* 23, 1991, s. 255–263; PODOBA, J.: *MKKKB: Jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre*. *Etnologické rozpravy* 13, 2006, s. 95–102.

19 O SIA a jejím propojení s českou etnokartografií přehledně WOITSCH, J.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Stav a perspektivy výzkumu*. *Český lid* 99, 2012, č. 1, s. 67–83.

časopis *Ethnologia Europaea* (EE) založený v roce 1966, který začal vycházet o rok později. V jeho redakční radě, na jeho stránkách i na sérii každoročních vědeckých konferencí, které doprovázely zasedání redakční rady, se setkáváme s řadou etnologů angažovaných v SIA, v Karpatologické komisi a konečně i v poslední z nových významných institucionálních platform evropské etnologie – Komisi pro dějiny a vývoj evropského zemědělství SIEF.

Na úrovni národní, resp. v kontextu československém, se z hlediska zapojení do mezinárodních agrárněetnografických projektů jeví jako nejprogresivnější národopisné katedry brněnské a bratislavské univerzity (v případě Bratislavy to byl zejména nově založený univerzitní Kabinet etnologie a na svou dobu velmi moderně konceptualizovaný časopis *Ethnologia Slavica*). V obou případech to bylo zejména díky spolupráci s MKKKB. Karpatologická komise měla, byť s určitým zpožděním, podstatný vliv i na rozvoj Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, které – ač bylo zdánlivě „pouhým“ muzeem v přírodě – se pod vedením Jana Rudolfa Bečáka a Jaroslava Štíky stalo i významným centrem moderního agrárněetnografického výzkumu (zaměřeného především na karpatské salašnictví a pasekářské zemědělství), které bylo kromě MKKKB ukotveno i v participaci v mezinárodních muzejních organizacích. Taktéž po rovině muzejní a muzeologické, avšak opět v úzké spolupráci s agrárními etnografy se rozvíjely aktivity Zemědělského muzea dobově podřízeného Československé akademii zemědělských věd. Z iniciativy Zdeňka Tempíra dokonce vznikla na velké mezinárodní konferenci zemědělských muzejníků, etnografů, archeologů, agrárních historiků, archivářů i odborníků z praxe, která se konala v Liblicích v říjnu 1966, dodnes fungující Mezinárodní asociace zemědělských muzeí (AIMA). Ta se již v roce 1968 stala členskou organizací ICOM a vedle skandinávských, holandských a německých odborníků si v ní trvale významné místo udržovali i vědci z Československa. Informační bulletin AIMA plnící zároveň i roli vědeckého časopisu a konferenčního sborníku vydávalo v dalších desetiletích pod názvem *Acta museorum agriculturae* pražské Zemědělské muzeum.²⁰

O poznání komplikovanější byla situace pražského univerzitního pracoviště a ÚEF ČSAV. Obě centrální instituce a na ně navázané aktivity (např. časopisy *Český lid* a *Československá ethnografie*) byly z mnoha důvodů organizačních i personálních nejsilněji zasaženy ideologickými a mocensko-politickými manipulacemi s národopisnou vědou. V 60. letech se tyto instituce nově orientovaly mj. na tzv. cizokrajnou etnografii, otevírající sice perspektivní obzory angloamerické sociokulturní antropologie, avšak v područí expanzivních mocenských zájmů SSSR. K mezinárodnímu propojení ÚEF ČSAV na poli etnokartografie a agrární etnografie tak došlo spíše než díky zájmům institucionálním v důsledku působení mimořádně po-

20 K AIMA viz TEMPÍR, Z.: *Establishment and initial development of International Association of Agricultural Museums*. *Acta Museorum Agriculturae* 22, 1989, s. 111–114; BALASSA, I.: *Die Internationale Vereinigung der Landwirtschaftsmuseen (AIMA)*. *Ethnologia Europea* 10, 1977–1978, s. 194–200.

zoruhodné osobnosti Jaroslava Kramaříka, který se velice rychle vypracoval mezi klíčové postavy SIA, Komise i dalších důležitých mezinárodních projektů (byl mj. velmi aktivním členem redakční rady časopisu *Ethnologia Europaea*). Nutno zdůraznit, že až do počátku normalizace ÚEF ČSAV a nástupu Antonína Robka do funkce ředitele ústavu v roce 1972 těmto Kramaříkovým původně de facto polosoukromým aktivitám poskytoval ÚEF ČSAV maximální podporu, vč. opakované úhrady studijních cest především do Německa a Švédska. Publikace a projekty z agrární etnografie a etnokartografie se v této době staly jednou z vlajkových lodí pracoviště, které je opakovaně zdůrazňovalo i v oficiálních výročních zprávách.²¹

Jak tedy vidíme, průnik témat a mezinárodních výzkumných sítí evropského agrárněetnografického výzkumu můžeme v mnoha institucích sledovat v rovině zcela bezprostředního ovlivňování jejich výzkumného či organizačního programu a struktury. ÚEF ČSAV, ač svázán státními plány výzkumu, se tak dokázal v 60. a 70. letech 20. století let, především díky zmíněnému J. Kramaříkovi a později J. Vařekovi, dobře zapojit do evropského etnokartografického kvasu, etnografické pracoviště univerzity v Brně zase hrálo zásadní roli v rámci mezinárodní spolupráce na půdě MKKKB.

Povýtce pozitivní internacionalizaci, a to zejména právě na poli bádání v rámci agrární etnografie, se ovšem nevyhnula ani zdánlivě konzervativní a čistě národní organizace – Národopisná společnost československá. Ta navazovala na dlouhé tradice a po značně turbulentním období (ne)existence, prožila v 60. letech 20. století skutečné znovuzrození a jeví se být z hlediska akceptace mezinárodních trendů mimořádně progresivní vč. jejího obnoveného časopisu *Národopisný věstník československý*,²² který společnost v roce 1969 dokonce poskytla k publikování výsledků mezinárodního komparativního výzkumu záprahu skotu organizovaného Komisí. V letech předchozích a následujících byla pak jedna z jejích profilujících aktivit, tedy péče o síť dopisovatelů a vytváření a shromažďování dotazníků,²³ silně ovlivněna angažmá J. Kramaříka v SIA a Komisi.

Analýzou tzv. velkých a malých dotazníků Národopisné společnosti vypracovaných Jaroslavem Kramaříkem v 60. a 70. letech totiž docházíme k jednoznačnému závěru, že bezezbytku všechny²⁴ byly navázány na některé z uvažovaných témat Etnologického atlasu Evropy (Velký dotazník č. 8 Dotazník ke zjištění starých zemědělských soustav

21 Archiv Akademie věd České republiky (A AV ČR), Sbirka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku, zpráva o činnosti za rok 1965, 1966, 1968, 1969, 1970, 1971.

22 K dějinám společnosti SMRČKA, V.: *Dějiny psané národopisem*. Praha 2011; postavení a orientaci Národopisného věstníku v 60. letech hodnotí VÁLKA, M.: *Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací*. Český lid 100, 2013, č. 1, s. 113–114.

23 K dotazníkům Národopisné společnosti souhrnně DRÁPALA, D. (ed.): *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha 2014. Přehled dotazníků je uveden na s. 43–49 publikace, in extenso jsou otištěny na s. 66–157.

24 Nikoliv tedy pouze Malý dotazník č. 3, jak uvádí D. Drápala, který na propojení dotazníků Národopisné společnosti s evropským výzkumem objektivně upozornil. Srov. *tamtéž*, s. 33.

z roku 1964, Zvláštní zemědělský dotazník č. 3 z roku 1968, Malý zemědělský dotazník č. 4 Sklizeň obilí z roku 1968, Zvláštní dotazník č. 6 Setí z roku 1969) nebo na projekty připravované Komisí (Zvláštní dotazník č. 2 O starých formách zemědělství z roku 1967, Zvláštní dotazník č. 5 Zvyky a pranostiky při zemědělských pracích z roku 1969), v některých případech dokonce obou (Malý dotazník č. 1 O zemědělském názvosloví z roku 1967, Zvláštní dotazník č. 8 Staré míry a váhy z roku 1970). Nutno dodat, že na evropské scéně nebyla většina získaného materiálu nakonec využita kvůli faktickému krachu velkých srovnávacích projektů, zejména etnokartografických.²⁵ Sám J. Kramář z dotazníků nicméně až do své předčasné smrti úspěšně těžil při práci na dílčích komparativních studiích věnovaných středoevropskému terénu.

Dotazníkové síť Národopisné společnosti později využil pro doplnění informací o typologii a terminologii zemědělských prací a užívaného nářadí Vlastimil Vondruška (Velký dotazník č. 17 Tradiční zemědělské nářadí z roku 1981 a Malý dotazník č. 36 Zemědělství – Žně z roku 1980), nicméně již se tak nestalo v přímé souvislosti s nějakým evropským srovnávacím projektem. Naproti tomu drtivá většina dotazníků vypracovaných J. Vařekou byla zacílena ke sběru dat k tématům Etnologického atlasu Evropy, to se však již dostáváme mimo téma naší studie.

Vliv evropského výzkumu na rozvoj etnologie v českých zemích můžeme vedle formalizované roviny institucionální spolupráce dobře sledovat i na řadě příkladů konkrétních publikovaných prací, z nichž samozřejmě můžeme z prostorových důvodů zmínit jen nemnoho těch nejvýraznějších. Doposud nejpodrobnější pozornost byla v tomto směru věnována etnokartografii,²⁶ nicméně i výzkumy agrárněetnografické se mnohdy odehrávaly v přímé návaznosti na dobové trendy a priority zejména (a možná překvapivě) západoevropské etnologie, agrární historie, muzeologie i dalších oborů. „Paličský“ článek Josefa Petráně z roku 1967 zpochybňující mytologizovanou epochálnost vynálezu ruchadla tak můžeme považovat za přímý – i když v textu formálně nepřiznaný – důsledek jednak důsledné a moderní metodologické komparistiky, jednak rozchodu evropského agrárního dějepisectví s nacionalisticky orientovanými interpretacemi.²⁷ Ne zcela úspěšná, ale argumentačně velice sofistikovaná „obrana ruchadla“ z pera Františka Šacha se pro změnu opírá o nejmodernější trendy evropského zemědělského muzejnictví, vč. přístupů experimentálních a průkopnických transdisciplinárních.²⁸ Četné práce především moravských etnologů

25 Projekt Etnologického atlasu Evropy vyzněl do prázdna, publikován byl nakonec jen jediný „pilotní“ svazek. ZENDER, M.: *Forschungen zum ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Bd. I: Die Termine der Jahresfeier in Europa*. Göttingen 1980.

26 WOITSCH, J.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Stav a perspektivy výzkumu*. Český lid 99, 2012, s. 67–83.

27 PETRÁŇ, J.: *K otázce světovosti jednoho českého vynálezu*. Československý časopis historický 15, 1967, s. 369–385.

28 ŠACH, F.: *Ještě k významu vynálezu ruchadla*. Český lid 55, 1968, č. 5, s. 275–283. Odpověď J. Petráně, kterou celá debata (dosti předčasně) skončila, vyšla jako PETRÁŇ, J.: *Opět slovo o českém*

(Václav Frolec, Jaroslav Štika, Jaroslav Šťastný, Josef Jančář),²⁹ ať už šlo o texty pojednávající širší karpatské teritorium, či „jen“ určitý region, důsledně vycházely z dokonalé znalosti širokých středo- a východoevropských reálií a důsledného uplatňování komparatistiky a anacionálních paradigmat. V případě moravských badatelů se tak evidentně dělo v důsledku široce rozkročené spolupráce v rámci MKKKB, která měla na rozvoj naší etnologie nejen po stránce tematické, ale i metodologické důsledky mnohem hlubší, než se doposud zdálo. Konečně z hlediska našeho tématu již časově poměrně pozdní práce výše připomenutého V. Vondrušky z 80. let 20. století vykazují silné ovlivnění – opět zcela symptomaticky nepřiznávané – na straně jedné funkčním strukturalismem, na straně druhé některými ekologicko-deterministickými teoriemi západoevropské historie a antropologie. Vlastimila Vondrušku navíc lze považovat i za jednoho z průkopníků – pracoval takto s agrárněetnografickými daty stabilního katastru – aplikace sofistikovaných statistických metod a metod matematického modelování či využití počítačů v naší etnografii.³⁰ S politováním můžeme konstatovat, že následovníky v tomto směru v podstatě dodnes nenalezl.

Komise pro dějiny a vývoj evropského zemědělství SIEF

Jak jsme ukázali výše, agrárněetnografický výzkum v českých zemích zažíval v 60. letech 20. století značný rozvoj a odehrával se jednoznačně v rámci evropsky designovaných přístupů, témat a metod. Odkud však tyto konkrétní impulsy do Československa přicházely? Odpověď je poměrně jednoduchá a mnohé již bylo naznačeno – dělo se tak díky neobyčejně aktivní práci „elitní“, avšak početně dosti skromné skupiny agrárních etnografů, historiků a muzejníků v několika celoevropských vědeckých organizacích, především MKKKB, AIMA a ICOM, SIA, EE a SIEF.

Angažmá českých, resp. československých vědců v těchto organizacích bylo mnohovrstevnaté od pouhého pasivního členství, po aktivní roli při stanovování jejich vědeckého programu a členství v příslušných řídicích orgánech. Československé i evropské „vědecké pole“ v rámci etnologie a agrárních etnologie zvlášť bylo přitom personálně stále relativně málo početné, a tak prakticky ve všech výše uvedených or-

ruchadle. Československý časopis historický 17, 1969, s. 393–395.

29 Z jejich profilujících textů viz FROLEC, V.: *Jihomoravské vinohradnictví. Tradice a současnost*. Brno 1984; ŠTIKA, J.: *Valaši a Valašsko. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a také o karpatských salaších*. Rožnov pod Radhoštěm 2007; ŠŤASTNÝ, J.: *Tradiční zemědělství na Valašsku*. Praha 1970; JANČÁŘ, J.: *Tradiční způsoby zemědělského hospodaření na Slovácku*. Strážnice 1987.

30 Viz zejm. jeho práce VONDRUŠKA, V.: *Problematika homogenosti zemědělských výrobních oblastí v Čechách v I. polovině 19. století*. Hospodářské dějiny 12, 1984, s. 379–406; též: *Základní rysy zemědělské výroby v Čechách v letech 1781–1848*. Hospodářské dějiny 17, 1989, s. 7–69; též: *Faktorová analýza a stabilní katastr. (Jedna z možností matematického zpracování a interpretace katastrů)*. Archivní časopis 35, 1985, s. 203–210.

organizacích narážíme v 60. a na počátku 70. let 20. století s malými výjimkami na stále tytéž osobnosti (Jaroslav Kramářik, Václav Frolec, Ján Podolák, Zdeněk Tempír, Vratislav Šmelhaus, Jaroslav Štika, Josef Vařeka, Vladimír Scheufler, Štefan Mruškovič, Soňa Kovačevičová). Je evidentní, že jejich spolupráce a intenzivní komunikace se neomezovala pouze na otázky čistě vědecké a setkávání na odborných konferencích. I v pozadí velkých agrárněetnografických komparativních projektů stála – možná především – komunikace neformální a četná osobní přátelství. V případě sledování těchto forem mezinárodní spolupráce jsme ale z hlediska možností historického výzkumu v nepoměrně složitější situaci než v případě uvedených institucionalizovaných forem kooperace badatelů hlásících se k evropské etnologii.³¹

Předchozí úzké kontakty a přátelské vztahy, domnívám se, tak stály i za založením Komise pro dějiny a vývoj evropského zemědělství SIEF. Její zakladatelé, hybatelé a členové jejího vedení a redakce informačního oběžníku, byť ne vždy všichni na jednom místě, se totiž již v předchozích letech prokazatelně setkávali na půdě SIEF, SIA a MKKKB. Byl to německý etnolog Wolfgang Jacobeit (nar. 1921), specialista na středoevropské tradiční zemědělství a chov ovcí,³² který v námi sledované době působil jako pracovník Národopisného ústavu Německé akademie věd (DAW) a mimořádný docent na Humboldtově univerzitě v Berlíně, jeden z mála východoevropských vědců, který díky svému původu po celou kariéru udržoval intenzivní kontakty se západoněmeckými etnology.³³ W. Jacobeit se zároveň v této době již stýkal s dalším členem vedení Komise, vynikajícím znalcem středoevropského zemědělství,³⁴ teoretikem disciplíny ale i folkloristou, J. Kramářikem (1923–1974).³⁵ Ve 2. polovině 60. let 20. století byl šéfredaktorem Českého lidu, vědeckým tajemníkem ÚEF ČSAV a před-

31 Částečně lze samozřejmě vycházet z dochované korespondence a dalších značně fragmentárních písemných materiálů, publikovaných i ústních vzpomínek příslušných badatelů. Komplexní rekonstrukci „vědeckého provozu“ a každodennosti v evropské etnologii 60. let však bohužel musíme považovat za neuskutečnitelnou. Zajímavým pramenem mohou být dokonce i literární díla, jak ukázali ROOIJAKKERS, G. – MEURKENS, P.: *Struggling with the European Atlas: Voskuil's Portrait of European Ethnology*. *Ethnologia Europaea* 30, 2000, s. 75–95.

32 Jeho klíčové práce k tématu jsou: JACOBET, W.: *Jochgeschirr- und Spanntiergrenze*. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 3, 1957, s. 119–144; též: *Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*. Berlin 1961; též: *Bauerliche Arbeit und Wirtschaft. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der deutschen Volkskunde*. Berlin 1965.

33 O vědecké i osobní kariéře W. Jacobeita pojednává celá řada textů vč. jeho pozoruhodné autobiografie. Srov. KASCHUBA, W. – SCHOLZE, T. – SCHOLZE-IRRLITZ, L. (eds.): *Alltagskultur im Umbruch. Festschrift für Wolfgang Jacobeit zu seinem 75. Geburtstag*. Weimar 1996; JACOBET, W.: *Von West nach Ost und zurück. Autobiographisches eines Grenzgängers zwischen Tradition und Novation*. Münster 2000.

34 KRAMAŘÍK, J.: *K některým otázkám vývoje zápřahu*. *Český lid* 49, 1962, č. 1, s. 27–30; též: *Zápřah skotu v Pošumaví*. *Československá ethnografie* 8, 1960, s. 253–272; též: *Zur Frage der Rinderanspannung bei den Westslawen*. *Vznik a počátky Slovanů* 6, 1966, s. 295–334.

35 Kramářikovo mnohovrstevnaté dílo bibliograficky podchytil VÁLKA, M.: *Jaroslav Kramářik (1923–1974). Bibliografická příloha Národopisné revue*, sv. 11. Strážnice 1998.

sedou Národopisné společnosti československé.³⁶ Jak W. Jacobeit, tak J. Kramářik se samozřejmě již dříve znali s dalším Východoevropanem ve vedení komise Tamásem Hoffmannem (1931–2007), agrárním etnografem, historikem a muzeologem, docentem na Budapešťské univerzitě, odborníkem na plužní zemědělství. Trojici badatelů ze zemí sovětského bloku doplnili dva specialisté z druhé strany, jak vidíme v dané době vědeckou spolupráci málo nebo vůbec ovlivňující, „železné opony“. Portugalský etnolog, muzeolog a kulturní antropolog Ernesto Veiga de Oliveira (1910–1990) byl blízkým spolupracovníkem Jorge Diasa, jednoho z neaktivnějších zastánců erixonovské evropské etnologie na půdě SIEF a též propagátora etnokartografie. De Oliveira sám působil od roku 1965 jako ředitel portugalského etnologického muzea a specializoval se kromě mnoha jiných problémů (lidové umění, folklor, výroční obyčeje) i na tradiční zemědělské technologie. Spolu s Diasem se účastnil rokováání SIA, kde se potkával minimálně s J. Kramáříkem a W. Jacobeitem.³⁷

Předchozí propojení a společné zájmy čtyř zakladatelů Komise jsou tedy zjevné, důvody angažmá pátého, resp. páté, jsou nicméně poněkud nejasné. Francouzská etnoložka Corneille Jest (nar. 1930), pracovnice pařížského CNRS a Musée de l'Homme sice začínala odbornou kariéru výzkumy tradičních rukodělných technologií v departmentu Aveyron, nicméně v 60. letech už se jednoznačně profilovala ve studiu nativních populací ve střední Asii, zejména ve vysokohorských oblastech Himaláje.³⁸ Nenalézáme ji v předchozím období mezi aktivními členkami SIEF a neangažovala se ani ve sdruženích propagujících komparativní evropskou etnologii, natož agrárněetnografický výzkum. Je možné, že měla a byla ochotná plnit pouze roli „francouzské spojky“, neboť v tradičně silně frankofonním SIEF bylo takřka nemožné prosadit vznik nových pracovních skupin bez zastoupení francouzských badatelů. Zde však zůstáváme v rovině spekulací.³⁹

Specialisté na dějiny zemědělství zůstávali v letech předcházejících založení Komise rozptýleni hned v několika pracovních skupinách SIEF a mnoha dalších již zmíněných i doposud neuvedených mezinárodních organizacích. Závažným problémem jejich působení ale byla partikularita a vzájemná nekoordinovanost aktivit na úrovni národní. O nich se zpravidla mezinárodní publikum vůbec nemělo šanci dozvědět. A byla to právě snaha o propojení dílčích „národních etnografií“ zjevně, ale nikterak neeticky,

36 Ke Kramáříkově působení v 60. letech viz WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*. Český lid 100, 2013, s. 79–84; SMRČKA, V.: *Dějiny psané národopisem*, c. d.; TYLLNER, L. – SUCHOMELOVÁ, M., – THOŘOVÁ, V. (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha 2005, s. 49–62.

37 K de Oliveirovi srov. <http://alfarrabio.di.uminho.pt/arqevo/textospa/html/evo/evobiobi.htm> (přistoupeno 14. 11. 2016).

38 Srov. DOLLFUS, P. – LECOMTE-TILOUINE, M. – TOFFIN G.: *Corneille Jest. Ethnologist and photographer*. European Bulletin of Himalayan Research 15–16, 1999, s. 6–10.

39 Autor studie se pokoušel již pouze emeritně působící badatelku opakovaně kontaktovat prostřednictvím e-mailu, bohužel se to nezdařilo.

doprovázená i snahou o usnadnění vlastních výzkumů v nepřehledném středoevropském prostoru, která za vznikem Komise stála. Klíčovým hybatelem veškerého dění směrem k ustavení komise, přičemž on sám se takovou rolí ani netajil, byl W. Jacobeit.⁴⁰

Wolfgang Jacobeit založení Komise navrhl na zasedání předsednictva SIEF v Marburgu v dubnu 1965, a to ještě s poněkud omezeným tematickým záběrem směrem k výzkumu zemědělského náčiní. Návrh byl (překvapivě) schválen a do čela Komise byli postaveni W. Jacobeit a Ernesto Veiga de Oliveira. Na rokování SIEF, které se konalo v září 1966 v Praze, byl 6. 9. diskutován a akceptován již podstatně ambicióznější program Komise a její vedení bylo rozšířeno o Tamáse Hoffmanna, Corneille Jest a Jaroslava Kramářka, kteří se spolu s W. Jacobeitem a E. V. de Oliveirou stali redaktory informačního bulletinu Komise, která mohla ihned začít pod křídly SIEF vyvíjet činnost. Celý proces jejího vzniku tedy byl, zdá se, poměrně bezproblémový a konsenzuální, jakkoliv její aktivity relativně tvrdě zasahovaly (minimálně v případě prvního návrhu na náplň práce Komise z roku 1965) do „hájemství“ již existujících mezinárodních sdružení, především International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements. Zemědělská komise navíc vznikla na půdě SIEF v době, kdy tato organizace (resp. její vedení) nebylo programu evropské etnologie, jak bylo naznačeno výše, příliš nakloněno. Nicméně výzkumný program komise byl SIEF nakonec akceptován a její existenci můžeme považovat za svého druhu průlom, neboť i na půdě vrcholné etnologické oborové společnosti se oficiálně etablovala skupina badatelů, jejíž cíle jednoznačně reflektovaly základní východiska erixonovské srovnávací evropské etnologie.

Důvodem rychlého ustavení a následného rozjezdu fungování Komise byl dle mého názoru výjimečný Jacobeitův organizační talent a diplomatické umění i možnost ukázat smysluplnost a efektivnost fungování Komise na konkrétním výzkumném projektu. Paralelně se vznikem Komise totiž Wolfgang Jacobeit s Jaroslavem Kramářkem rozběhli monumentální projekt evropského komparativního výzkumu záprahu skotu, jehož realizaci pod křídla Komise dovedně převedli, a dali jí tím přibližně na 2 roky jasnou pracovní náplň, i když samozřejmě obecné intence jejího fungování měly být mnohem širší, jak vyplývá z prvního čísla informačního oběžníku, který Komise vydala na jaře 1967 a který byl distribuován etnologům po celé Evropě.⁴¹

40 Okolnosti vzniku komise popsal samotný W. Jacobeit, z jehož textu (který je upravenou verzí jeho programového vystoupení na pražském zasedání SIEF) a citovaných dokumentů vycházím v dalším líčení. Viz JACOBELIT, W.: *Ziele und Aufgaben der ethnologischen Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft*. *Volkskunde* 68, 1967, s. 3–11.

41 Srov. *Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore. Ethnologische Kommission Ethnologische Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft. Informationen nr 1*. (5 s., nedatováno). O vzniku komise a jejím oběžníku referovaly i relevantní etnologické časopisy. Srov. např. JG: *Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore (SIEF). Ethnologische Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft. Informationen nr 1. 1967 r. Lud 52, 1968, s. 376.*

Dle něj se měla Komise zaměřit (1) na metodickou, tematickou a terminologickou koordinaci celoevropské „*inventarizace pracovního nářadí a pracovních procesů*“ v tradičním zemědělství v etnologicko-historickém duchu. Dále měla komise (2) realizovat konkrétní výzkumy dílčích agrárně etnografických témat, ideálně opět celoevropsky a ideálně zakončených vydáváním specializovaných monografií a sborníků. Pilotním projektem se měl stát výše zmíněný výzkum záprahu. Další úkoly Komise už byly povýtce praktičtější, a to (3) kooptace pracovních skupin pro chov dobytka a pastvu a pro vinohradnictví, které byly založeny na 7. Mezinárodním kongresu antropologických a etnologických věd v Moskvě v roce 1964 pod křídla Komise. Zmíněné pracovní skupiny se měly stát sekcemi Komise a je zjevné, že šlo snahu agrárněetnografický výzkum skutečně centralizovat a Komisi postavit do jeho čela v globálním měřítku. Konečně za (4) Komise měla i nadále vydávat svůj informační bulletin (vydáváný v němčině a ve stručnější verzi i ve francouzštině, nazvaný *Informationen*) jako nejen informační, ale i odbornou tiskovinu řízenou pětičlennou redakční radou.

První číslo informačního oběžníku zároveň upřesňovalo teritoriální a další směřování Komise – měla se primárně věnovat problematice evropské a bezprostřednímu okolí (Přední východ, Kavkaz, severní Afrika), měla intenzivně spolupracovat s muzejní sférou (přímo je zmiňována AIMA) a připravit pracovní zasedání pro příští kongres SIEF tehdy plánovaný na rok 1968 do Paříže. Konkrétní seznam členů a spolupracovníků měl být zveřejněn v druhém čísle *Informationen*.⁴² Za zvláště pozoruhodnou skutečnost – svědčící o možném skrytém napětí a odborné řevnivosti – považují explicitní zdůraznění toho, že Komise se nebude věnovat specializovanému výzkumu orného nářadí, který provádí International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements. Spolupráce se Sekretariátem měla probíhat na principech „*oboustranné loajality*“.⁴³

Zrod komise můžeme považovat za rychlý a úspěšný. Stejně tak rychlá a úspěšná, byť samozřejmě nikoliv ne bezproblémová, se ukázala být realizace W. Jacobeitem a J. Kramářkem navrženého projektu mezinárodního srovnávacího výzkumu záprahu, který se stal vlajkovou lodí Komise v prvních letech její existence. Ještě před vydáním právě zmiňovaného informačního oběžníku byl totiž na podzim 1966 rozeslán zvláštní cirkulář, který jako aktuální úkol Komise zmiňoval vytvoření mezinárodní reprezentativní publikace k záprahu v skotu v 18.–20. století a jejím jménem, resp. hlavičkou SIEF pak byl celý výzkum zaštitěn.⁴⁴ Na jaře 1967 dis-

42 K tomu již ovšem nikdy nedošlo.

43 V *Informationen* č. 1 se doslova uvádí, že se tak stane po dohodě s prof. Axelem Steensbergem (tehdejší vedoucím Sekretariátu) a že spolupráce bude fungovat „*auf der Basis gegenseitiger Loyalität*“.

44 Etnologický ústav AV ČR, osobní fond Jaroslav Kramář (nezpracováno, neinventarizováno), kart. 14. Nedatovaný cyklostylovaný dokument s hlavičkou Komise, podepsaný W. Jacobeitem a J. Kramářkem.

tribuovala Komise další stručný oběžník, ve kterém připomínala deadline pro odevzdání studií k dějinám zápřahu a avizovala již příslibené texty.⁴⁵ Celý projekt se posléze podařilo zrealizovat v až nepředstavitelně krátké době a sborník vyšel pod názvem *Zápřah skotu (18.–20. století) – Rinderanschirung (18.–20. Jahrhundert) – L'attelage des boeufs (18.–20. siècle)* pod redakcí W. Jacobeita a J. Kramařika jako monotematické číslo Národopisného věstníku československého 3–4 (36–37) / 1968–1969 v roce 1969.⁴⁶ Kniha zahrnovala českou a německou předmluvu stručně nastiňující koncepci a organizační pozadí projektu výzkumu zápřahu, následoval úvod, ve kterém oba redaktori jasně a přehledně prezentovali klíčová typologická a terminologická pravidla a poté 12 regionálně zaměřených statí. Komise realizací výzkumu zápřahu a vydáním jeho výsledků tedy jednoznačně prokázala organizační i odborné schopnosti a mohlo by se zdát, že má nakročeno ke skvělé budoucnosti. Opak, bohužel, se ukázal být pravdou.

Hned v prvních letech fungování Komise se totiž projevy potíže organizační, brzy následované problémy personálními a o něco později i „paradigmatickými“. Organizační problémy byly celkem evidentní a spočívaly v absenci solidního záze-
mí pro činnost Komise. Na konci 60. let 20. století se SIEF nacházel v hluboké krizi hraničící s jeho rozpadem,⁴⁷ kongres v Paříži byl několikrát odložen a uskutečnil se až v roce 1971, následující v Suzdalu dokonce až roku 1982. V takové situaci bylo iluzorní, aby tato organizace poskytovala Komisi jakoukoliv podporu (organizační, finanční apod.). Vše se tedy odehrávalo sice formálně pod prestižní hlavičkou SIEF, avšak pouze díky spolupráci a blízkému přátelství W. Jacobeita a J. Kramařika, kteří na svých schůzkách diskutovali paralelně otázky výzkumu zápřahu i odborný program Komise a jejího informačního bulletinu.⁴⁸ Roli de Oliveiry a C. Jest můžeme považovat za zcela pasivní, de Oliveira však alespoň přispěl do publikace k dějinám zápřahu skotu. Za takové situace se nemůžeme divit, že Komise (resp. W. Jacobeit s J. Kramaříkem) rezignovali na dokončení a rozesílání již připravovaného druhého

45 Etnologický ústav AV ČR, osobní fond Jaroslav Kramařík (nezpracováno, neinventarizováno), kart. 4. Nedatovaný cyklostylovaný dokument s hlavičkou Komise, podepsaný W. Jacobeitem a J. Kramaříkem.

46 JACOBÉIT, W. – KRAMAŘÍK, J. (eds.): *Zápřah skotu (18.–20. století). Rinderanschirung (18.–20. Jahrhundert). L'attelage des boeufs (18.–20. siècle)*. Národopisný věstník československý 36–37, 1968–1969, s. 1–246. Francouzská badatelka Jean-Brunhes Delamarre dodala svůj velice rozsáhlý rukopis až po redakční uzávěrce a ten byl proto díky pomoci J. Jančáře vydán jako samostatná monografie Slovákým muzeem. Srov. JEAN-BRUNHES DELAMARRE, M.: *Géographie et ethnologie de l'attelage au joug en France du XVIIe siècle à nos jours. Zeměpis a národopis jařmového zápřahu ve Francii od 17. století po naše dny*. Uherské Hradiště 1969.

47 ROGAN, B.: *The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry*, c. d., s. 72–74.

48 Viz Etnologický ústav AV ČR, osobní fond Jaroslav Kramařík (nezpracováno, neinventarizováno), kart. 4. Zápis jednání v Institut für Deutsche Volkskunde DAW z 12. 3. 1967 (schůzka proběhla za účasti J. Kramařika, W. Jacobeita a R. Quietzsche 11. 3. 1967).

čísla informačního bulletinu, který měl dle dochovaného návrhu⁴⁹ obsahovat jednak několik stručných zpráv o dění v oboru, jednak a především anketu o probíhajících výzkumech, projektech a publikacích.

Jako č. 2 Informationen⁵⁰ tak bylo v roce 1968 distribuováno až původně zamýšlené třetí číslo, které obsahovalo návrh detailní národopisné systematiky jevů tradičního zemědělství, která měla sloužit jako podklad k jejich jednotnému popisu, dokumentaci a evidenci napříč Evropou. Mimořádně zajímavá systematika, zahrnující kromě „obvyklých“ jevů materiální kultury i oddíl Mensch und Arbeit pojednávající o inovačních procesech, pracovním rytmu, produktivitě práce apod., vycházela z textu W. Jacobeity a R. Quietzsche publikovaného roku 1965.⁵¹ Byla ovšem J. Kramaříkem doplněna o jeho vlastní náměty a rozšířena i na základě blíže neidentifikovatelných textů L. Kunze.⁵² Přínos českého bádání k činnosti Komise se nám zde opět výrazně vyjevuje, vice versa musíme připomenout, že právě z této systematiky vycházel J. Kramařík při formulování dotazníků Národopisné společnosti. Vydáním třetího čísla oběžníku a publikací monografie o záprahu organizační aktivity Komise de facto ustaly, k čemuž výrazně přispěly i komplikace personální, za situace praktické závislosti činnosti Komise na aktivitách několika jednotlivců obzvláště fatální.

Vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 a následná tzv. normalizace týkající se i vědeckého života omezily, až znemožnily českým vědcům spolupráci se „západními“ odborníky,⁵³ což spolu s radikální vnitřní transformací ÚEF ČSAV směrem ke studiu dělnictva a tzv. etnických procesů za současného odklonu od etnokartografie a agrární etnografie mimořádně problematizovalo další aktivity J. Kramaříka.⁵⁴ V jeho případě se navíc vzápětí prohloubily i vleklé zdravotní

49 Viz Etnologický ústav AV ČR, osobní fond Jaroslav Kramařík (nezpracováno, neinventarizováno), kart. 4. Nedatovaný průklep strojopisu připravovaných Informationen nr. 2.

50 *Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore. Ethnologische Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft. Informationen 2.* (27 s., nedatováno).

51 JACOBET, W. – QUIETZSCH, R.: *Forschungen zur bäuerlichen Arbeit und Wirtschaft im Institut für Deutsche Volkskunde Berlin. Stand und Aufgaben.* Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 11, 1965, s. 59–82.

52 Etnologický ústav AV ČR, osobní fond Jaroslav Kramařík (nezpracováno, neinventarizováno), kart. 4. Nedatovaný průklep strojopisu návrhu systematiky agrárněetnografických jevů. Dokument obsahuje rukopisné poznámky J. Kramaříka a v záhlaví je uvedeno, že byl vypracován „Unter Zugrundelegung der Systematik von Dr. Kunz“. Ve finální verzi dokumentu publikované v Informationen nr. 2 zmínka o L. Kunzovi chybí, Kramaříkovy poznámky však zapracovány byly.

53 MÍŠKOVÁ, A. – BARVÍKOVÁ, H. – ŠMIDÁK, M.: *Československá akademie věd 1969–1972: Restaurace komunistické moci ve vědě.* Praha 1998; PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989).* Praha 2015.

54 TYLLNER, L. – SUCHOMELOVÁ, M., – THOŘOVÁ, V. (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*, c. d., s. 63–70; SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975.* In: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975).* Praha 2003, s. 287–304. Mezinárodní spolupráce na poli agrární etnografie zcela symptomaticky mizí

potíže vedoucí až k jeho předčasné smrti v roce 1974. Už v roce 1968 navíc zemřel Sigurd Erixon, který se sice v Komisi osobně neangažoval, ale podobným projektům, které přesně konvenovaly jeho pojetí srovnávací evropské etnologie, obecně vyjadřoval podporu a svou mimořádnou autoritou a většinou jim dodával formální i neformální legitimitu.

Wolfgang Jacobeit v roce 1972 odešel z DAW na prestižní, ale v mnoha ohledech spíše úřednické místo ředitele berlínského etnografického muzea a svoji další kariéru profiloval jednak směrem muzeologickým (působil mj. jako předseda AIMA), jednak k obecnějšímu studiu dějin každodennosti a nikoliv pouze k agrární etnografii.⁵⁵ Kariéerní vzestup prodělali i Ernesto Veiga de Oliveira, který se po smrti J. Diasa stal roku 1973 ředitelem portugalského Centra kulturněantropologických studií a Tamás Hoffmann, od roku 1972 ředitel muzea v přírodě v Szentendre. Shrnutí a potvrzení, hlavní hybatelé Komise nebo odborníci, kteří by je mohli nejsnáze nahradit, buď zemřeli, nebo byli povinováni jinými náročnými pracovními úkoly a nemohli Komisi věnovat čas. Možnost hledání náhrady mimo nejužší jádro zakladatelů Komise přitom radikálně omezil třetí ze zmíněných problémů – paradigma-tické turbulence v rámci evropské etnologie.

Těmto procesům, které podvázaly nebo přímo ukončily rozvoj řady klasických národopisných specializací a přístupů, byla již i v kontextu naší etnologie věnována částečná pozornost. Obecně lze konstatovat, že etnologie a zejména historické studium materiální kultury byly z tzv. postmoderních pozic pranýřovány pro svůj údajný naivní empiricismus, nacionalismus, nedostatek analyticky promyšlených výzkumů, nedostatečné zohlednění aktérských a interpretačních pozic samotných badatelů a literární povahy odborných textů atd. Výsledkem bylo často zbrklé opouštění zažitých témat a přístupů, včetně těch teprve nedávno bolestně etablovaných, erixonovskou komparativní evropskou etnologii nevyjímaje (její čas měl teprve přijít), a příklon ke konstruktivismu, resp. vědeckému poststrukturalismu.⁵⁶ Z etnologie se stávala primárně věda o etnicitě a identitě a nejvýrazněji bylo marginalizováno právě studi-

i z výročních zpráv ÚEF. Srov. Archiv Akademie věd České republiky (A AV ČR), Sběrka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku, zpráva o činnosti za rok 1972, 1974, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985.

55 Dobře je to vidět na jeho klíčovém textu z 80. let 20. století, který publikoval spolu s manželkou. JACOBET, S. – JACOBET, W.: *Illustrierte Alltagsgeschichte des deutschen Volkes I–II*. Leipzig – Jena – Berlin 1985–1987.

56 K tomu např. DOW, J. R. – LIXFELD, J. R. (eds.): *German Volkskunde: A Decade of Theoretical Confrontation, Debate, and Reorientation (1967–1977)*. Bloomington 1986; CLIFFORD, J. – MARCUS, G. E. (eds.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley 1986; GERHOLM, T.: *Sweden: central ethnology, peripheral anthropology*. In: Vermeulen, H. – Roldán, A. A. (eds.): *Fieldwork and Footnotes. Studies in History of European Anthropology*. London – New York 1995, s. 159–170; STOKLUND, B.: *European Ethnology between Two Turns of Centuries. The Danish Experience*. In: *Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende. Festschrift für Konrad Köstlin zum 60. Geburtstag am 8. Mai 2000*. Wien 2000, s. 47–59.

um materiální kultury, jehož je agrárněetnografický výzkum příkladem par excellence. O specializaci na agrární etnografii tím pádem z důvodů teoreticko-metodologických ztratila zájem nejmladší generace badatelů a nesmíme zapomínat ani na to, že v průběhu 70. a 80. letech 20. století už opravdu v Evropě postrádáme skutečný etnografický terén, kde by bylo možno studovat tradiční zemědělství in situ.

Nelze se proto divit, že generace Jacobeita, Kramářka a dalších hybatelů Komise nenašla mezi etnology následovníky a výzkum se přesunul – a dále s vynikajícími výsledky rozvíjel, což by si zasloužilo samostatné pojednání – v rovině muzejního bádání. Etnologická komise pro dějiny a vývoj evropského zemědělství při SIEF už není zmiňována v materiálech kongresu SIEF v Suzdalu a můžeme ji již v 80. letech 20. století považovat za zaniklou. Aniž to bylo nějak formalizováno, což se v případě turbulentních dějin SIEF a neexistenci být i základního souboru podkladů k jeho dějinám dělo opakovaně. Ani v 70. letech 20. století již ovšem Komise nerealizovala výzkum a výstup svým významem podobný knize o zápřahu, i když některé z publikací z této doby můžeme považovat i za částečné výsledky jejích několik let starých organizačních aktivit.⁵⁷ Pokud historicky orientované etnologické výzkumy někde přeci jen systematictěji pokračovaly (Československo, Rumunsko, Maďarsko, Jugoslávie, Dánsko), dělo se tak opět převážně v rámci národních etnografických škol, srovnávacímu výzkumu se věnovali převážně muzejníci⁵⁸ především z okruhu do počátku 90. let 20. století aktivně pracující International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements v Kodani. To byl ve srovnání se situací na konci 60. let jednoznačný krok zpět, i když např. výzkumy a etnologická produkce česká a slovenská z tohoto období dosahují solidní úrovně, ve slovenském případě byly komparatistické agrárněetnografické výzkumy úspěšně zužitkovány i při přípravě Etnografického atlasu Slovenska.⁵⁹ V době po roce 1989, jak dobře

57 Z dokončených výzkumů, jejichž výstupy byly zpravidla publikovány ve formě sborníků, nutno jmenovat komparativní studium pěstování obilí ve střední a východní Evropě, středo- a východoevropsky zacílené výzkumy nížinného chovu dobytka a života pastýřů a průlomový výzkum pozemního transportu završený reprezentativním sborníkem. Tyto publikace (s výjimkou sborníku o transportu) iniciovala zpravidla MKKKB, podíleli se na nich ovšem i spolupracovníci Komise a nezřídka – např. z hlediska systemizace pojednávaných artefaktů – stavěly na její práci. Viz BALLASA, I. (ed.): *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa*. Budapest 1972; FÖLDES, L. (ed.): *Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien*. Budapest 1969; týž (ed.): *Viehucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Ethnographische Studien*. Budapest 1961; PODOLÁK, J.: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava 1982; FENTON, A. – PODOLÁK, J. – RASMUSSEN, H. (eds.): *Land Transport in Europe*. Copenhagen 1973.

58 V Čechách zejména v návaznosti na starší výzkumy sklizňového a orebného nářadí. Srov. ŠACH, F.: *Soustava oradel Starého světa a zařazení nářadí z území Československa*. Vědecké práce Zemědělského muzea 3, 1963, s. 173–231; týž: *Typy rádel v Čechách a na Moravě*. In: Etnografický atlas I. Praha 1978, s. 156–206; TEMPÍR, Z. a kol.: *Vývoj techniky sklizně obilovin*. Praha 1986.

59 Srov. *Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava 1990 (kartogramy a komentáře k rostlinné a živočišné výrobě J. Podoláka, E. Drábikové a P. Slavkovského na s. 14–22).

připomenul M. Válka, zaznamenáváme konvergenci agrární etnografie s dějinami každodennosti a hmotné kultury, sociálním dějepisectvím, historickou antropologií a dalšími historickými obory a obor se u nás, byť v omezené míře a především na Moravě, rozvíjí.⁶⁰ Rozhodně však nemůžeme mluvit o revivalu této specializace a už vůbec ne o revivalu mezinárodní spolupráce typické pro konec 60. let 20. století.

Závěry

Účast českých vědců na vzniku, fungování a výstupech Komise pro dějiny a vývoj evropského zemědělství SIEF na konci 60. let 20. století můžeme považovat za jedno z nejvýznamnějších angažmá našich etnologů na mezinárodní scéně v celých moderních dějinách oboru. Stalo se tak v rámci agrární etnografie, specializace s dlouhou tradicí a špičkovými výsledky, jejíž směřování na domácí scéně bylo tímto velice krátkým avšak intenzivním obdobím mezinárodního zasítování i směrem „dovnitř“ podstatně zasaženo. Nutno konstatovat, že šlo o vývoj a události s ohledem na celkové poměry v české a evropské etnologii a příbuzných disciplínách nenáhodné, potenciál starších do sebe uzavřených národních etnografických škol se po II. světové válce vyčerpal a evropská komparatistika se ukázala být jedním z možných nosných řešení. Samozřejmě zdaleka nejen v agrární etnografii, snahu o propojení výzkumných aktivit můžeme ve stejné době stejně silně pozorovat u agrárních muzejníků (AIMA) i historiků, u celé řady dalších specializací etnologického studia a v nejširším slova smyslu i u mnoha jiných humanitních, sociálních, ba i přírodních věd.

Pokud se díváme na konkrétní přínos našich etnologů do činnosti Komise, tak ten byl dvojitý – organizační i odborný. J. Kramařík byl po W. Jacobeitovi bezesporu nejdůležitějším hybatelem celého podniku, výrazně zastíňujícím ostatní kolegy vč. např. De Oliveiry. Václav Frolec se jako šéfredaktor Národopisného věstníku aktivně podílel na přípravě zásadního výstupu Komise – sborníku o dějinách záprahu. Do něj přispěli J. Kramařík, J. Jančář a slovenskou problematiku pojednal J. Podolák. Jejich prostřednictvím se tentokrát v rovině odborné evropské publikum seznámilo jak s přebohatými staršími výsledky našeho národopisu, tak aktuálně zpracovávanými výzkumy. Především zásluhou J. Kramaříka se poznatky českých etnologů a muzeologů (zejména L. Kunze) promítaly do koncepčních materiálů Komise a empirické závěry byly prezentovány na četných mezinárodních konferencích. Jak ukázal jediný dokončený projekt Komise o záprahu, který můžeme považovat za jeden z nejzásadnějších empiricky orientovaných výzkumných a edičních počínů evropské etnologie konce 60. let 20. století, přínos takto pojímaných západo-východních projektů pro propojení věcných poznatků i posun v teorii a metodologii byl zásadní a nespochybnitelný.

60 VÁLKA, M.: *Tradiční agrární kultura a její výzkum v české etnografii (etnologii)*, c. d., s. 39–42.

Příslušná teorie a metodologie i tvrdě empirická až muzeologická orientace výzkumů – pro agrární etnografii typická a nezbytná – však byly ve spojení s přílišnou závislostí Komise na omezeném okruhu extrémně vytižených vědců vlastně počátkem jejího konce. V teoretické rovině nepřekročila Komise ani jiné obdobné projekty konce 60. let 20. století horizonty evolucionistických, neoevolucionistických a difusionistických paradigmat, byť systematicky inovovaných o náhledy strukturalistické a funkčněstrukturální, či v některých případech i kulturněekologické. V rovině empirické zůstávala agrární etnografie orientována kulturněhistoricky, i když se (ani v dílech českých etnologů studujících tzv. současnost) rozhodně nevyhýbala dokumentaci a analýze kulturních, sociálních a dalších změn evropského venkova 2. poloviny 20. století. Obojí se ukázalo, jakkoliv po roce 2000 již vypadá situace úplně jinak,⁶¹ v dané době a v konfrontaci s poststrukturalistickými a konstruktivistickými přístupy jako výrazný nedostatek a studium zemědělství se z evropské etnologie v 70. a 80. letech 20. století velice rychle vytratilo a slibně nastartované aktivity Komise byly radikálně utlumeny ani ne 10 let po jejím vzniku na půdě SIEF.

Pro českou a československou etnologii nicméně zůstává mezinárodní propojení, jakkoliv epizodické, jejího agrárněetnografické směru jedním z nejsvětlejších, i když dosti podceňovaným a přehlíženým dějinným momentem. K podobně intenzivní mezinárodní spolupráci (pomíjíme zde výzkum muzejní) se ve 20. století dopracovala už jen etnokartografie, samozřejmě folkloristika a některé interdisciplinární specializace tzv. cizokrajné etnologie (např. iberoamerikanistika). Náš domácí výzkum – prostřednictvím dotazníků Národopisné společnosti, četnými teoretickými texty J. Kramářka apod. byl činností Komise založené na důsledném uplatňování komparatistiky a jasné systemizace kulturních prvků též značně ovlivněn. Zjména při výzkumech tradičního zemědělství některých kontaktních kulturních regionů (Šumava a Pošumaví, Karpatská oblast) i tematicky vymezených výzkumech (orebné nářadí, uspořádání plužiny, záprah, sklizeň a výmlat obilí, skladování obilí v jamách, vinohradnictví, salašnictví a pastevectví) dosáhla česká a československá agrární etnografie cenných a dodnes mezinárodně respektovaných výsledků, na které je možno i do budoucna navazovat.

61 K současnému paradigmatickému resp. teoreticko-metodologickému a tematickému vymezení evropské etnologie srov. LOZOVIUK, P.: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice 2005; KASCHUBA, W.: *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München 2003; WEBER-KELLERMANN, I. – BIMMER, A. C. – BECKER, S.: *Einführung in die Volkskunde / Europäische Ethnologie*. Stuttgart – Weimar 2003; BREDCHICH, R. W.: *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder Europäischen Ethnologie*. Berlin 1994; ČAPO, J.: *Ethnology and Anthropology in Europe. Towards a Trans-National Discipline*. Cultural Analysis 13, 2014, s. 51–76.

Prameny

- Archiv Akademie věd České republiky (A AV ČR), Sběrka základních dokumentů pracovišť ČSAV, I. řada, Ústav pro etnografii a folkloristiku, zpráva o činnosti za rok 1965, 1966, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1974, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985.
- Etnologický ústav AV ČR, osobní fond Jaroslav Kramařík (nezpracováno, neinventarizováno), kart. 4.
- Etnologický ústav AV ČR, osobní fond Jaroslav Kramařík (nezpracováno, neinventarizováno), kart. 14.
- Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore. Ethnologische Kommission Ethnologische Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft. Informationen nr 1.* (5 s., nedatováno).
- Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore. Ethnologische Kommission Ethnologische Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft. Informationen nr 2.* (27 s., nedatováno).

Literatura

- ALTMAN, K.: *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno 2013.
- BALASSA, I.: *Die Internationale Vereinigung der Landwirtschaftsmuseen (AIMA)*. *Etnologia Europea* 10, 1977–1978, s. 194–200.
- BALLASA, I. (ed.): *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa*. Budapest 1972.
- BENDIX, R. F.: *From Volkskunde to the “Field of Many Names”*. *Folklore Studies in German-Speaking Europe since 1945*. In: Bendix, R. F. – Hasam-Rokem, G. (eds.): *A Companion to Folklore*. Chichester 2012, s. 364–390.
- BRAUNGART, R.: *Die Ackerbaugeräthe in ihren praktischen Beziehungen wie nach ihrer urgeschichtlichen und ethnographischen Bedeutung*. Heidelberg 1881.
- BREDCHICH, R. W.: *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*. Berlin 1994.
- BRINKEL, T.: *Institutionalising Volkskunde in Early East Germany*. *Journal of Folklore Research* 46, 2009, s. 141–172.
- BRINKEL, T.: *Volkskundliche Wissensproduktion in der DDR. Zur Geschichte eines Faches und seiner Abwicklung*. Berlin 2012.
- COLLINSON, M.: *A History of Farming Systems Research*. Wallingford 2000.
- ČAPO, J.: *Ethnology and Anthropology in Europe. Towards a Trans-National Discipline*. *Cultural Analysis* 13, 2014, s. 51–76.
- CLIFFORD, J. – MARCUS, G. E. (eds.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley 1986.

- DOLLFUS, P. – LECOMTE-TILOUINE, M. – TOFFIN, G.: *Corneille Jest. Ethnologist and photographer*. European Bulletin of Himalayan Research 15–16, 1999, s. 6–10.
- DOW, J. R. – LIXFELD, J. R. (eds.): *German Volkskunde: A Decade of Theoretical Confrontation, Debate, and Reorientation (1967–1977)*. Bloomington 1986.
- DRÁPALA, D. (ed.): *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha 2014.
- ERIXON, S.: *European Ethnology as Social Science*. In: Actes du Congrès International d’Ethnologie Régionale. Arnhem 1955. Arnhem 1956, s. 56–61.
- ERIXON, S.: *European Ethnology in our Time*. Ethnologia Europaea 1, 1967, s. 3–11.
- ERIXON, S.: *Regional European Ethnology I. Main Principles and Aims with Special Reference to Nordic Ethnology*. Folk-liv 1a, 1937, s. 89–108.
- ERIXON, S.: *Regional European Ethnology II. Functional Analysis – Time Studies*. Folk-liv 2, 1938, s. 263–294.
- ERIXON, S.: *Urgent Ethnological Tasks*. Ethnologia Europaea 1, 1967, s. 163–169.
- Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava 1990.
- FENTON, A. – PODOLÁK, J. – RASMUSSEN, H. (eds.): *Land Transport in Europe*. Copenhagen 1973.
- FÖLDES, L. (ed.): *Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien*. Budapest 1969.
- FÖLDES, L. (ed.): *Viehzeit und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Ethnographische Studien*. Budapest 1961.
- FROLEC., V.: *30 Years of the International Commission of the Study of Folk Culture in the Carpathians and Balkans (MKKKB)*. Ethnologia Slavica 23, 1991, s. 255–263.
- FROLEC, V.: *Jihomoravské vinohradnictví. Tradice a současnost*. Brno 1984.
- GERHOLM, T.: *Sweden: central ethnology, peripheral anthropology*. In: Vermeulen, H. – Roldán, A. A. (eds.): *Fieldwork and Footnotes. Studies in History of European Anthropology*. London – New York 1995, s. 159–170.
- HORÁK, J.: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: *Československá vlastivěda II. Člověk*. Praha 1933, s. 305–472.
- <http://alfarrabio.di.uminho.pt/arqevo/textospa/html/evo/evobiobi.htm> (přistoupeno 14. 11. 2016).
- JACOBET, S. – JACOBET, W.: *Illustrierte Alltagsgeschichte des deutschen Volkes I–II*. Leipzig – Jena – Berlin 1985–1987.
- JACOBET, W.: *Bauerliche Arbeit und Wirtschaft. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der deutschen Volkskunde*. Berlin 1965.
- JACOBET, W.: *Jochgeschierr- und Spanntiergrenze*. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 3, 1957, s. 119–144.

- JACOBET, W.: *Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*. Berlin 1961.
- JACOBET, W.: *Von West nach Ost und zurück. Autobiographisches eines Grenzgängers zwischen Tradition und Novation*. Münster 2000.
- JACOBET, W.: *Ziele und Aufgaben der ethnologischen Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft*. *Volkskunde* 68, 1967, s. 3–11.
- JACOBET, W. – KRAMAŘÍK, J. (eds.): *Zápřah skotu (18.–20. století). Rinderanschirung (18.–20. Jahrhundert). L'attelage des boeufs (18.–20. siècle)*. *Národopisný věstník československý* 36–37, 1968–1969, s. 1–246.
- JACOBET, W. – QUIETZSCH, R.: *Forschungen zur bäuerlichen Arbeit und Wirtschaft im Institut für Deutsche Volkskunde Berlin. Stand und Aufgaben*. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 11, 1965, s. 59–82.
- JANČÁŘ, J.: *Tradiční způsoby zemědělského hospodaření na Slovácku*. Strážnice 1987.
- JEAN-BRUNHES DELAMARRE, M.: *Géographie et ethnologie de l'attelage au joug en France du XVIIe siècle à nos jours. Zeměpis a národopis jařmového zápřahu ve Francii od 17. století po naše dny*. Uherské Hradiště 1969.
- JG: *Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore (SIEF). Ethnologische Kommission für Geschichte und Entwicklung der europäischen Landwirtschaft. Informationen nr 1*. 1967 r. *Lud* 52, 1968, s. 376.
- KAFKA, J.: *Zaměstnání lidu*. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha 1897, s. 207–214.
- KASCHUBA, W.: *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München 2003.
- KASCHUBA, W. – SCHOLZE, T. – SCHOLZE-IRRLITZ, L. (eds.): *Alltagskultur im Umbruch. Festschrift für Wolfgang Jacobet zu seinem 75. Geburtstag*. Weimar 1996.
- KILIÁNOVÁ, G. – POPELKOVÁ, G.: *Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?* *Slovenský národopis* 58, 2010, s. 410–424.
- KOFFER, B.: *Ethnography in the ČS(S)R: Scientification through Sovietization?* In: Brunnbauer, U. – Kraft, C. – Schulze Wessel, M.: *Sociology and ethnography in East-Central Europe and South-East Europe: Scientific self-description in state socialist countries*. München 2011, s. 173–184.
- KRAMAŘÍK, J.: *K některým otázkám vývoje zápřahu*. *Český lid* 49, 1962, s. 27–30.
- KRAMAŘÍK, J.: *Zápřah skotu v Pošumaví*. *Československá ethnografie* 8, 1960, s. 253–272.
- KRAMAŘÍK, J.: *Zur Frage der Rinderanspannung bei den Westslawen. Vznik a počátky Slovanů* 6, 1966, s. 295–334.
- KRAMAŘÍK, J. – NAHODIL, O.: *J. V. Stalin a národopisná věda*. Praha 1952.

- KUBŮ, E. – LORENZ, T. – MÜLLER, U. – ŠOUŠA, J. (eds.): *Agrarrismus und Agrareliten in Ostmitteleuropa*. Praha 2013.
- KUHN, K. J.: *Europeanization as Strategy. Disciplinary Shifts in Switzerland and the Formation of European Ethnology*. *Ethnologica Europaea* 45, 2015, s. 80–97.
- LERCHE, G. – STEENSBERG, A.: *Agricultural Tools and Field Shapes. Twenty five years of activity by the International Secretariat*. Publication from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements no. 3. Copenhagen 1980.
- LOZOVIUK, P.: *Evropská etnologie ve střeoevropské perspektivě*. Pardubice 2005.
- LOZOVIUK, P.: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig 2008.
- MICHELSSEN, P.: *Danish wheel ploughs. An illustrated catalog*. Publications from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements. Copenhagen 1959.
- MÍŠKOVÁ, A. – BARVÍKOVÁ, H. – ŠMIDÁK, M.: *Československá akademie věd 1969–1972: Restaurace komunistické moci ve vědě*. Praha 1998.
- MOSER, J. – GÖTZ, I. – EGE, M. (eds.): *Zur Situation der Volkskunde 1945–1970. Orientierungen einer Wissenschaft zur Zeit des Kalten Krieges*. Münster 2015.
- MOSZYŃSKI, K.: *Kultura ludowa Słowian. Kultura materialna*. Kraków 1929.
- NIEDERLE, L.: *Radlo a pluh*. *Národopisný věstník českoslovanský* 12, 1917, s. 1–19, 153–174.
- NIEDERLE, L.: *Slovanské starožitnosti I–IV*. Praha 1902–1925.
- NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů III/1. Hospodářství a ves*. Praha 1921.
- NIKITISCH, H.: *Volkskunde in Österreich nach 1945*. In: Lozoviuk, P. – Moser, J. (eds.): *Probleme und Perspektiven der volkskundlich-kulturwissenschaftlichen Fachgeschichtsschreibung*. Dresden 2005, s. 79–101.
- PARÍKOVÁ, M.: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*. Bratislava 1979.
- PETRÁŇ, J.: *K otázce světovosti jednoho českého vynálezu*. *Československý časopis historický* 15, 1967, s. 369–385.
- PETRÁŇ, J.: *Opět slovo o českém ruchadle*. *Československý časopis historický* 17, 1969, s. 393–395.
- PETRÁŇ, J. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha 2015.
- PETRÁŇOVÁ, L.: *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*. In: Barvíková, H. – Ďurčanský, M. – Kodera, P. (eds.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha 2000, s. 305–322.

- PODOBA, J.: *MKKKB: Jeden pohľad na úspešnú medzinárodnú vedeckú organizáciu, ktorá neskončila dobre*. Etnologické rozpravy 13, 2006, s. 95–102.
- PODOLÁK, J.: *Spôsoby chovu hospodárskych zvierat: Návod na etnografický výskum*. Bratislava 1962.
- PODOLÁK, J.: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava 1982.
- RAU, K. H.: *Geschichte des Pfluges*. Heidelberg 1845.
- ROGAN, B.: *From CIAP to SIEF. Visions for a Discipline or Power Struggle?* In: Nic Craith, M. – Kockel, U. – Jöhler, R. (eds.): *Everyday Culture in Europe: Case-Studies and Methodologies*. London 2008, s. 19–64.
- ROGAN, B.: *Sigurd Erixon on the Post-War International Scene. International Activities. European Ethnology and CIAP from 1945 to the mid 1950s*. Arv. Nordic Yearbook of Folklore 69, 2013, s. 89–152.
- ROGAN, B.: *The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry*. Ethnologia Europaea 38, 2008, s. 66–78.
- ROGAN, B.: *When the Folklorists Won the Battle but Lost the War: The Cumbersome (Re-)Birth of SIEF in 1964*. Cultural Analysis 13, 2014, s. 23–50.
- ROOIJAKKERS, G. – MEURKENS, P.: *Struggling with the European Atlas: Voskuil's Portrait of European Ethnology*. Ethnologia Europaea 30, 2000, s. 75–95.
- SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2003, s. 287–304.
- SLAVKOVSKÝ, P.: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*. Bratislava 2013.
- SMRČKA, V.: *Dějiny psané národopisem*. Praha 2011.
- STOKLUND, B.: *European Ethnology between Two Turns of Centuries. The Danish Experience*. In: *Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende. Festschrift für Konrad Köstlin zum 60. Geburtstag am 8. Mai 2000*. Wien 2000, s. 47–59.
- ŠACH, F.: *Ještě k významu vynálezu ruchadla*. Český lid 55, 1968, s. 275–283.
- ŠACH, F.: *Soustava oradel Starého světa a zařazení náradí z území Československa*. Vědecké práce Zemědělského muzea 3, 1963, s. 173–231.
- ŠACH, F.: *Typy rádel v Čechách a na Moravě*. In: *Etnografický atlas I*. Praha 1978, s. 156–206.
- ŠRÁMKOVÁ, M.: *Česká prozaická folkloristika v letech 1945–2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha 2008.
- ŠŤASTNÝ, J.: *Tradiční zemědělství na Valašsku*. Praha 1970.
- ŠTIKA, J.: *Valaši a Valašsko. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a také o karpatských salaších*. Rožnov pod Radhoštěm 2007.

- TEMPÍR, Z.: *Establishment and initial development of International Association of Agricultural Museums*. *Acta Museorum Agriculturae* 22, 1989, s. 111–114.
- TEMPÍR, Z. a kol.: *Vývoj techniky sklízň obilovin*. Praha 1986.
- TYLLNER, L. – SUCHOMELOVÁ, M., – THOŘOVÁ, V. (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha 2005.
- UHHEREK, Z. – VALÁŠKOVÁ, N.: *Novoosídlenecké pohraničí*. In: *Kultura – společnost – tradice II*. Praha 2006, s. 13–52.
- URBANCOVÁ, V.: *Návod na etnografický výskum slovenského poľnohospodárstva. Obrábanie pôdy a pestovanie obilnín*. Zvolen 1964.
- VÁLKA, M.: *Jaroslav Kramář (1923–1974). Bibliografická příloha Národopisné revue, sv. II*. Strážnice 1998.
- VÁLKA, M.: *K problematice tradiční agrární kultury a jejího výzkumu ve středoevropském areálu*. In: Klodnicki, Z. – Luković, M. – Slavkovský, P. – Stoličná, R. – Válka, M.: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Brno 2012, s. 7–52.
- VÁLKA, M.: *Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací*. *Český lid* 100, 2013, s. 107–120.
- VÁLKA, M.: *Tradiční agrární kultura a její výzkum v české etnografii (etnologii)*. In: Válka, M. (ed.): *Agrární kultura. O tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno 2007, s. 21–42.
- VONDRUŠKA, V.: *Faktorová analýza a stabilní katastr. (Jedna z možností matematického zpracování a interpretace katastrů)*. *Archivní časopis* 35, 1985, s. 203–210.
- VONDRUŠKA, V.: *Problematika homogenosti zemědělských výrobních oblastí v Čechách v I. polovině 19. století*. *Hospodářské dějiny* 12, 1984, s. 379–406.
- VONDRUŠKA, V.: *Základní rysy zemědělské výroby v Čechách v letech 1781–1848*. *Hospodářské dějiny* 17, 1989, s. 7–69.
- WEBER-KELLERMANN, I. – BIMMER, A. C. – BECKER, S.: *Einführung in die Volkskunde / Europäische Ethnologie*. Stuttgart – Weimar 2003.
- WOITSCH, J.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. Stav a perspektivy výzkumu*. *Český lid* 99, 2012, s. 67–83.
- WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*. *Český lid* 100, 2013, s. 63–98.
- ZENDER, M.: *Forschungen zum ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Bd. I: Die Termine der Jahresfeier in Europa*. Göttingen 1980.

Summary

SIEF Commission for History and Development of European Agriculture and Czech ethnography in the 1960s–1980s

The 1960s saw an extraordinary development of international cooperation within European ethnology. The reason were favourable international political circumstances, advanced research work of the progressive generation of ethnographers as well as institutional and paradigm establishment of the European comparative ethnology (*Ethnologia Europaea*), which was suggested mainly by Sigurd Erixon and his collaborators. Even the generation of exceptional personalities of Czechoslovak (or Czech and Slovak) ethnography participated in the work on large-scale projects; they also were members of supranational research teams and organizations. A plethora of internationally anchored research dealt with transport, grain cultivation and livestock rearing – i.e. themes relating to the agrarian ethnography, whereby it was the SIEF Commission for History and Development of European Agriculture that carried a lot of weight in the coordination of the above research in the late 1960s. The contribution analyses the background and work of the Commission, the results of international projects organised by it, and the influence of the large-scale research on the development and thematic targets of Czech ethnography in the 1960s through 1980s.

Key words

SIEF – Commission for History and Development of European Agriculture – *Ethnologia Europaea* – agriculture – international projects

Univerzitní archivy jako zdroje poznání dějin etnologie (Na příkladu Archivu Masarykovy univerzity v Brně)¹

PhDr. Karel Altman, CSc.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 BRNO
karel.altman@iach.cz

Dějiny etnologie 1945–1989

Národopisné aktivity rozvíjené na našem území v rozmezí let 1945–1989, na něž se prioritně zaměřujeme v naší stati, jsou v posledních letech podrobovány historické analýze, na jejímž základě jsou interpretovány výstupy odborné činnosti rozvíjené v jednotlivých dílčích obdobích,² stejně jako různé směry etnografického a folkloristického bádání či národopisné subdisciplíny,³ či některé z dobových publikačních platforem, například národopisná periodika.⁴ Historická etapa ohraničená léty 1945–1989 je chápána jako výrazné vývojové období rozvoje národopisu u nás. Během něho pokračovalo především převážně historicky orientované studium hmotné, duchovní i sociální kultury a folkloru českých zemí, a to i v širší evropské komparativní perspektivě. Toto období národopisné práce bylo ovšem poznamenáno řadou problémů. Především zde působily silné ideologicko-politické vlivy, jednalo se zejména o zkreslování, omezování či blokování některých orientací národopisného studia a o útoky na nepohodlné badatele, zvláště pak představitele starší generace. Současně byl do značné míry ignorován teoretický vývoj příbuzných, zejména kulturně a sociálně antropologických oborů, rozvíjených v zahraničí, především na Západě.⁵ V intencích grantového úkolu *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989*, jenž vychází ze zkušeností získaných při tvorbě předchozích prací, proto věnujeme zvláštní akcent na vzájemnou souvislost národopisných akti-

1 Studie je výstupem projektu GA15-03754S *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989* podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

2 SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Praha 2002, s. 287–304; PETRÁŇOVÁ, L.: *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Praha 2000, s. 305–322.

3 WOITSCH, J.: *Kam zmizela etnografie dělnictva?* Český časopis historický 110, 2012, s. 692–709.

4 BAHENSKÝ, F. – WOITSCH, J.: *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969*. In: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Praha 2002, s. 555–569.

5 WOITSCH, J.: *Kam zmizela etnografie dělnictva?*, c. d., s. 695–696.

vit a jejich historického kontextu, přičemž k zásadním postupům při našem bádání patří reflexe a praktické využívání patřičných zdrojů poznání.

Od průkopníků k institucím

Jak známo, český národopis rozvíjely jednotlivé osobnosti, které v tomto směru vyvinuly nemalé osobní úsilí, přičemž některé z nich dokonce byly nuceny přinášet značné oběti, aby mohly naplnit své badatelské plány (nebo se tak alespoň prezentovaly). Vzhledem k tomu se jeví jako nezbytné východisko potřebného historio-graphického zhodnocení té či oné éry rozvoje oboru kritická reflexe a z ní vyplývající klasifikace jeho představitelů, kteří v různé míře a kvalitě ovlivnili rozvoj oboru. Tato reflexe směřuje k objasňování a vyhodnocování činnosti těchto osobností, jejichž aktivity, jaké vykazovaly individuálně nebo v kolektivu, přivedly naši disciplínu k danému stavu jejího vývoje. Považujeme za vhodné konstatovat, že v námi sledované etapě vývoje českého národopisu již dávno nešlo pouze o rozvíjení individuálních aktivit jednotlivých ctitelů lidové kultury (jakkoliv právě tyto aktivity představují přirozený základ bádání), jako tomu bylo v předchozích obdobích. Tehdy tito průkopníci zájmu o daný fenomén působili víceméně osamoceně a teprve postupně začali navazovat vzájemné kontakty: vytvářeli neformální národopisné družiny, zakládali vlastenecké spolky, které vyvíjely aktivní činnost na poli národopisu, např. zřizovaly muzea, pořádaly výstavy projevů lidové kultury i folklorní slavnosti atd. Ale ještě důležitější atribut a současně přímý důsledek vědeckého období rozvoje národopisu pak ve 20. století představoval vznik a působení významných institucí, jež napomáhaly rozvoji oboru na vyšší, kvalifikovanější i organizovanější úrovni. Vedle specializovaných akademických kabinetů a posléze vědeckých ústavů (jmenovitě Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd, dnešního Etnologického ústavu Akademie věd České republiky) jimi byla národopisná univerzitní pracoviště. Jejich působení nabývalo na významu právě v druhé polovině 20. století, a proto jsou tyto instituce podrobovány zvlášť bedlivé pozornosti ze strany historiků etnologie.

Pro potřebné historické zkoumání vývoje národopisu, zhodnocení kladů i záporů, úspěchů i nezdarů provázejících bádání v tomto vědním oboru v novodobých dějinách je předpokladem systematické shromažďování relevantních informací. V poslední době jsme měli možnost seznamovat se nejen s výstupy výzkumů na poli historie národopisu, jež již byly k danému tématu sepsány a publikovány, ale kromě toho také studovat dokumenty, které předchozí badatelé a autoři studií, pojednávající o rozličných problémech, zřejmě neměli k dispozici, anebo jim (s čestnými výjimkami) nevěnovali zvláštní pozornost. Neboť i když o historii národopisu v českých zemích bylo již leccos vyzkoumáno, analyzováno a po náležité interpretaci syntetizujícím způsobem zpracováno a prezentováno publikačními výstupy, přesto i v této oblasti existuje značné množství tzv. bílých míst. Vzhledem k této skutečnosti je

nezbytné podrobit patřičným výzkumům širokou škálu historických pramenů různého druhu i provenience, prameny oficiální, úřední a veřejné, dobový periodický tisk, i prameny intimnější povahy, jako jsou korespondence, deníky, osobní vzpomínky. Ne všechny tyto zdroje poznání dějin českého národopisu byly zveřejněny (zejména publikovány tiskem či zpřístupněny v digitální podobě), naopak četné jsou uloženy – jako „originály“ – v paměťových institucích, zvláště v archivních fondech, či se nalézají v soukromém držení.

Paměťové instituce jako úložiště pramenů

Pro historika národopisu je historickým pramenem každé svědectví, jež dokládá, co se dělo v rámci národopisných aktivit, co vzniklo v procesu etnologických bádání, co se zachovalo jako pozůstatek, doklad a zpráva – a přitom může sloužit k poznání minulosti onoho procesu.⁶ Historické prameny mohou být rozdělovány podle různých hledisek. Na základě forem znaků se dělí na písemné, nepsané, tradované ústně. Podle způsobu dochování jsou písemné prameny rozděleny na publikované a nepublikované. Podle povahy pramenů rozlišujeme prameny objektivní (úředního charakteru) a subjektivní (narativní – deník, kronika aj.).⁷ Můžeme zde předeslat, že většinu písemných pramenů nalezne badatel v archivech (zvláště úřední a netištěné zdroje), další část v knihovnách (zejména tištěné prameny) i na jiných místech (například v soukromém vlastnictví). Historik národopisu, jehož cílem je posunout hranice takto zaměřeného bádání, musí věnovat značnou pozornost nejen zdrojům patřičných informací, ale také místům, kde jsou soustředěny. Představují je zejména paměťové instituce, v jejichž fondech se nalézají prameny k dějinám naší disciplíny, které jsou zpřístupňovány odborné veřejnosti. Důležitou podmínkou funkčnosti těchto institucí ovšem je, aby jejich fondy zabezpečovali zdatní a erudovaní odborníci.

Přestože akademičtí a vysokoškolští historikové národopisu využívají ke svému studiu knižní a sbírkové fondy vlastních působišť, při shromažďování a studiu literatury a pramenů se tak jako ostatní obdobně zaměřeni badatelé obracejí především na tři hlavní typy paměťových institucí, k nimž vedle knihoven a muzeí patří zejména archivy.⁸ Obecně platí, že archivy jsou instituce, jejichž hlavním úkolem

6 Srov. ALTMAN, K.: *Úvod do studia národopisu na Moravě*. Brno 2013, s. 68.

7 V praxi se většinou používá tradiční rozdělení pramenů podle vnějších hledisek, tj. podle fyzické podoby, podle způsobu dochování či fixace informací a podle formy jejich vnímání lidskými smysly. Historické prameny můžeme dělit na pět skupin: a) hmotné nebo trojrozměrné pozůstatky minulé lidské činnosti a existence, b) písemné záznamy, c) obrazové a zvukové záznamy, d) strojově fixované informace, e) informace zachované v paměti a předávané ústně.

8 Ve všech případech jde o zařízení, jejichž hlavním úkolem je shromažďovat, ochraňovat, zpracovávat a zpřístupňovat literaturu a prameny pro výzkum odborných pracovníků i pro poučení širších vrstev obyvatelstva. Řadí se do dokumentační a informační soustavy celé naší společnosti, i když u každé z těchto institucí vystupuje do popředí poněkud jiný okruh i jiná funkce tohoto systému.

je shromažďovat, uchovávat, ochraňovat, evidovat a zpřístupňovat historicky cenné písemnosti a příbuzné dokumenty, které vznikly z rozličné lidské činnosti. Tyto instituce poskytují badateli hlavní základnu při studiu pramenů, především pramenů písemných, z větší části netištěných.

Archivní síť České republiky

Archivy vznikly a jsou budovány poněkud odlišně než knihovny a muzea. Knihovny a muzejní materiál je získáván hlavně sběrem (koupí apod.) jednotlivin, kdežto materiál v archivech roste víceméně automaticky a organicky – a to tak, že jim úřady, instituce, organizace i některé osoby (zpravidla vynikající osobnosti) předaly do trvalé úschovy písemné a další příbuzné dokumenty, které vznikly v důsledku jejich činnosti a působení.⁹ Celkový objem archiválií v archivních fondech bývá velmi různý, je determinován nejen rozsahem aktivit a kvantitou produkce svého původce nebo jeho významem odborným, kulturním, uměleckým či společenským a politickým, ale pochopitelně také stupněm dochovanosti jeho písemné produkce. Důležité jsou příslušné archivní tzv. zpřístupňovací pomůcky (zejména průvodce po archivu), v nichž jsou uvedeny stručné charakteristiky všech fondů a sbírek, které jsou tu uloženy. Průvodce slouží badateli jen jako první, spíše orientační pomůcka, k další konkrétně zacílené práci zde odborník využívá zejména inventáře jednotlivých fondů, jejichž studiem se zabývá.

Významnou složkou archivní sítě České republiky jsou státní zemské a oblastní archivy. Fondy bývalých zemských institucí Čech jsou uloženy v centrálních archivech v Praze, na Moravě a ve Slezsku pak v zemských archivech v Brně a v Opavě. Státní oblastní archivy uchovávají především fondy různých nadregionálních („nadokresních“) úřadů a institucí, dále pak všechny fondy bývalých velkostatků a v poslední době i fondy podniků a závodů, pokud tyto nemají vlastní archiv. Další část naší archivní sítě představují státní okresní archivy (SOKA), případně u velkých měst – jako je na Moravě Brno – archivy městské (Archiv města Brna), které spravují fondy okresní i místní provenience. Existují i podnikové archivy, jež jsou však vybudovány pouze u velkých podniků a hospodářských sdružení.¹⁰ Vedle zmíněných archivních pracovišť však existují ještě i poněkud specifické paměťové instituce tohoto typu, totiž takové, jež archivují sbírky a fondy univerzit či jiných vysokých škol. Patří k nim i Archiv Masarykovy univerzity v Brně, druhé české univerzity

9 Hlavní zásadou archivnictví je v současnosti tzv. provenienční princip, podle něž vyhraněný organický celek tvoří vždy materiál jednoho původce, který je nazýván archivní fond, což je organicky vzniklý soubor písemných a příbuzných dokumentů, jež shromáždila určitá instituce anebo osoba a který byl po určené době a po výběru historicky nejceněnějšího materiálu uložen k trvalé úschově právě do příslušného archivu.

10 Srov. BARTOŠ, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 23–25.

v českých zemích, založené v roce 1919; univerzitní archiv byl vždy spjat s touto vysokou školou, samozřejmě i v době, když nesla z politických důvodů název Univerzita Jana Evangelisty Purkyně (1960–1990).¹¹

Na relevanci archivních pramenů pro etnology stejně jako pro historiky národopisu už bylo nejednou upozorněno. Z poslední doby nutno připomenout příručku *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*, jejímž autorem je Roman Doušek a kolektiv (který čítá dalších 12 odborníků).¹² Autoři jednotlivých příspěvků zde pojednávají o pramenech různého druhu, jak je skýtají právě archivy coby paměťové instituce, jmenovitě o urbářích, sirotčích i pozemkových knihách, vrchnostenských nařízeních, o mapách panství, mapách vojenského mapování i mapách stabilního katastru, o vceňovacích operátech stabilního katastru, o kostelních účtech, svatebních smlouvách, pozůstalostních soupisech, o textech vesničanů, o kronikách farních, školních i obecních aj. Do přípravy této příručky – jak avizuje R. Doušek v úvodu práce – vyústila reflexe potřeby seznámit s tímto druhem pramenů studenty etnologie. O archivních pramenech, jež skýtají univerzitní archivy (na které v této stati zaměřujeme hlavní pozornost) zde sice pojednáno není, avšak R. Doušek výslovně upozorňuje na římskou jedničku za titulem příručky, jež dle něho vyjadřuje naději, že v budoucnu budou na předkládané dílo navazovat další obdobné publikace.¹³ Jsme přesvědčeni, že v nich metodická zhodnocení obsahu archivů českých univerzit nebudou chybět.

Archiv Masarykovy univerzity

Archiv Masarykovy univerzity v Brně je druhým největším vysokoškolským archivem v České republice. V archivní síti je zařazen jako specializovaný archiv, v rámci Masarykovy univerzity má postavení celouniverzitního pracoviště zřízeného podle § 22, odst. 1, písm. c zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách. Jeho základním posláním je péče o archivní fondy vzniklé z činnosti univerzity a jejich součástí, které archiv nabývá a doplňuje na základě výběru ve skartačním řízení, tedy o takzvané úřední fondy. V současné době (2017) je v archivu uloženo celkem 31 úředních fondů, jejichž celkový rozsah činí 1531 běžných metrů.¹⁴ Archiv má vlastní badatelnu, kterou ročně navštíví několik desítek historiků. Vědecká práce v oblasti dějin Masarykovy univerzity a vědních oborů na ní zastoupených však není vyhrazena pouze těmto

11 Základní informace o tomto archivním pracovišti přináší nepříliš široké spektrum zdrojů. Patří k nim zejména internetové stránky Archivu Masarykovy univerzity, jež jsou přístupné na: <http://www.archiv.muni.cz/> (přistoupeno 31. 3. 2017). Posloužit může také publikace HRABĚTOVÁ, I.: *Archiv University J. E. Purkyně. Přívodce po archivních fondech*. Brno 1969. Od té doby žádný další průvodce po této instituci publikován nebyl.

12 DOUŠEK, R. a kolektiv: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno 2014.

13 Srov. *tamtéž*, s. 8.

14 Srov. <http://www.muni.cz/arch/general/about> (přistoupeno 31. 3. 2017).

badatelům, působícím v různých institucích, ale patří také mezi základní úkoly pracovníků archivu samého. Výsledky jejich aktivit jsou publikovány jak v samostatných publikacích, tak i formou příspěvků v odborném tisku a v revui *Universitas*. Archiv má ve svých prostorách také vlastní výstavní síň pro pořádání archivních expozic.¹⁵

Historie Archivu Masarykovy univerzity trvá téměř sto let a je – vcelku překvapivě – poněkud spleťtá.¹⁶ Sahá do začátku 30. let 20. století, přestože tato významná vysoká škola existuje už od roku 1919, kdy byla založena. O zřízení univerzitního archivu poprvé jednal Akademický senát v roce 1931.¹⁷ Své fondy a sbírky měl archiv nabývat jednak kvalifikovaným výběrem z registratur rektorátu, kvestury a jednotlivých fakult, ale též shromažďováním dokumentů a památek, jež se dostávaly do vlastnictví Masarykovy univerzity (pamětní medaile, knihy, obrazy apod.). Program archivu také počítal se získáváním pozůstalostí osobností, které byly svou prací i svým životem spjaty s Masarykovou univerzitou.

Ovšem vzhledem k vrcholící hospodářské krizi, jež byla příčinou zamítnutí žádosti o dotaci ze státních financí, univerzitní archiv tehdy zřízen nebyl. Teprve v roce 1935 poskytlo ministerstvo školství univerzitě první dotaci na vybavení jejího archivu, který byl také skutečně zřízen napřesrok, tedy v roce 1936.¹⁸ V jakém rozsahu byly v archivu do roku 1939, kdy došlo v tzv. protektorátu Čechy a Morava k uzavření vysokých škol, uloženy registratury jednotlivých fakult a Rektorátu, nelze z dochovaných pramenů doložit; ostatně tyto registratury, ať už uložené v archivu, či na fakultách, byly v době okupace z velké části zničeny.¹⁹ K obnovení činnosti univerzitního archivu bylo přikročeno bezprostředně po osvobození v roce 1945, v následujících desetiletích však přežíval v dosti dehonestujících podmínkách.²⁰ Přestože mu v 80. letech byl přiznán

¹⁵ Srov. *tamtéž*.

¹⁶ Historie Archivu Masarykovy univerzity je značně detailně vyličená na internetových stránkách této instituce, dostupných na <http://www.muni.cz/arch/general/history/hist> (přistoupeno 31. 3. 2017). Následující pasáže našeho textu vznikly na základě podstatného zkrácení původního líčení ve snaze uzpůsobit je cílům naší studie zaměřené na poměrně úzký úsek této tematiky.

¹⁷ K tomuto účelu ustavil univerzitní archivní komisi pod vedením historika Bohumila Navrátila. Komisi tvořili vesměs odborníci v oboru historie a archivní teorie a praxe (vedle profesora Navrátila v ní zasedli právní historik František Čáda, historik umění Eugen Dostál a profesor pomocných věd historických Václav Hrubý) a tato skutečnost se příznivě odrazila v koncepci připravovaného archivu, na níž se komise shodla na svém zasedání dne 17. listopadu 1932.

¹⁸ Archiv (stejně jako rektorát) sídlil tehdy na Právnické fakultě na Veveří ulici.

¹⁹ Takřka v intaktním stavu se zachovala pouze registratura filozofické fakulty a válku přežila také, byť s velkými ztrátami, registratura lékařské fakulty. Takřka úplně byly zničeny registratury fakult přírodovědecké a právnické a z registratury rektorátu se zachovaly pouze dokumenty, které se zaměstnancům univerzity podařilo tajně vynést. Veškerá zbývající dokumentace univerzity byla odvezena a skartována. Z úředních a provozních důvodů okupační úřady ušetřily pouze studijní dokumentaci jednotlivých fakult a rektorátu, která se zachovala neporušená. Srov. <http://www.muni.cz/arch/general/history/hist> (přistoupeno 31. 3. 2017).

²⁰ Nemí od věci připomenout jeho osudy historikům národopisu onoho období poněkud podrobněji, neboť v nemalé míře vyjadřují postoje tehdejších mocných k hodnotám, jež v sobě archiv skrýval.

status exkluzivity a byl označován jako archiv zvláštního významu, vleklý proces byl nakonec úspěšně završen až na sklonku roku 1987. I tak se brněnský univerzitní archiv stal prvním a do roku 1989 jediným archivem zvláštního významu, který byl do této prestižní skupiny archivů zařazen po nabytí účinnosti archivního zákona z roku 1974.

Zásadní změnu přinesla 90. léta. V roce 1993 se archiv přestěhoval na Veveří ulici do budovy, která byla tehdy vrácena právnické fakultě. Na novém působišti archiv získal nejen rozsáhlejší depozitáře, ale i vhodnější provozní podmínky pro svou činnost, které mu mimo jiné umožnily poprvé zřídit regulérní badatelnu. Byla zahájena rozsáhlá skartační řízení, na jejichž základě se do archivu dostalo velké množství archivního materiálu, jehož převzetí muselo být v minulosti vzhledem ke kritické prostorové situaci odsouváno. Brzy bylo zřejmé, že ani sídlo na právnické fakultě nemůže být z dlouhodobého hlediska definitivním řešením problémů, a to nejen z kapacitních důvodů;²¹ bylo zapotřebí hledat nové sídlo archivu. Brněnská univerzita se nakonec rozhodla pro pronájem prostor na Žerotínově náměstí (v budově jihomoravského krajského úřadu), které do té doby užíval Moravský zemský archiv.²² Zde působí Archiv Masarykovy univerzity dosud.

Kategorizace archivního materiálu

Mimořádný význam, jaký mají univerzitní archivy pro historika národopisu, spočívá zejména ve skutečnosti, že v jejich sbírkách je uloženo značně velké množství originálních materiálů, které poskytují řadu informací, jinde nezjistitelných. Tato skutečnost plně platí i pro Archiv Masarykovy univerzity v Brně (AMU), jenž selek-

V 50. letech došlo k přestěhování archivu do budovy lékařské fakulty na náměstí Komenského. Archiv neměl v té době vlastní místnost a byl z velké části umístěn v průchozí chodbě. Na přelomu 50. a 60. let se situace archivu dále zkomplikovala, opět se stěhoval, tentokrát do univerzitní novostavby na ulici Arna Nováka. Správou archivu a péčí o jeho fondy nebyl tehdy nikdo pověřen a v důsledku stěhování a neodborné manipulace s archiváliemi došlo k dalším citelným ztrátám archivní dokumentace. Teprve v roce 1962 ukončil proces destrukce archivu nástup kvalifikované archivní síly, odborné archivářky Ireny Hrabětové, s níž je spjata konsolidace a rozvoj archivu v následujících dvou desetiletích. Počátkem 60. let byl také vydán nový kancelářský řád univerzity, který poprvé v její historii přesně definoval povinnosti univerzitních subjektů v procesu skartačního řízení. Tak byly alespoň v právní rovině vytvořeny nezbytné podmínky pro činnost moderního institucionálního archivu. Je jistým paradoxem, že právě v této době se začalo postavení univerzitního archivu v rámci českého archivnictví komplikovat. Podle centralizační směrnice ministerstva vnitra o ukládání archivního materiálu ve státních archivech a v archivech národních výborů z roku 1964 byla možnost institucí stojících mimo hospodářskou sféru zřizovat a provozovat vlastní archivy v ní omezena na minimum. Srov. *tamtéž*.

21 V roce 2004 byl vydán nový archivní zákon, který stávajícím archivům zvláštního významu ukládal povinnost reakreditace. Srov. *tamtéž*.

22 Na základě tohoto řešení univerzitní archiv po vleklých a obtížných jednáních nakonec v závěru roku 2012 akreditaci získal. I tak je nutno konstatovat, že prostorové a technické vybavení Archivu Masarykovy univerzity zůstává i do budoucna jeho slabinou. Srov. *tamtéž*.

tivním způsobem shromažďuje množství cenných dokumentů různého druhu. Zpřístupňované fondy této instituce pak slouží zejména těm badatelům z našeho oboru, kteří se zabývají studiem historie národopisného pracoviště, jež na filozofické fakultě této univerzity působí od poloviny 40. let 20. století až do dneška, a to nepřetržitě, byť začasť v dosti variabilní podobě za značně proměnlivých podmínek existence.

Podle charakteru archiválií je materiál kategorizován do čtyř základních skupin: 1. Úřední fondy, 2. Osobní fondy, 3. Fondy spolků, vědeckých společností a společenských organizací, 4. Sbírky.

Základní, všeobecné, ale i značně specializované informace o existenci, fungování a působení brněnské univerzity přináší Úřední fondy neboli Fondy skupiny A – Univerzita a její části. V současné době je v archivu uloženo celkem 33 úředních fondů, vzniklých přímou činností Masarykovy univerzity, jejích fakult a dalších součástí. Jeden z těchto fondů je celostátního charakteru (fond České konference rektorů, jejíž kancelář působí na Masarykově univerzitě). Celkový rozsah těchto fondů je 1 859,12 bm (2016).

Mimořádné objemné množství materiálů úřední povahy – tedy Fondy skupiny A – se vztahují k činnosti jednotlivých fakult. Historika národopisu pochopitelně nejvíce zajímají materiály vzešlé z činnosti filozofické fakulty, neboť – jak jsme již uvedli – etnologické pracoviště vždy bylo právě její součástí. Ve Fondech skupiny A mají materiály filozofické fakulty souhrnné označení A2. Tyto prameny jsou obsaženy ve dvou rozsáhlých sbírkách zvaných I. a II. manipulace.

První rozsáhlá sbírka zvaná I. manipulace (AMU, A2 FF – I. manipulace) obsahuje zejména fond A2 – Akademické sbory. Obsahuje složky různých materiálů, zejména *Jednací řád profesorského sboru Filozofické fakulty* (1921) a dále pak soupisy z každého školního roku nazvané *Profesorský sbor Filozofické fakulty* (školní roky 1920/1921–1939, dále rok 1945, poté školní roky 1945/1946–1947/1948), dále označované *Fakultní sbor Filozofické fakulty* (školní roky 1948/1949–1955/1956) a poté *Vědecká rada Filozofické fakulty* (školní roky 1956/1957–1961/1962). Kromě toho jsou tu dokumenty z úředních jednání orgánu, jehož název stojí v označení složky: *Vedení fakulty – kolegium děkana* (1959/1960–1961/1962) a dále složka *Porady vedoucích pracovníků Filozofické fakulty* (1961/1962). Sbírkou I. manipulace je uložena v celkem čtrnácti kartonech.

Suma archiválií, které se vztahují k Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v II. manipulaci (AMU, A2 FF – II. manipulace), je poměrně složitě uspořádána.²³ Je rozčleněna podle Spisového plánu tematicky na několik **souborů signatur**, přičemž

²³ V běžné praxi archivních pracovníků například není používán termín *soubor signatur*, který zde užíváme s vědomím, že nemusí být archivními pracovníky přijat. Nicméně považujeme s ohledem na čtenáře naší stati za nezbytné zvýraznit takto hierarchii jednotlivých složek daného systému. Pro názorný příklad: souhrnný soubor signatur A (archiváři mluví pouze o *signatuře A* či spíše jen o *A*) je dle našeho názoru třeba odlišit od jednotlivých signatur AI, AII, AIII ad., které představují nižší úroveň členění, čili soubor signatur A je tvořen sumou signatur AI, AII, AIII a ostatními až po AVIII.

každý soubor signatur je pojmenován a označen písmenem – od A až po O. Každý soubor signatur (A, B, C až O) je pak dále tematicky rozdělen na další **signatury**, které už nenesou zvláštní pojmenování (ovšem existuje i výjimka), zato jsou označeny patřičným písmenem spojeným s římskou číslicí, například soubor signatur A je rozdělen na signatury AI, AII, AIII až AVIII. Většina těchto fondů pak má ještě další stupeň vnitřní struktury vyjádřený signaturou, sestávající z předchozího označení doplněného římskou číslicí za lomítkem, takže kupříkladu signatura AI je postupně dále označena signaturou AI/1, AI/2 atd. Každá signatura pak sestává z různého množství **složek** rozličného obsahu. Složky už nemají žádné systémové označení, pouze název, který se snaží správně reflektovat jejich obsah. Obsah složek obsahuje jednotlivé písemnosti, mnohdy je však dále různě strukturován, třeba i do dalších složek, které spolu tvoří soubor profilovaný tematicky, ovšem ne vždy zcela kompletní.

V archivu existuje soupis souborů signatur a v jejich rámci i jednotlivých signatur až po jednotlivé složky jako základní jednotky. Název složky v soupisu je však nejednou poněkud odlišný od názvu uvedeného na složce samé, což orientaci v archiváliích a odkazování na ně příliš nesvědčí. Důležitou praktickou pomůckou je tudíž časový údaj (konkrétní rok či rozmezí let) uvedený v soupisu u názvu každé složky, jehož přesnost je spolehlivější.

Sbírka zvaná II. manipulace je výrazně rozsáhlejší než I. manipulace. Na základě tzv. Spisového plánu je rozčleněna tematicky na jednotlivé soubory signatur, označené – jak jsme již uvedli – písmeny A až O.

Podle tohoto členění se pod jednotlivými písmeny nalézají následující soubory signatur:

A – Organizace univerzity	B – Kádrová a personální činnost
C – Vědecko-výzkumná činnost	D – Studium
E – Mezinárodní styky	F – Plánování a realizace plánu
G – Materiální zásobování	H – Rozpočet a finanční hospodaření
J – Správa národního majetku	K – Agenda bezpečnostního technika
L – Fondy účtárny	M – Zvláštní úkoly a CO
O – Katedry, ústavy, kabinety.	

Už ze samotných názvů souborů signatur (A až O) je zřejmý jejich alespoň přibližný obsah, přičemž je zjevné, že historika národopisu budou při jeho bádání nejvíce zajímat soubory signatur A, B, C, D, E, F a O, zatímco ty ostatní (G, H, J, K, L a M) budou v jeho práci hrát spíše pomocnou roli.

Soubor signatur A

Soubor signatur A – Organizace univerzity (AMU, A2, FF – II. manipulace, A) obsahuje celkem 6 signatur označených vždy pouze písmenem A a dále patřičným číslem vyjádřeným římskou číslicí AI–AVI; jiné, slovní označení nemají, s výjim-

kou fondu AIII, který je – zcela ojediněle – pojmenován *Akademické sbory*. Každá signatura (AI, AII, AIII ad.) sestává z různého počtu složek obsahujících rozmanité dokumenty, většinou se vztahujících k celé fakultě; názvy složek jsou nejpraktičtější pomůckou při orientaci v konkrétním souboru signatur. Tyto signatury přinášejí základní údaje o existenci a fungování Filozofické fakulty brněnské univerzity.

V signatuře AI jsou uloženy různé obsáhlé složky s rozmanitým materiálem, v nichž je možno nalézt informace o národopisném pracovišti; je to například složka *Perspektivní plány Filozofické fakulty* (od 50. let do roku 1990) či složka *Zřizování, rušení, rozdělování, přejmenování a obsazování kateder a pracovišť* (1950–1985). Ve složce *Prognostické studie do roku 2000* (z roku 1980) je zmíněn způsob výuky etnografie a folkloristiky, ve složce *Prognóza vývoje Filozofické fakulty* (z roku 1983) jsou i prognózy vývoje jednotlivých kateder, tedy i katedry historie, jejíž součástí v té době bylo národopisné pracoviště. Rozsáhlou je složka *Plány činnosti* (nebo též *Programy činnosti*), dokumentující plánování aktivit postupně od roku 1959 do roku 1990. Informace zde obsažené jsou především obecného charakteru, jsou tu vypsány hlavní úkoly filozofické fakulty v jednotlivých rocích, stanoveny plány pedagogické práce v interním studiu i ve studiu při zaměstnání, dále plány vědecko-výzkumné práce, plány ekonomického a administrativního úseku, programy zasedání vědecké rady fakulty atd. Pověsnečně jde o materiály psané v duchu tehdejší ideologie, leckdy zaměřující sny za skutečnost, jsou plné v té době značně nereálných vizí i dobových frází, jako například tvrzení: „... učitel Filozofické fakulty musí být angažovaný marxista, stranící pokroku, spjatý s životem lidu“, či „cílem naší výchovy je [...] mladý učitel a odborník přesvědčený o spravedlivosti socialistického řádu, ochotný hájit jej ze všech sil a oddaný linii KSČ, vedoucí síly naší společnosti.“²⁴ Pozoruhodné informace o celkové atmosféře oné doby obsahuje složka *Perspektivní plán rozvoje filosofické fakulty na léta 1959–1970* (1959). Zde se v bodu Politicko-výchovná práce kupříkladu píše: „Vedení fakulty zajistí, aby na všech katedrách se stala politicko-výchovná práce základní součástí jejich jednání. Hlavní zásadou tu musí být výchova k vědeckému světovému názoru a k socialistické uvědomělosti...“ V bodu Perspektiva kádrového obsazení fakulty pak například stojí následující verdikt: „... nejstarší generace učitelů, která musela překonávat potíže přechodu od idealistického světového názoru k názoru materialistickému, bude v příštím desetiletí odcházet [...] Fakulta je si vědoma toho, že i mezi mladšími vědeckými pracovníky jsou jedinci, kteří dosud nevyhovují požadavkům kladeným na vysokoškolského učitele, takže je bude třeba postupně převést na pracoviště jiná.“²⁵ V bodu Perspektivní plán vědeckého výzkumu jsou o národopisném oddělení katedry prehistorie a národopisu připomínány jeho výzkumné projekty, a to národopisný výzkum Hané a stejně zaměřený výzkum západní Moravy. V Plánu kádrového

24 AMU, A2, FF – II. manipulace, AI/4, Program činnosti FF UJEP na školní rok 1973/1974.

25 AMU, A2, FF – II. manipulace, AI/4, Perspektivní plán rozvoje filosofické fakulty na léta 1959–1970.

vývoje fakulty téže složky se v předpokladu do roku 1970 počítalo u národopisného pracoviště s jedním profesorem, jedním docentem a dvěma odbornými asistenty. V plánu habilitací bylo onoho roku 1959 počítáno s Richardem Jeřábkem, ovšem až v samém závěru zmíněného období – v roce 1970.²⁶

Ve složce *Perspektivní plán FF do roku 1980* (z roku 1961) pak stojí vize: „Do roku 1980 plánujeme osamostatnění jednotlivých oddělení katedry a vytvoření [...] katedry etnografie a folkloristiky.“ Ve složce *Prognostická studie do roku 2000* (z roku 1980) jsou vytyčeny vize výchovně-vzdělávací práce, přičemž u národopisu se sice předpokládá realizace studia v roce 1981, avšak dále pak pouze každým druhým (lichým) rokem.

Signatura AII obsahuje zejména složku, v níž jsou jednotlivé *Zprávy o činnosti FF* za konkrétní studijní rok anebo jednotlivé *Komplexní rozbor*y za totéž období (1959/1969–1982/1983). Jsou zde zvláště obecné údaje o dění na filozofické fakultě, ale třeba též data o počtu studentů a údaje o jejich třídním původu, případně o členství v KSČ. Složka *Zpráva o činnosti za léta 1968–1971* přináší ve skutečnosti hodnocení celkové činnosti a práce na FF ve školních rocích 1969/1970 a 1970/1971. Mimo jiné jsou zde zmíněny organizační změny týkající se národopisného pracoviště, jež bylo začleněno do Katedry historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy UJEP: „Vedení katedry bylo svěřeno prof. dr. F. Hejlovi, CSc. a zároveň z důvodů racionalizace k ní byla připojena Katedra etnografie a folkloristiky, jejíž vedoucí prof. dr. Richard Jeřábek ztratil v prověrkách členství v KSČ.“²⁷

Složka *Konsolidace a normalizace na FF (analýza činnosti, hodnocení pracovníků, hlášení)* z let 1969–1972 obsahuje například dílčí složku *Pracovně-politické hodnocení jednotlivých pracovníků*, rozumí se „charakteristiky nestraníků“, tedy z národopisců R. Jeřábka, D. Holého a V. Frolce. V téže signatuře je i mnoho složek (vedených za každý rok v letech 1960–1990) nazvaných *Vědecko-výzkumná komise* a dále složky s názvem *Politicko-výchovná komise* (1970–1986), obsahují však pouze minimum údajů o výuce národopisu.

Rozsáhlá signatura AIII, výjimečně výslovně pojmenovaná *Akademické sbory*, skýtá zápisy z jednání Vědecké rady FF ve školních rocích 1961/1963–1993/1994, a to dublovaně – jako vázané svazky i jako jednotlivé písemnosti, a také jednání kolegia děkana (1962/1963–1999/2000), dále jsou tu zápisy z porad vedoucích pracovišť FF. Rozsáhlá složka *Akademičtí funkcionáři FF* uchovává dokumenty o jejich volbách, jmenováních i odvoláních z let 1963–1995. Jsou zde tedy údaje o kandidaturách a habilitacích, později z období normalizace i plány práce kateder.

Signatury následující (AIV, AV a AVI) pak mají spíše vedlejší význam. Signatura AIV obsahuje složky s názvy *Oslavy 15. výročí osvobození* a *Oslavy 90. výročí narození Lenina*. V signatuře AV jsou dokumenty jako novoroční blahopřání, gratulace

26 *Tamtéž*.

27 AMU, A2, FF – II. manipulace, AII/1, Zpráva o činnosti za léta 1968–1971.

k jubileím, kondolence a také záznamy o udělených medailích a vyznamenáních, například *Za vynikající práci*, *Za zásluhy o výstavbu*, o udělení titulu *Zasloužilý pracovník kultury* aj. Kolektivní smlouvy z let 1981–1991 jsou dochovány v signatuře AVI.

Soubor signatur B

V rámci souboru signatur B – Kádrová a personální činnost (AMU, A2, FF – II. manipulace, B) se nalézá celkem pět signatur, a to BII až BVI (signatura BI byla zřejmě vyřazena). Signatura BII sestává ze složky *Pedagogické úvazky učitelů FF z let 1950–1984* (po jednotlivých rocích), signatura BIII obsahuje složky *Žádosti o důchod, odchody do důchodu* (1960–1990) a *Využívání a dodržování pracovní doby* a také složku *Dodržování zákoníku práce*. Fond BIV poskytuje základní informace o zaměstnancích FF, eviduje jejich seznamy a kategorie, a to vždy ve složkách za jednotlivé roky (1963–1990), stejně tak jsou zde údaje o externích učitelích FF (1959/1960–1982/1983), včetně složky *Dohody o pracovní činnosti s cizími pracovníky*. Obdobné materiály uchovává signatura BV, zejména složky *Výkaz o práci* (1970–1980), *Výkaz personální a sociální* (1979–1981), jež jsou ovšem dosti stručné, ostatně celá signatura BV je uložena v jediném kartonu.

Jako zvlášť pozoruhodná se jeví signatura BVI²⁸ uložená ve 4 kartonech, jež se vztahuje k práci pedagogů filozofické fakulty. Jsou zde zejména složky materiálů, jejichž původcem byl orgán, jehož jméno stojí v názvu složky *Útvar kádrové a personální práce (ÚKPP) Filozofické fakulty* (z let 1972–1987), dále je zde *Seznam kádrových spisů, vrácených pracovníkům fakulty* (1990). Je tu také zařazena složka *Schvalovací řízení (kandidatury, habilitace, cesty do zahraničí aj.) nadřízenými stranickými orgány* (1959–1989), jež však obsahuje velmi strohé údaje o těchto řízeních, které sledovala a schvalovala KSČ. Dále jsou v signatuře BVI složky označené jako *Plány kádrového, personálního a sociálního rozvoje i Plnění plánů kádrového, personálního a sociálního rozvoje, Kádrové výhledy kateder, Přehledy příbuzenských poměrů zaměstnanců, Přehledy učitelů, kteří vystudovali v zahraničí* aj. Obsáhla složka *Plány kádrového, personálního a sociálního rozvoje* (1973–1990) obsahuje zejména jednotlivé složky kádrových vizí na různě dlouhá období, například *Program kádrové a personální práce FF UJEP na léta 1973–1976*, jenž dává nahlédnout do mechanismů personální práce, neboť měl pevně stanovené body: 1. Výběr kádrových rezerv (na funkce prorektora, proděkanů, vedoucích kateder, tajemníka fakulty, vedoucích oddělení pro kádrovou a personální práci), 2. Komplexní hodnocení kádrů, 3. Výchova a příprava kádrů, 4. Péče o kádry, 5. Evidence kádrů, 6. Personální práce, 7. Metodické řízení kádrové a personální práce, 8. Kontrolní činnost, 9. Tematický plán seminářů vedoucích pracovníků kádrových a personálních útvarů.

28 AMU, A2, FF – II. manipulace, BVI.

Zde je přiložen dokument *Výběr kádrových rezerv Filozofické fakulty* (1973–1976), z něhož je patrné, že sem nebyl zařazen žádný z národopisců. Stejně tak je tu dílčí složka *Program KPP (kádrové a personální práce) pro rok 1977/1978*, jež obsahuje mimo jiné pozoruhodný dopis z 28. 3. 1978, v němž rektor prof. MUDr. Vojtěch Kubáček sděluje děkanu filozofické fakulty profesorovi Bedřichu Šindeláři, že KV KSČ schválil vybrané pracovníky na zařazení do kádrových rezerv pro akademické funkce FF v nomenklatuře KV KSČ; mezi jinými je jmenován folklorista Bohuslav Beneš. Je zde i další dílčí složka *Perspektivní plán zařazování mladých učitelů do vědecké aspirantury* (v níž není zmíněn žádný z národopisných pracovníků fakulty). Dílčí složky, uspořádané podle jednotlivých školních roků, jsou dovedeny až do roku 1990, kdy byl rovněž (naposled) vypracován *Plán přípravy kádrů na rok 1990*.

Ve složce *Plnění plánů kádrového, personálního a sociálního rozvoje* (1973–1989) jsou opět zařazeny dílčí složky podle jednotlivých školních roků. Například jednou z nich je *Zpráva o zvyšování úrovně kádrové práce* (1974), v níž je mimo jiné vyličená situace na katedře historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy, podle níž je zde z 12 pracovníků 5 členů KSČ, jsou zde 2 profesori a 6 docentů (z toho 1 profesor a 3 docenti v oddělení etnografie). Jak se zde praví doslova, „činnost katedry je plně vyvážená po stránce politické a odborné“. V signatuře BVI je rovněž obsáhlá složka *Přehled funkcí a angažovanost učitelů Filozofické fakulty* (z roku 1974), v níž je i soupis funkcí a angažovanosti národopisců (kteří v té době už netvořili samostatnou katedru, ale byli součástí zmíněné katedry historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy). Následující složky mají název *Kádrové výhledy kateder do roku 1980* (z roku 1975/1976), *Přehledy o ilegálních pobytech v cizině* (1969–1989), *Přehled příbuzenských poměrů zaměstnanců* (1975–1980).

Rovněž obsáhlá složka s názvem *Plány kvalifikačního růstu a jejich plnění* (1973–1989) sestává z řady dílčích složek řazených podle jednotlivých školních roků. V některých z nich, například v dílčí složce *Plán kvalifikačního růstu do roku 1985 podle stavu k 31. 12. 1978*, je zařazen i *Doplněk k plánu kvalifikačního růstu VŠ učitelů a jejich kádrových rezerv do roku 1985 na katedře historie a etnografie*, jež obsahuje pozoruhodné údaje i o pracovnících oddělení etnografie. Jiná dílčí složka, jež je sem zařazena, nese název *Plán kvalifikačního růstu na 8. pětiletku* (tedy na léta 1985–1990), tudíž je psána roku 1984; obsahuje i „hlášení“ jednotlivých kateder nazvaná *Návrh plánu kvalifikačního růstu učitelů* (nebo se tu také užívá názvu *Kádrová perspektiva – úvaha na léta 1985–1990*), přičemž z materiálu zaslaného katedrou historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy (datovaného dnem 8. 11. 1984 a podepsaného prof. Františkem Hejlem, vedoucím katedry) například vyplývá, že doktorská disertace (DrSc.) prof. PhDr. Richarda Jeřábka, CSc., stejně jako doc. PhDr. Václava Frolce, CSc., byla plánována na rok

1986. Jmenovací profesorské řízení doc. PhDr. Bohuslava Beneše, CSc., mělo proběhnout ve školním roce 1985/1986, u V. Frolce mělo totéž proběhnout v roce 1987. Služební postup čtvrtého pedagoga, doc. PhDr. Dušana Holého, CSc., v podobě obhajob doktorské disertace bylo odloženo ze zdravotních důvodů: „*Vzhledem k nemoci Dušana Holého, docenta katedry, nebylo možné projednat zodpovědně stav přípravy jeho doktorské disertace.*“²⁹ Stejně tak je zde zařazena dílčí složka s názvem *Plán kvalifikačního růstu VŠ učitelů a jejich kádrových rezerv do r. 1990 podle stavu k 1. 1. 1985*, sestávající z tabulek, které vyplnila každá z kateder – jsou v nich zaznamenána jména osob, jejich tituly, politická příslušnost (KSČ, zrušené členství a bezpartijní), pracovní zařazení, současné řídící funkce, politické vzdělání (nejvyšší dosažený stupeň, nejvyšší plánovaný stupeň), plán odborného růstu (prof., doc., DrSc., CSc.), zařazení mezi kádrové rezervy.

Soubor signatur C

Značně objemný soubor signatur C – Vědecko-výzkumná činnost (AMU, A2, FF – II. manipulace, C) obnáší celkem deset signatur (CI–CX). Z nich zdaleka nejdůležitější se jeví signatura CI, jež je uložena celkem v 25 archivních kartonech. Jsou zde shromážděny složky s názvem *Plány vědecko-výzkumné práce*, členěné podle jednotlivých roků (1952–1971) anebo shrnuté za celé období patřičné pětiletky (1971–1975, 1976–1980, 1981–1985, 1986–1990). Vedle složek s těmito plány jsou zde obdobně členěné složky s názvem *Zprávy o vědecko-výzkumné práci*, dokumentující praktické naplňování předchozích vizí, a to v letech 1953–1979. V signatuře CII (pouze 1 karton) je složka *Vědecká shromáždění s mezinárodní účastí* (1962–1985), členěná rovněž podle jednotlivých roků; stejně tak je v jediném kartonu uložena signatura CIII, obsahující složku *Spolupráce s ČSAV* (1961–1988). Zhruba stejný rozsah má signatura CV se složkami *Studentské vědecké a pedagogické síly* (1961–1990) a *SVOČ*, tedy Studentská vědecká a odborná činnost (1970–1988). Rozsáhlejší signatura CVI (2 kartony) je věnována vědecké výchově pracovníků filozofické fakulty, dokumentované složkami *Plán výchovy vědeckých pracovníků* (1961–1990), *Zpráva o vědecké výchově* (1958–1978) a *Hodnocení vědecké výchovy* (1976–1989). Signatura CVII sestává ze složky *Tematické okruhy kandidátských disertačních prací* (1974–1990), signatura CVIII z neméně rozsáhlé složky *Přehledy o počtu profesorů a docentů a o udělení vědeckých a pedagogických titulů*. Signatura CIX (v rozsahu jednoho kartonu) obsahuje složku *Ediční plán* (1953–1972) a *Zprávy o ediční činnosti* (1976–1985), v signatuře CX je složka *Výkaz o počtu vědeckých pracovníků a jejich výchově* (1960–1983).

29 AMU, A2, FF – II. manipulace, BVI, Návrh plánu kvalifikačního růstu učitelů.

Soubor signatur D

Soubor signatur D – Studium (AMU, A2, FF – II. manipulace, D) sestává z celkem třinácti signatur označených písmenem D a patřičným číslem vyjádřeným římskou číslicí DI–DXIII, jiné, slovní označení nemají. Každá signatura opět sestává z různého počtu složek obsahujících rozmanité dokumenty, většinou se vztahujících k celé fakultě. V signatuře DI jsou uloženy různé služební předpisy; signatura DII skrývá informace o studijních specializacích, návrhy osnov, učební plány, zprávy o politicko-výchovné práci aj.; signatura DIII dokumentuje přijímací řízení; signatura DIV přináší informace o přednáškách a cvičeních, ale třeba také o účasti studentů na spartakiádách; ve fondu DV lze nalézt hodnocení studijních výsledků; signatura DVI informuje o udílení stipendií; signatura DVII bohužel chybí; signatura DVIII dokumentuje práci Disciplinární komise; v signatuře DIX jsou plány vydávání skript a učebnic; v signatuře DX jsou informace o brigádách i zájmové umělecké činnosti studentů; signatura DXI uchovává výkazy o výsledcích zkoušek, výkazy o studentech i o absolventech; v signatuře DXII jsou uloženy seznamy posluchačů (od školního roku 1955/1956 do roku 1995/1996); signatura DXIII obsahuje komplexní hodnocení absolventů. Jak vyplývá z popisu tohoto souboru signatur, můžeme v něm hledat informace vztahující se k různým atributům studia na filozofické fakultě, tedy i ke studiu dávných studentů národopisu. Tyto informace je však nutno vyhledávat ve značně rozsáhlém množství materiálu, uspořádaném většinou jen rámcově.

Soubor signatur E

Soubor signatur E – Mezinárodní styky (AMU, A2, FF – II. manipulace, E) přináší informace o zapojení filozofické fakulty, jejích pedagogů i studentů do činnosti překračující hranice vlasti. I tento soubor signatur je rozčleněn do několika jednotlivých specificky vyhraněných fondů, označených obdobně jako u předchozího souboru signatur D pouze písmenem a římskou číslicí, nikoli konkrétním názvem. Soubor signatur E se dělí na signatury EI až EIV. Signatura EI obsahuje složky plánů zahraničních styků pracovišť filozofické fakulty na jednotlivé roky v rozmezí let 1960–1990 stejně jako údaje o spolupráci s různými státy; v signatuře EII se nacházejí zejména cestovní zprávy o pobytu pedagogů v zahraničí i hodnocení jejich zahraničních styků; signatura EIII pojednává naopak o studijních pobytech a stážích cizinců na FF brněnské univerzity, obsahuje údaje o zahraničních lektorech i zprávy o pobytech hostů ze zahraničí; signatura EIV pak přináší informace jak o zahraničních studentech na FF, tak o studiu českých studentů v zahraničí a jsou zde i dokumenty o zahraničních studentských zájezdech a zahraničních praxích (z let 1960–1988). Právě zde lze nalézt doklady o zahraničních exkurzích studentů národopisu vedených jejich pedagogy, zejména R. Jeřábkem a V. Frolcem, do různých evropských zemí.

Soubor signatur O

Soubor signatur O – Katedry, ústavy, kabinety (AMU, A2, FF – II. manipulace, O) je současně jedinou, takto označenou signaturou, sestává ze signatur O/1 a O/2, přičemž každá má množství složek. Soubor signatur je obsažen v celkem 11 kartonech. Jako pozoruhodné se jeví zejména složky pod signaturou O/1 (karton 1 – 3) nazvané *Plán práce kateder FF*, které jsou uspořádány podle jednotlivých školních roků v rozmezí 1959/1960–1989/1990. Většina těchto složek sice zcela chybí, přestože jsou zaevidovány pod signaturou, anebo jsou to pouhá torza (rovněž jsou zaevidována pod patřičnou signaturou). Existující *Plány práce kateder FF* jsou různě obsáhlé, většinou jsou zde informačně velmi strohé plány jednotlivých kateder s poměrně minimálním množstvím relevantních informací. Zachovala se však složka *Plán práce kateder FF 1967/1968*, kde je poměrně rozsáhlý rámcový plán práce katedry etnografie a folkloristiky na školní rok 1967/1968. V některých složkách této signatury z pozdější doby, jež jsou již dosti obsáhlé, chybí právě plán katedry (jde o jednu či později druhou katedru historie), k níž bylo za normalizace až do roku 1990 přiřazeno národopisné pracoviště jako její součást. Proto další informace o tomto pracovišti lze nalézt až ve složce *Plány práce kateder FF 1987/1988*, kde se nachází dokument nazvaný Program činnosti katedry historie, archivnictví a etnografie, v němž jsou – ovšem velmi strohé – informace na téma 1. Organizační struktura katedry, 2. Obecná východiska plánu, 3. Plán politicko-výchovné činnosti, 4. Plán práce vědecko-výzkumné činnosti, 5. Materiální vybavení, 6. Harmonogram a obsah zasedání „*katedry historie a archivnictví*“ (etnografie je kupodivu opomenuta, dle našeho názoru byla z názvu katedry vypuštěna zřejmě proto, že se v běžném používání název zkracoval) ve školním roce 1987/1988, 7. Plán mimoškolní činnosti členů katedry. Navzdory své bohaté struktuře obsahuje tento dokument skutečně jen velmi strohé, povšechné informace. Stejně tak je pod touto signaturou uložena složka *Zpráva o činnosti kateder FF za léta 1945–1955* a také *Zpráva o činnosti kateder FF za léta 1960–1981* (to však je pouze torzo). Pod signaturou O/2 (karton 4 – 11) jsou (kromě dvou posledních položek) složky skytající *Zápisy ze schůzí kateder (1954/1955–1989/1990)*, a to po jednotlivých školních rocích.

Úřední materiály pedagogů národopisu

Sbírkový Archiv Masarykovy univerzity jsou důležité i proto, že se v jeho úředních fondech nalézají i zvlášť vyčleněné složky vztahující se k pedagogickému i vědeckému působení jednotlivých učitelů oboru národopis. Jde o zakladatele národopisného pracoviště na Filozofické fakultě brněnské univerzity Antonína Václavíka, jeho prvního asistenta Karla Fojtíka, jenž však poměrně záhy od začátku 50. let působil zejména jako externí vyučující, stejně jako Oldřich Sirovátka (oba pak byli zaměstnání jako kmenoví pracovníci Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd), a o další asistenty, z nichž všichni se posléze stali

postupně docenty a poté profesory Richarda Jeřábka, Václava Frolce, Dušana Holého a Bohuslava Beneše.

Úřední materiály Antonína Václavíka sestávají ze tří složek: *Kádrové materiály* a dvě složky *Habilitace a profesury*. Složka *Kádrové materiály*³⁰ obsahuje různé písemnosti o působení A. Václavíka na brněnské univerzitě v letech 1945–1959, tedy po jeho jmenování profesorem; jde zejména o různé jím vyplněné dotazníky, jeho životopisy i posudky psané na něj jinými osobami a některé další materiály, včetně Václavíkovy fotografie. V první složce *Habilitace a profesury*³¹ lze nalézt například předválečné potvrzení, jímž děkanství Filozofické fakulty MU dosvědčuje, že soukromý docent dr. A. Václavík zde koná přednášky, dále návrh profesorského sboru na jmenování Václavíka mimořádným profesorem československého národopisu z roku 1937, stejně jako široce zdůvodňovaný návrh na jeho jmenování řádným profesorem československého národopisu v roce 1945, oznámení o okolnostech pohřbu Václavíka v roce 1959 aj. Druhá složka *Habilitace a profesury*³² obsahuje oznámení o jmenování Václavíka řádným profesorem pro obor českého a slovenského národopisu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity z roku 1945, dále různé Václavíkem vyplněné dotazníky a služební výkazy, soupis jeho publikovaných prací, Václavíkovy zprávy ze služebních cest atd.

Úřední materiály Karla Fojtíka představují pouze dvě složky *Habilitace a profesury*. Složka první³³ obsahuje například Fojtíkem vyplněný dotazník určený Ministerstvu školství, věd a umění z roku 1950, dále jeho kádrové posudky, stejně jako nedatovaný návrh děkana Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně a příslušného FV KSČ, aby jmenovanému bylo povoleno obhájit na FF UJEP habilitační práci a aby byl po úspěšné habilitaci jmenován docentem, posudek habilitační práce, samo jmenování K. Fojtíka docentem pro obor česká etnografie z roku 1968 atd. Druhá složka³⁴ má obdobný obsah, lze v ní nalézt zejména další úřední materiály k Fojtíkově habilitaci, podrobnější zdůvodnění návrhu na jmenování docentem pro obor česká etnografie, zápis o schůzi habilitační komise, výpis z protokolu o průběhu habilitačního řízení v roce 1968 aj.

Úřední materiály Oldřicha Sirovátky sestávají rovněž ze dvou složek *Habilitace a profesury*. První z nich³⁵ obsahuje hlavně materiály z habilitačního řízení O. Sirovátky v roce 1966, například zápisy ze schůzí habilitační komise, zápis o průběhu habilitace, jmenování O. Sirovátky docentem pro obor srovnávací folkloristika, jeho životopis aj. Obsah druhé složky³⁶ se z velké části kryje s obsahem složky první,

30 AMU, Antonín Václavík, A2 FF, kart. 18/1 – Kádrové materiály.

31 AMU, Antonín Václavík, A2 FF, kart. 18/11 – Habilitace a profesury.

32 AMU, Antonín Václavík, A1 RMU, kart. 227/4200 – Habilitace a profesury.

33 AMU, Karel Fojtík, A2 FF, kart. 11/2 – Habilitace a profesury.

34 AMU, Karel Fojtík, A2 FF, kart. 30/8 – Habilitace a profesury.

35 AMU, Oldřich Sirovátka, A2 FF, kart. 30/3 – Habilitace a profesury.

36 AMU, Oldřich Sirovátka, A2 FF, kart. 12/4 – Habilitace a profesury.

neboť jde o kopie stejných dokumentů, nadto jsou zde Sirovátkou vyplněné úřední dotazníky, další verze životopisu, posudky aj.

Úřední materiály Richarda Jeřábka představují čtyři složky: *Osobní spisy*, *Kandidatury* a dvě složky *Habilitace a profesury*. Složka *Osobní spisy*³⁷ obsahuje pouze několik dokumentů, zejména 4 evidenční karty jmenovaného z různých let a Jeřábkovu žádost o ustanovení knihovníkem v etnografickém semináři Masarykovy univerzity z roku 1951. Složka *Kandidatury*³⁸ obsahuje úřední agendu k udělení hodnosti kandidát historických věd, Jeřábkův vlastní životopis i jeho soupis jím publikovaných prací, potvrzení o zkouškách, informace o kandidátské disertační práci, kterou R. Jeřábek obhájil v roce 1960, její teze i posudky oponentů ad. První složka *Habilitace a profesury*³⁹ sestává hlavně z dokumentů vztahujících se k habilitaci Richarda Jeřábka v roce 1962 (návrh na jmenování docentem pro obor slovanská etnografie, vlastní životopis, zápisy o schůzích habilitační komise, teze habilitační práce, vyjádření k oponentským posudkům aj.). Druhá složka *Habilitace a profesury*⁴⁰ obsahuje dokumenty vztahující se ke jmenování R. Jeřábka mimořádným profesorem pro obor etnografie a folkloristika v roce 1968 (návrh na jmenování profesorem, zápisy ze schůzí návrhové komise, posudky vědecko-pedagogické činnosti jmenovaného, výpis z protokolu o průběhu jmenovacího řízení, jmenování profesorem).

Úřední materiály Václava Frolce sestávají ze čtyř složek: *Osobní spisy*, *Kandidatury* a dvě složky *Habilitace a profesury*. Složka *Osobní spisy*⁴¹ obsahuje písemnosti dokumentující Frolcovu profesní dráhu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity; jsou zde například osobní karty se základními životními daty, oznámení nástupu V. Frolce na místo asistenta na katedře prehistorie a etnografie v roce 1961 a postupně i další potvrzení o zaměstnání na filozofické fakultě, životopisy jmenovaného psané při různých příležitostech, žádosti o zvýšení platu i jeho úpravy, zpráva o konkurzním řízení na místo odborného asistenta v roce 1962, potvrzení udělení hodnosti kandidáta historických věd v roce 1963, dokumenty k průběhu habilitačního řízení i ke jmenování docentem pro obor slovanská etnografie v roce 1968, Dohoda o změně pracovní smlouvy v souvislosti se jmenováním profesorem v roce 1990, informace o udělení Herderovy ceny za rok 1989 ad. Složka *Kandidatury*⁴² obsahuje úřední agendu k udělení hodnosti kandidát historických věd, potvrzení o zkouškách, informace o kandidátské disertační práci, kterou V. Frolec obhájil v roce 1963, její teze i posudky oponentů ad. První složka *Habilitace a profesury*⁴³ obsahuje písemnosti vztahující se ke jmenování V. Frolce docentem pro obor slovanské etnografie,

37 AMU, Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 25/35 – Osobní spisy.

38 AMU, Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 3/3 – Kandidatury.

39 AMU, Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 10/9 – Habilitace a profesury.

40 AMU, Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 16/12 – Habilitace a profesury.

41 AMU, Václav Frolec, A1 RMU, kart. 472/1 – Osobní spisy.

42 AMU, Václav Frolec, A2 FF, kart. 23/6 – Kandidatury.

43 AMU, Václav Frolec, A2 FF, kart. 30/9 – Habilitace a profesury.

včetně návrhu na jmenování (s přehledem základních osobních dat navrhovaného, osobních dat rodinných příslušníků, průběhem a stupni vzdělání, přehledem pedagogické a politicko-výchovné, vědecké a publikační činnosti, členství ve vědeckých společnostech a v odborných komisích), zápisů ze schůzí habilitační komise, oponentských posudků, tezí habilitační práce ad. Druhá složka *Habilitace a profesury*⁴⁴ obsahuje písemnosti vztahující se ke jmenování V. Frolce profesorem evropského národopisu v roce 1990, včetně stanoviska návrhové komise obsahujícího mimo jiné soupis nejdůležitějších publikovaných prací V. Frolce, dále zhodnocení jeho vědecké a publikační aktivity i hodnocení jeho pedagogické činnosti atd.

Úřední materiály Dušana Holého jsou uloženy v pěti složkách: ve složce *Osobní spisy* a vždy po dvou složkách *Kandidatury* a *Habilitace a profesury*. Ve složce *Osobní spisy*⁴⁵ se nacházejí pouze dvě úřední karty, skýtající základní personální data. První složka *Kandidatury*⁴⁶ obsahuje dokumenty vztahující se k externí vědecké aspirantuře D. Holého, kterou zahájil v roce 1958, aby mu byla následujícího roku zrušena a opětovně povolena v roce 1960. Jsou zde uloženy poměrně četné listiny k těmto aktům, včetně rámcových studijních plánů aspiranta, dále například životopis jmenovaného, zhodnocení jeho dosavadní odborné a publikační činnosti ad. Druhá složka *Kandidatury*⁴⁷ navazuje svým obsahem na složku předchozí, neboť jsou v ní uloženy materiály, na základě kterých byla v konečném důsledku v roce 1964 udělena D. Holému vědecká hodnost kandidáta historických věd. Jejich součástí jsou písemně formulované teze kandidátské práce, posudky oponentů, životopis D. Holého, vyličení průběhu obhajoby ad. První složka *Habilitace a profesury*⁴⁸ sestává z materiálů k habilitaci jmenovaného, posudky habilitační práce, výpis z protokolu o průběhu habilitačního řízení, až po samo jmenování docentem pro obor etnomuzikologie. Druhá složka *Habilitace a profesury*⁴⁹ obsahuje dokumenty vztahující se k udělení profesury D. Holému v roce 1990. Ve složce je uložena například vědecká a pedagogická charakteristika jmenovaného i stanovisko návrhové komise pro jmenování, je zde rovněž zařazen velmi obsáhlý strojopisný přehled publikací D. Holého.

Úřední materiály Bohuslava Beneše představuje pět složek: dvě složky *Osobní spisy*, jednu složku *Kandidatury* a další dvě složky *Habilitace a profesury*. První složka *Osobní spisy*⁵⁰ dokumentuje Benešovu profesní dráhu, počínaje přihláškou do konkurzu na filozofické fakultě o umístění jako odborný asistent pro obor slovan-ské folkloristiky; obsahuje i jmenování docentem pro obor dějiny české literatury lidové a pololidové (návrh na jmenování, výpis z protokolu o průběhu habilitačního

44 AMU, Václav Frolec, A2 FF, kart. 20/12 – Habilitace a profesury.

45 AMU, Dušan Holý, A2 FF, kart. 55/28 – Osobní spisy.

46 AMU, Dušan Holý, A2 FF, kart. 12/8 – Kandidatury.

47 AMU, Dušan Holý, A2 FF, kart. 25/2 – Kandidatury.

48 AMU, Dušan Holý, A2 FF, kart. 30/11 – Habilitace a profesury.

49 AMU, Dušan Holý, A2 FF, kart. 21/1 – Habilitace a profesury.

50 AMU, Bohuslav Beneš, A1 RMU, kart. 356/16 – Osobní spisy.

řízení, zápisy o schůzích habilitační komise aj.). Druhá složka *Osobní spisy*⁵¹ obsahuje například platové výměry, materiály o jmenování profesorem pro obor národopis z roku 1989 či dohodu o rozvázání pracovního poměru ad. Složka *Kandidatury*⁵² obsahuje materiály k obhájení kandidátské disertace (potvrzení o zkouškách, životopis, posudky, teze, zápis o obhajobě aj.). V první složce *Habilitace a profesury*⁵³ lze nalézt dokumenty k habilitaci jmenovaného v roce 1971 (návrh na jmenování docentem pro obor dějiny české literatury lidové a pololidové, výpis z protokolu o průběhu habilitačního řízení, posudky habilitační práce *Světská píseň kramářská*, jmenování docentem aj.). Do druhé složky *Habilitace a profesury*⁵⁴ jsou zařazeny dokumenty ke jmenování B. Beneše profesorem národopisu v roce 1988. Jde zejména o zdůvodněný návrh na jmenování, stanovisko návrhové komise, hodnocení pedagogické činnosti jmenovaného, přehled Benešovy publikační činnosti aj.

Po prostudování obsahu úřední dokumentace vztahující se k jednotlivým vyučujícím národopisu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity nám nezbyvá než konstatovat, že tyto fondy jsou velmi rozmanité, přičemž zde obsažené materiály jsou uspořádány pouze rámcově, nepříliš přehledně. Dokumenty nejsou vždy správně rozříděny, nezachovávají chronologickou posloupnost, obsahy jednotlivých složek se někdy překrývají. Stejně tak je zjevné, že soubory dokumentů nejsou úplné, naopak leccos zde evidentně chybí; zřejmě se již nikdy nepodaří tyto materiály zcela zkompletovat. Bylo by tudíž záhodno věnovat správnému uspořádání těchto souborů větší pozornost a vyvinout patřičné úsilí k nápravě nynějšího stavu. Je to o to důležitější, že jde o mimořádně cenný zdroj poznání univerzitní výuky naší vědní disciplíny v Brně.

Kádrové a stranické spisy

Další specifický soubor materiálů Archivu Masarykovy univerzity pak představují *Kádrové a stranické spisy studentů Filozofické fakulty* (reflektující ovšem pouze dobu po únoru 1948 do roku 1967), který však neeviduje výhradně spisy studujících, ale také mladých pracovníků fakulty, včetně začínajících pedagogů, zejména aspirantů. Fond obsahuje zvláště posudky stranických orgánů (KSČ), jednak organizací strany přímo na filozofické fakultě, jednak uličních a vesnických organizací z bydlíšť či rodišť dotýčných. V posudcích bývá obsaženo hodnocení dosavadních pracovních aktivit konkrétní osobnosti, jejího života, jsou vyličený její morální vlastnosti, vztah k náboženství atd. Pozoruhodné jsou zejména při střetech protichůdných názorů posuzujících a posuzovaného.

51 AMU, Bohuslav Beneš, A1 RMU, kart. 449/1 – Osobní spisy.

52 AMU, Bohuslav Beneš, A2 FF, kart. 22/5 – Kandidatury.

53 AMU, Bohuslav Beneš, A2 FF, kart. 26/2 – Habilitace a profesury.

54 AMU, Bohuslav Beneš, A2 FF, kart. 20/2 – Habilitace a profesury.

Osobní pozůstalosti

Obecně platí, že k důležitým zdrojům relevantních informací z oblasti dějin vědy i vysokoškolské výuky a vzdělávání, jež lze studovat v archivech, patří také osobní pozůstalosti jednotlivých osobností národopisu. Přestože nelze podceňovat ani pozůstalosti osob, které s národopisem souvisely spíše okrajově, jsou pro historika národopisu pochopitelně nejcennější takové soubory archiválií, jež se vztahují k nejaktivnějším národopiscům, zvláště pak k čelným osobnostem oboru. K nim – vedle známých ctitelů lidové kultury, úspěšných a věci znalých sběratelů i autorů mnoha odborných prací – vždy patřili a pochopitelně dodnes patří i univerzitní pedagogové etnologie, z nichž mnozí se řadí ke skutečným celebritám naší vědy. Vzhledem k jisté relativnosti takového hodnocení však stranou naší pozornosti nezůstávají ani pozůstalosti třeba i dnes poněkud opomíjených osob, které se však alespoň ve své době etablovaly jako výrazné osobnosti.

Pozůstalosti osobností rozličných vědních oborů i různého významu tradičně uchovávají ve svých fondech nejrůznější instituce – nejen státní archivy České republiky, ale jsou také součástí sbírek jiných institucí, zejména muzeí, anebo sbírek, jež se nalézají v soukromých rukou. Osobní pozůstalosti alespoň některých vysokoškolských pedagogů národopisu/etnologie jsou pak vcelku logicky součástí právě fondů archivů univerzit, na jejichž fakultách, nejčastěji filozofických, byla vytvořena národopisná pracoviště, zaměřená prioritně na vzdělávání a výchovu studentů tohoto oboru, ale současně též na rozvoj vědní disciplíny samé.

Obsahy dochovaných pozůstalostí rozličných, více či méně významných osobností bývají dosti rozličné. Liší se kvantitativně i kvalitativně, tj. počtem zachráněných dokladů i jejich obsahem. Některé z těchto fondů sestávají pouze z jediného archivního kartonu nebo jen z několika takových jednotek, jiné fondy však čítají i podstatně větší množství materiálu, třeba i několik či dokonce mnoho desítek a nejednou i více než stovku kartonů. O to více se pak liší jednotlivé pozůstalosti i skladbou svého obsahu a jeho kvalitou a tím i výslednou závažností v procesu poznávání dávné či časově méně vzdálené historie.

Zpravidla jsou zde osobní dokumenty dané osobnosti, korespondence vlastní – přijatá i odeslaná –, ale i korespondence cizí (tedy jiných osob), dále rukopisy (opět vlastní, ale i jiných autorů) a další materiály, zejména poznámky a koncepty budoucích statí, stejně tak důležité tisky a výstřižky, ilustrace, především fotografie, a také rozmanitá směs dokumentů zvaná varia, k níž patří i trojrozměrné předměty, ponejvíce menších rozměrů.

Tyto obecně platné skutečnosti jsou vlastní i pozůstalostem osobností českého národopisu či etnologie. Nicméně i tak je zjevné, že využívání pozůstalostí různých významných osobností, ale i méně známých osob může v budoucnu přinést četné nové poznatky. Historik národopisu je zde ovšem odkázán na služby pracovníků paměťových institucí, v jejichž vlastnictví se ony fondy nalézají, přičemž jako ele-

mentární se jeví možnost samotného zpřístupnění archiválií a jeho způsob. Stupeň inventarizace těchto svědectví tak zásadně determinuje další možnosti našeho bádání. Nadto je třeba počítat se skutečností, že pozůstalosti jednotlivých osobností, zvláště pak těch nejvýznamnějších, nejsou soustředěny výhradně na jednom jediném místě, ale nalézají se v různých paměťových institucích, leckdy i v nejrůznějších lokalitách.

Osobní pozůstalost Antonína Václavíka

Také v Archivu Masarykovy univerzity tvoří významný podíl archiválií písemné pozůstalosti význačných osobností této vysoké školy, tedy takzvané osobní fondy, jež představují mimořádně důležitý pramen nejen k historii univerzity samé, jakož i obecně k dějinám vědy a kultury, ale v neposlední řadě mají relevanci i pro biografie samotných původců těchto fondů. Takových archivních celků uchovává Archiv MU v současné době celkem 125 o souhrnném rozsahu 250 běžných metrů.⁵⁵

Právě zde je uložena pozůstalost Antonína Václavíka, profesora Masarykovy univerzity, která je pro historiky národopisu mimořádně pozoruhodná. Má označení B 58, fond uspořádala a inventarizovala Ivana Štěpánková, která také vypracovala v roce 1983 příslušný inventář.⁵⁶ Fond má časový rozsah vymezený léty 1929–1959, počet inventárních jednotek činí 119, jsou uloženy ve čtyřech evidenčních jednotkách neboli kartónech.

Fond je rozdělen do čtyř oddílů: I. *Životopisný materiál*, II. *Korespondence*, III. *Vědecká, odborná a literární činnost*, IV. *Veřejná činnost* (politická, organizačněvědecká, pedagogická a jiná). Životopisný materiál sestává pouze z Václavíkova parte z roku 1959, jímž rektor a vědecká rada univerzity v Brně, děkan a vědecká rada Filozofické fakulty v Brně oznamují Václavíkovo úmrtí. Korespondence je rozdělena na a) osobní, b) dopisy blíže neurčené, c) koncepty původce fondu určeným osobám, d) dopisy úřadů a institucí, e) blahopřání k významným životním jubileím a kondolence. Osobní korespondence Václavíkova je vedena s celkem 44 osobnostmi, obsahuje zejména listy přijaté; historiky národopisu zaujme zvláště korespondence s Václavem Frolcem, Josefem Jančářem, Věrou Kovářů, Ludvíkem Kunzem, Marií a Ladislavem Lábkovými, Vilémem Pražákem. Blíže neurčených dopisů je celkem 13, byly psány v letech 1929–1959. Konceptů původce fondu určeným osobám je celkem 15 z let 1935–1955. Úřadů a institucí, s nimiž Václavík korespondoval a jež jsou zastoupeny

55 K nejrozsáhlejším osobním fondům patří písemné pozůstalosti Františka Trávníčka, Vladimíra Ůlehy, Vladislava Kruty, Josefa Macůrka, Lubomíra Nového, Otakara Borůvky či Olega Suse. Nema-lou hodnotu ale mají i některé osobní fondy menšího rozsahu – například pro dějiny české kultury a českého myšlení ve 20. století má velký význam i menší fond filozofa Josefa Šafaříka, který vedle hodnotné korespondence (Václav Havel, Jaromír John, Josef Topol, Milan Uhde a další) a rukopisů a strojopisů prací samotného původce fondu obsahuje i rozsáhlou sbírku samizdatů a dalších rukopisů a strojopisů jiných autorů. Srov. <http://www.muni.cz/arch/general/about> (přistoupeno 31. 3. 2017).

56 AMU, B 58, Osobní pozůstalost Antonín Václavík.

v jeho pozůstalosti v Archivu Masarykovy univerzity, bylo celkem 33. Přijaté kondolence jsou celkem čtyři. Oddíl *Vědecká, odborná a literární činnost* sestává z rukopisů a) vědeckých prací (pouze 1 položka – Jarní obyčeje na moravském Valašsku), b) přednášek, projevů, proslovů, řečí a referátů (celkem 7 položek), c) recenzí a dobrozdání, posudků, zpráv, úvah, referátů a polemik (celkem 9 položek) a d) pomocného a studijního přípravného materiálu, což jsou ponejvíce Václavíkovy poznámky, výstřižky a další texty, které sice mají spíše podružný význam, nicméně zaujímají celé dva archivní kartóny jeho pozůstalosti. Konečně oddíl *Veřejná činnost* (politická, organizačněvědecká, pedagogická a jiná) dokládá Václavíkovy aktivity související s různými institucemi, jimiž byly a) Etnografický seminář, b) Muzea (zde nesprávně označeno jako Moravské muzeum), c) Ústav lidové kultury, d) Zemská kulturní rada. Agenda Etnografického semináře dokumentuje mimo jiné učební plán etnografického pracoviště, podává učební plány, obsahuje zprávu za deset let trvání etnografického semináře brněnské univerzity i zápisy ze schůzí fakultní rady filozofické fakulty aj. Do dokumentů spjatých s muzei jsou zařazeny články z novin o různých paměťových institucích tohoto druhu na Moravě, o Slovenském národním muzeu v Turčianském Sv. Martině, dále návrh na organizaci krajinského muzea ve Valašských Kloboucích, program administrativní, ochranné a vědecké činnosti Slovákého muzea v Uherském Hradišti ad. Pododdíl věnovaný Ústavu lidové kultury obsahuje návrh na zřízení státního národopisného ústavu, pojednání o organizaci ústavu pro lidovou kulturu, informace o reorganizaci národopisné činnosti v Zemi moravskoslezské a další materiály. Konečně agenda Zemské kulturní rady skýtá například Program činnosti pro národopisnou sekci Zemské kulturní rady v Brně, zápisy ze schůzí této národopisné sekce, dále informace o Slovácckých krúžcích (nástin jejich činnosti, jejich organizační výstavbu i jejich rezoluce), o zemských národopisných kurzech atd.⁵⁷

Dokumentace činnosti univerzitních spolků a organizací

Významnou skupinu fondů Archivu MU tvoří dokumentace činnosti vědeckých, stavovských a studentských spolků a také společenských organizací působících na univerzitě, tedy takzvané spolkové fondy. V současnosti je v Archivu MU uloženo 48 spolkových fondů o rozsahu zhruba 27 běžných metrů. Pod označením *Fondy skupiny G – Spolky a vědecké společnosti, společenské organizace* se tak nacházejí materiály vztahující se k různým spolkům posluchačů, podpůrným spolkům, společenským organizacím, odborům a politickým stranám různých fakult brněnské univerzity. Pro historiky národopisu mohou mít zvláštní význam ty z těchto institucí, které skýtají možnost získat poznatky o takto organizovaných osobách spjatých s našim oborem, posluchačích i pedagozích.

57 Srov. ŠTĚPÁNOVÁ, I.: *Pozůstalost Antonín Václavík (inventář)*. Brno 1983.

O studentech národopisu lze hledat informace ve fondech:

G1 – Spolek posluchačů filozofie Masarykovy univerzity Brno (míněno Filozofické fakulty MU),

G2 – Spolek posluchačů filozofie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně Brno (míněno stejné fakulty),

G5 – Spolek pro podporování studujících na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity Brno (1931–1951),

G6 – Janáčkova nadace pro Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity Brno (1927–1954),

G8 – ČSM – vysokoškolský výbor UJEP Brno (1951–1963),

G9 – ČSM – základní organizace Filozofické fakulty UJEP Brno (1949–1965),

G38 – Koordinační stávkový výbor brněnských vysokých škol,

G39 – Stávkový výbor Filozofické fakulty UJEP Brno,

G41 – Studentský svaz Filozofické fakulty MU.

Poznátky o pedagogích národopisného pracoviště lze očekávat ve fondech:

G11 – ROH – závodní organizace Filozofické fakulty UJEP Brno (1948–1990),

G29 – KSČ – základní organizace Filozofické fakulty UJEP Brno,

G34 – SČSP – odbočka Filozofické fakulty UJEP Brno,

G43 – KSČ – základní organizace rektorátu UJEP Brno,

G44 – KSČ – celoškolský výbor UJEP Brno.

Archivní dokumentaci doplňuje celkem 13 archivních sbírek, z nichž většina vznikla vlastní sbírkovou činností archivu. Jejich celkový rozsah je 99,13 běžných metrů. Jde zejména o tři rozsáhlé sbírky fotografické, sbírku historické dokumentace, periodického tisku, obrazů a byst, filmů a videozáznamů, medailí atd. S ohledem na cíle naší stati je záhodno upozornit na fond fotografií, jenž je v Archivu MU vyčleněný zvlášť. Historiku národopisu však skýtá poměrně málo materiálu, neboť je zde pouze několik fotografií, které upoutají jeho pozornost. Jsou to fotografické portréty Richarda Jeřábka,⁵⁸ Václava Frolce,⁵⁹ Dušana Holého⁶⁰ a Bohuslava Beneše.⁶¹

Archivní knihovna

Nemalý význam pro historika národopisu má i archivní knihovna, ve které lze nalézt množství knižních titulů souvisejících s činností celé univerzity, jednotlivých fakult i kateder a jejich dílčích pracovišť. Leckdy jde o tisky, které jinde nejsou za-

58 AMU, Fotografie, Richard Jeřábek, c fot I – 475.

59 AMU, Fotografie, Václav Frolec, c fot I – 446.

60 AMU, Fotografie, Dušan Holý, c fot I – 474.

61 AMU, Fotografie, Bohuslav Beneš, c fot I – 97.

chovány, anebo – v případě řady publikací – jsou uloženy pouze částečně, neúplně. Ke spisům tohoto typu patří například soupisy přednášek vydávané knižně, ale důležitým zdrojem informací je i Ročenka Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, která začala vycházet v roce 1961 a vychází dodnes, ovšem už jako Ročenka Masarykovy univerzity. Ročenka byla vydávána se značně nepravidelnou periodicitou (až se jeví jako poněkud sporné její označení „ročenka“, jež má od samého počátku dokonce ve svém názvu), to jí ovšem rozhodně neubírá na významu pro studium dějin brněnské univerzity, jednotlivých fakult až na úroveň kateder. Pozoruhodné jsou zde zejména zprávy o činnosti jednotlivých kateder v rámci fakult UJEP za vytčené období, jež pocházejí z pera vedoucích kateder. Součástí každé zprávy je pak bibliografický soupis knižních publikací a nejvýznamnějších studií pracovníků kateder.

Závěrem

Jak je patrné z výše konstatovaných tezí, Archiv Masarykovy univerzity v Brně, na jehož příkladu jsme se snažili demonstrovat některé skutečnosti, u nichž můžeme očekávat, že platí obecně, obsahuje nemalé množství rozmanitého pramenného materiálu značné výpovědní hodnoty, a tudíž i důležitosti. Tyto dokumenty jsou zde historiku etnologie plně k dispozici, byť práce s nimi vyžaduje soustředěné úsilí, směřující i k překonávání různých nesnází. Ty však rozhodně stojí za výsledný efekt spočívající v nabytí mimořádně cenných a leckdy nenahraditelných poznatků. Ostatně obecně platí, že každá vědní disciplína má svou historii a její znalost by neměl opomíjet žádný badatel, který se danému oboru věnuje. Velí mu k tomu především praktická užitečnost takového poznání, jež je v mnohém inspirativní, a tudíž je i jednou z podmínek dalšího rozvoje vědního oboru. Ale stejně tak by znalost dějin vlastního oboru měla být součástí etického kodexu vědeckého pracovníka.⁶² Tato teze platí i při zkoumání dějin národopisu/etnologie, na něž je tudíž třeba zaměřovat cílevědomou a soustavnou pozornost.

Prameny

Archiv Masarykovy univerzity, Brno

A2 FF – I. manipulace, A2 – Akademické sbory.

A2 FF – II. manipulace, A–O.

Antonín Václavík, A2 FF, kart. 18/1 – Kádrové materiály.

Antonín Václavík, A2 FF, kart. 18/11 – Habilitace a profesury.

Antonín Václavík, A1 RMU, kart. 227/4200 – Habilitace a profesury.

Karel Fojtík, A2 FF, kart. 11/2 – Habilitace a profesury.

Karel Fojtík, A2 FF, kart. 30/8 – Habilitace a profesury.

62 Srov. ALTMAN, K.: *Úvod do studia národopisu na Moravě*, c. d., s. 7.

Oldřich Sirovátka, A2 FF, kart. 30/3 – Habilitace a profesury.
Oldřich Sirovátka, A2 FF, kart. 12/4 – Habilitace a profesury.
Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 25/35 – Osobní spisy.
Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 3/3 – Kandidatury,
Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 10/9 – Habilitace a profesury.
Richard Jeřábek, A2 FF, kart. 16/12 – Habilitace a profesury.
Václav Frolec, A1 RMU, kart. 472/1 – Osobní spisy.
Václav Frolec, A2 FF, kart. 23/6 – Kandidatury.
Václav Frolec, A2 FF, kart. 30/9 – Habilitace a profesury.
Václav Frolec, A2 FF, kart. 20/12 – Habilitace a profesury.
Dušan Holý, A2 FF, kart. 55/28 – Osobní spisy.
Dušan Holý, A2 FF, kart. 12/8 – Kandidatury.
Dušan Holý, A2 FF, kart. 25/2 – Kandidatury.
Dušan Holý, A2 FF, kart. 30/11 – Habilitace a profesury.
Dušan Holý, A2 FF, kart. 21/1 – Habilitace a profesury.
Bohuslav Beneš, A1 RMU, kart. 356/16 – Osobní spisy.
Bohuslav Beneš, A1 RMU, kart. 449/1 – Osobní spisy.
Bohuslav Beneš, A2 FF, kart. 22/5 – Kandidatura.
Bohuslav Beneš, A2 FF, kart. 26/2 – Habilitace a profesury.
Bohuslav Beneš, A2 FF, kart. 20/2 – Habilitace a profesury.
B 58, Osobní pozůstalost Antonín Václavík.
Fondy skupiny G – Spolky a vědecké společnosti, společenské organizace.
Fotografie, Richard Jeřábek, c fot I – 475.
Fotografie, Václav Frolec, c fot I – 446.
Fotografie, Dušan Holý, c fot I – 474.
Fotografie, Bohuslav Beneš, c fot I – 97.

Literatura

- ALTMAN, K.: *Úvod do studia národopisu na Moravě*. Brno 2013.
BAHENSKÝ, F. – WOITSCH, J.: *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969*. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 555–569.
BARTOŠ, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999.
DOUŠEK, R. a kolektiv: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno 2014.
HRABĚTOVÁ, I.: *Archiv University J. E. Purkyně. Průvodce po archivních fondech*. Brno 1969.
PETRÁŇOVÁ, L.: *Lid, národ a český národopis v letech 1953–1963*. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha 2000, s. 305–322.

- SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: Věda v Československu v období normalizace (1970–1975). Praha 2002, s. 287–304.
- ŠTĚPÁNOVÁ, I.: *Pozůstalost Antonín Václavík (inventář)*. Brno 1983.
- WOITSCH, J.: *Kam zmizela etnografie dělnictva?* Český časopis historický 110, 2012, s. 692–709.

Internetové zdroje

- <http://www.muni.cz/arch/general/about> (přistoupeno 31. 3. 2017).
- <http://www.muni.cz/arch/general/history/hist> (přistoupeno 31. 3. 2017).

Summary

University archives as the sources of knowledge about the history of ethnology (an example of the Masaryk University Archives in Brno)

The study relating to the history of ethnology assesses the importance of a significant memory institution, the Masaryk University Archives in Brno, for the investigations aimed at the research into ethnographical activities developed within 1945–1989 in Moravia, especially in Brno. The essay submits an overview of particular collections which offer a plenty of noteworthy documents about the department of ethnography at the Faculty of Arts at Brno University, its history, educational and research work, leading personalities and study of numerous graduates. Special attention is paid to the personal estate of Professor Antonín Václavík, the larger part of which is stored there.

Key words:

history of ethnography – Masaryk University – archives – Department of European Ethnology, Faculty of Arts – personalities of ethnology

Obsahová analýza základních českých národopisných časopisů v letech 1945–1989¹

PhDr. František Bahenský, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 PRAHA 1
f.bahensky@email.cz

Úvod

K „vývěsním štítům“ každé vědecké disciplíny patří oborová periodika. Nejinak tomu je i v případě etnografie a folkloristiky. Přestože se vždy jednalo o tzv. malý obor (zejména počtem univerzitních pracovišť, studentů, absolventů), byla jeho pozice po roce 1948 na české vědecké scéně i díky ideologii poměrně silná (Ústav pro etnografii a folkloristiku patřil k první skupině nově vzniklých institucí pod hlavičkou ČSAV). Autor této studie vychází z předpokladu, že analýza hlavních časopisů vycházejících v letech 1945–1989 přispěje k celkově lepšímu pochopení postavení etnografie a folkloristiky na české vědecké scéně.

K obsahové analýze oborových periodik byly využity výlučně základní národopisné časopisy vydávané na našem území: Český lid,² Československá ethnografie, Národopisný věstník československý (Věstník národopisné společnosti československé, Zprávy Společnosti československých národopisců)³ a Národopisné aktuality.⁴ Při obsahové analýze zaměřené zejména na tendence vývoje tematické struktury jednotlivých periodik bylo využito třídícího systému národopisné bibliografie Hanky Müllerové, který byl již v minulosti využit autorem této studie při zpracování dílčích vývojových period disciplíny.⁵ H. Müllerová rozlišuje šest základních oddílů (Všeobecná část, Teorie etnografie a folkloristiky, Etnografie, Folkloristika, Cizokrajná etnografie a Příbuzné obory), které dále vnitřně diferencuje.⁶ Třídící systém byl zvo-

1 Studie je výstupem projektu GA15-03754S *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnografie a folkloristika v českých zemích v kontextu vývoje kultury a společnosti v letech 1945–1989* podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

2 NOVOTNÝ, J. – SECKÁ, M. – SEDLICKÁ, K. – WOITSCH, J.: *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*. Praha 2008.

3 VESELSKÁ, J.: *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti*. Praha 2008.

4 DRÁPALA, D. – NOSKOVÁ, J.: *Bibliografie národopisných aktualit (1964–1989)*. Strážnice 2003.

5 Srov. BAHENSKÝ, F.: *Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik v rozmezí let 1953–1963*. In: Barvíková, H. a kol. (red.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha 2000, s. 553–564; BAHENSKÝ, F. – WOITSCH, J.: *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969*. In: Kostlán, A. (red.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 555–569.

6 MÜLLEROVÁ, H.: *Česká národopisná bibliografie za léta 1953–1962. I–II*. Praha 1976.

len s ohledem na svoji jednoduchost a přehlednost, která nám umožní kvantifikačně zevšeobecnit povahou velmi různorodý materiál. Nevýhodou aplikace tohoto přístupu je skutečnost, že uplatněný postup ze své podstaty poněkud zplošťuje kvalitativní rovinu obsahové analýzy a fakticky neumožňuje sledovat konceptualizaci témat a jejich paradigmatické proměny. Záznamy uspořádané podle tématu či druhu textu mají v čistě bibliografickém pojetí stejnou váhu, což nám v tomto případě neumožní sledovat texty hierarchicky (zásadní studie vs. zprávy o konferencích). Studie tudíž nemá ambice v relativně dlouhém časovém období provést úplnou obsahovou kvalitativně-quantitativní analýzu. Nicméně se pokusí skrze obsahovou analýzu hlavních oborových časopisů ukázat (v příslušných letech) tendence vývoje tematické struktury jednotlivých periodik, jejich vydavatelských institucí, hlavní řešená témata, případně jejich autorské či redaktorské propojení.

Tato materiálová studie by se tak mimo jiné mohla stát odrazovým můstkem pro analýzu zaměřenou na teoreticko-metodologickou proměnu příspěvků věnovaných stejnému tématu v konkrétním časopise a psaných různými autory.

Český lid

Nejstarší oborové periodikum *Český lid* byl podruhé obnoven v roce 1946 jako *Měsíčník pro dějiny venkova a národopisu*. Nespornou zásluhu na tom měl Karel Chotek, který časopis vedl s Antonínem Volavkou, následně od roku 1950 s agrárním historikem Václavem Černým.⁷ Časopis se oproti předcházejícímu období svými texty obracel stále více od poučené k odborné veřejnosti, přičemž zásadní změna nastala v roce 1951, kdy se stala hlavní redaktorkou agilní představitelka tzv. marxistického kroužku Olga Skalníková. Periodikum vycházelo šestkrát za rok jako dvouměsíčník, zprvu péčí Kabinetu pro národopis Československé akademie věd, zřízeného v roce 1952, od roku 1954 ho vydával Ústav pro etnografii a folkloristiku (ÚEF) ČSAV, který vznikl sloučením Kabinetu pro národopis a Kabinetu pro lidovou píseň.⁸ O. Skalníková stála v čele našeho nejstaršího odborného časopisu do roku 1962. V dějinách časopisu se bezesporu jednalo o významný milník, neboť vydávání periodika zastřešila vrcholová oborová instituce. *Český lid* měl za úkol především popularizovat vědu, studovat proměny vesnice, seznamovat s lidovým uměním a jeho vlivem na kulturu společnosti a informovat o národopisném dění na Slovensku a v SSSR. Sama O. Skalníková v prvním dvojčísle pod svou redakcí uvedla vizi budoucího vývoje oboru: „*Poválečná redakce* [uvedení K. Chotek a V. Černý, pozn. autora] *nedokázala navázat na dobré tradice zakladatelů Českého*

7 WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*. *Český lid* 100, 2013, s. 63–98.

8 JŮNOVÁ MACKOVÁ, A.: *Státní ústav pro lidovou píseň a Československá akademie věd 1952–1953*. *Český lid* 102, 2015, s. 419–435.

*lidu, neuvědomovala si poslání časopisu tohoto druhu v epoše budování socialismu u nás a zůstávala v zajetí buržoazního názoru na naši národní minulost, v zajetí pekařovských tradic a nedovedla se odpoutat od buržoazní metodologie v historiografii. Úkolem nové redakce Českého lidu je dát časopisu novou ideovou náplň, která by zcela odpovídala dnešním úkolům vědy při budování socialismu. [...] Vzorem, jak popularizovat vědu, jsou nám časopisy sovětské.*⁹

Na místě hlavního redaktora vystřídal O. Skalníkovou počínaje rokem 1963 Jaroslav Kramářík. Jednalo se o další významný milník, který souvisel s hierarchickou změnou postavení jednotlivých časopisů. „*Od letošního roku vychází Český lid v nové úpravě a v rozšířeném rozsahu. Stává se ústředním časopisem československé národopisné vědecké práce a přebírá současně úkoly časopisu Československá etnografie, který byl do Českého lidu včleněn.*“¹⁰ V budoucnu se měl orientovat hlavně na problematiku studia současnosti (kolektivizace a socializace venkova, etnografie dělnictva), otázky lidového umění a tradic, studium náboženství a také na cizokrajný národopis. V úvodníku, který je v dějinách časopisu výjimečný svou komplexností a integritou, mimo jiné najdeme: „*Je třeba si sebekriticky přiznat, že v posledních letech teoretický vývoj v našich vědách ustrnul, a ačkoliv bylo dosaženo řady dílčích úspěchů v zpracování materiálu nejružnějšího druhu, nebylo v naší práci větších ideových perspektiv, kterých současná doba vyžaduje. Takovéto ustrnutí by mohlo mít po čase za následek návrat k netvůrčímu, sterilnímu pozitivismu nebo přebírání různých módních buržoazních koncepcí, které rozvoji socialistické společnosti neslouží, ale naopak mu škodí. Jen málo byly dosud aplikovány na stránkách našeho národopisného tisku teoretické výřežky důležitých ideologických dokumentů, jakým je v první řadě Program KSSS.*“¹¹

Konec 60. let a celková atmosféra ve společnosti se promítla i do změn v časopise.¹² Bez náležitého zdůvodnění byl vedením redakce pověřen od roku 1969 Vladimír Scheufler, který ovšem nedostal prostor ani čas na vypracování své vize časopisu. Další turbulence ve vedení periodika nastala na konci roku 1972, kdy byla ředitelem Ústavu pro etnografii a folkloristiku pověřena vedením Anna Pitterová. Toto dočasné „technické vedení“ časopisu bylo ukončeno v roce 1977, kdy se z neoficiálního šéfredaktora stává Antonín Robek již oficiálním. S ním bude osud nejstaršího oborového periodika spjat po celou normalizační éru a skončí těsně v polistopadovém období. V jeho programovém dokumentu mimo jiné najdeme: „*Únor dal etnografii a folkloristice znovu možnost uvědomit si v tvrdém třídním zápase svou společenskou úlohu. Úloha etnografie a folkloristiky netkví jen v rozvíjení obo-*

9 SKALNÍKOVÁ, O.: *Za nový Český lid*. Český lid 6, 1951, č. 1–2, s. 1.

10 KRAMAŘÍK, J.: *Český lid a jeho nové úkoly*. Český lid 50, 1963, s. 1.

11 *Tamtéž*.

12 SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁŇOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: Kostlán, A. (red.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 287–304.

*ru jako vědy „o sobě“, ale jako vědy společensky angažované, spojené se životem a problémy země. Etnografie a folkloristika se emancipovala jako věda angažovaná, která svými výsledky chtěla napomáhat společenskému pokroku, revolučním změnám. Chtěla prostřednictvím svých specifických metod poznávat skutečnost a svými výsledky pak napomáhat dělnické třídě v plnění nutných revolučních společenských změn. Chtěla se aktivně podílet na obrovských úkolech přestavby a nové výstavby společnosti a nechtěla být na jejím okraji. Etnografie a folkloristika chtěla vykročit ze stadia sběrů, registrace materiálu, z vlastivědného charakteru a stát se tak vskutku společenskou vědou.*¹³

Odhlédneme-li od zjednodušujících a povrchních ideologických proklamací, větší výpovědní hodnotu má pro nás statistický rozbor příspěvků v *Českém lidu* za léta 1945–1989. Periodikum se podle výše zmiňovaných kritérií ve velké míře věnovalo Etnografii 31,6 %. Nejvíce příspěvků se týkalo zaměstnání (43,1 %), staveb a osídlení (20,3 %), oděvu (10,2 %). Všeobecná část byla zastoupena 21,2 %, v ní naprosto dominují dokumentační příspěvky (66,4 %) týkající se muzeí, výstav a katalogizací. Velký prostor byl vymezěn též oddílu Teorie etnografie a folkloristiky (21,5 %), kde dominují zprávy o jednotlivých národopisných badatelích (55,6 %). Téměř stejný prostor (18,8 %) byl věnován oddílu Folkloristika, kde převažovaly poezie (34,3 %) a próza (33,9 %). Oddíl Cizokrajná etnografie v *Českém lidu* přicházel pomyslně zkrátka a s 1,9 % byl nejméně zastoupen. Pokud se objevil příspěvek s touto tematikou, jednalo se o evropskou etnografii. Příbuzné obory s 5 % zastupovaly především články s historickou tematikou.

Z uvedeného procentuálního rozboru vyplývá, že časopis *Český lid* byl ve sledovaném období zaměřen především na český národopis, případně, věnoval-li se širšímu evropskému prostoru, kladl důraz na příspěvky týkající se středovýchodní Evropy. Velké oblibě autorů a zároveň v různých periodách i členů redakčních rad (například Olgy Skalníkové, Jaroslava Kramářka, Otakara Nahodila, Vladimíra Scheufflera, Hannah Laudové, Drahomíry Stránské, Jaromíra Jecha, Josefa Vařeky a mnoha dalších) se těšila témata jako zprávy z národopisných muzeí a výstav, připomínky životních jubileí národopisných pracovníků, konference, dále osídlení a stavby, zemědělství, řemeslná výroba, lidový oděv, z Folkloristiky především pověsti a lidové písně, z Cizokrajné etnografie hlavně příspěvky vztahující se k zemím východního bloku. Z mezioborových článků převažují etnohistorické příspěvky. *Český lid* se naopak relativně málo věnoval menšinám a novoosídlencům, což se může jevit jako překvapující. Zůstal, obrazně řečeno, věrný svému názvu. Role ústředního periodika se promítala i do vyššího procenta ideologických příspěvků.

13 ROBEK, A.: 25. výročí únorových událostí a československá etnografie. *Český lid* 60, 1973, s. 2.

Československá ethnografie

Hlavním sovětizátorem a ideologem oboru v 50. a na počátku 60. let byl bezesporu Otakar Nahodil, který se po svém návratu ze studií v Sovětském svazu v roce 1950 stal předním propagátorem sovětské cesty. Pod vlivem tehdejšího ředitele Institutu ethnografie Akademie věd SSSR Sergeje Pavloviče Tolstova a jeho „vědeckého pamfletu“ *Sovětská škola v národopise*¹⁴ se O. Nahodil stal velkým propagátorem marxistické ethnografie. Ve vlastním spisku *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*¹⁵ představuje starou disciplínu v novém světle. Ethnografie má být historickou, rekonstrukční disciplínou, která se tvrdě vymezuje vůči západoevropským metodologickým proudům, zejména funkcionalismu a strukturalismu. V předmluvě k překladu S. P. Tolstova píše: „S. P. Tolstov odhalil ve své práci právě onu silně protivědeckou a reakční tendenci falšovati historii, ať již jde o kulturněhistorickou školu, [...] anglické funkcionalisty či americké psychologisty, u nichž nezdravé rasistické pojetí dochází téměř až k pojetí fašistickému.“¹⁶ Prostředkem Nahodilovy ideologické seberealizace se tak stala i Československá ethnografie, která začala vycházet v roce 1953 jako ústřední ethnografický a folkloristický časopis ČSAV. Vycházela deset let do roku 1962, poté se sloučila s *Českým lidem*, který se od roku 1963 stal reprezentativním časopisem ÚEF ČSAV. Po celých deset let byl hlavním redaktorem právě O. Nahodil. Dalšími členy redakční rady byli Karel Fojtík, Jaroslav Kramářik, Andrej Melicherčík, Ján Mjartan, Otakar Pertold, Emanuel Baláš. Periodikum vycházelo čtyřikrát ročně. O. Nahodil jako hlavní redaktor seznámil čtenáře v prvním čísle s obsahem nového časopisu, který svým založením právě v těchto letech evokuje myšlenku naprostého působení v intencích komunistické ideologie. Konstatoval, že lidově demokratický stát bude podporovat jen skutečnou vědu řešící důležité a aktuální otázky a opírající se o světový názor marxismu-leninismu. Proto napsal: „Bude jedním z hlavních úkolů časopisu vyzbrojiti naše pracovníky v oblasti ethnografie a folkloristiky nejdůležitějšími teoretickými znalostmi. A toto rozvinutí práce v oblasti teoretického bádání bude nesporně hlavní pákou při odstraňování škodlivých přežitků buržoazní idealistické vědy, především antihistorických tendencí, stejně jako vlivu kosmopolitických, nacionalistických a jiných zhoubných idejí.“¹⁷ Je ovšem nutné dodat, že časopis tuto úlohu plnil jen zčásti. Vedle příspěvků, které vedly ke glorifikaci všeho sovětského a odsouzení všeho západního někdy až velmi nestoudnými výrazy, se v desetiletí existence časopisu objevila celá řada nesporně vysoce odborných článků.

Časopis se člení na několik částí – Ethnografie Československa, Cizokrajná ethnografie, Teoretické problémy, Otázky metodiky, Recenze, Kronika, Zprávy z terénních

14 NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*. Praha 1995, s. 9–10.

15 NAHODIL, O.: *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha 1950.

16 TOLSTOV, S. P.: *Sovětská škola v národopise*. Praha 1949, s. 3.

17 NAHODIL, O.: *O programu nového ethnografického časopisu*. Československá ethnografie 1, 1953, č. 1, s. 1.

výzkumů a navíc jsou zařazovány vědecké diskuse podle vzoru ústředního sovětského časopisu *Sovětskaja etnografija*. Svůj program O. Nahodil zakončil vzletnou formulací: „*Bude snahou a čestným úkolem redakce nového časopisu, aby se československá etnografie stala centrem nadšené a tvůrčí práce bojující za velké ideje celého pokrokového lidstva – za demokracii, socialismus a trvalý mír mezi národy.*“ Československá etnografie dodržovala i své předsevzetí otiskovat články cizích autorů, hlavně sovětských, a tak se ve sledovaných letech objevují přeložené, ale i ruské články například od Pavla Ivanoviče Kušnera nebo Leonida Pavloviče Potapova.

Československá etnografie se podle výše zmíněných kritérií 11,8 % zaobírá oddílem Všeobecná část, tedy zhruba o 1 % méně, než je mu věnováno v *Českém lidu*. Bylo to způsobeno především méně častým informováním o muzeích a výstavách. Naopak ve druhém oddíle Teorie etnografie a folkloristiky, který představuje 31,7 %, skoro o 12 % *Československá etnografie* převyšuje *Český lid*, což bylo v souladu s přesvědčením a touhou O. Nahodila zabývat se v časopise hlavně teoretickými problémy. V oddíle Etnografie, kterému bylo věnováno 28,7 % obsahu časopisu, se objevilo nejvíce článků týkajících se osídlení a staveb, téměř stejně různým druhům zaměstnání a hojně zastoupeny byly i články o lidovém výtvarném umění. Co se týká oddílu Folkloristika, věnoval se jí časopis méně – 12,1 % z obsahu periodika. Dominovaly články z prózy, o pohádkách a pověstech, z poezie hlavně lidové písně. Zajímavým a do jisté míry i specifickým oddílem v Československé etnografii je Cizokrajná etnografie, které se časopis věnoval plnými 14 % obsahu, tedy více než například folkloristice. Je to jediný z excerpovaných časopisů, který se soustavněji v jednotlivých číslech touto problematikou zabýval. Oproti *Českému lidu* zaměřenému na cizokrajnou etnografii spíše symbolicky to byla právě *Československá etnografie*, která se 82 % z celkového počtu cizokrajných příspěvků zabývala mimoevropským prostorem. Lidé jako Čestmír Loukotka, Ladislav Holý, Otakar Pertold, Kamil Veith Zvelebil, Václav Šolc, Miloslav Stingl tak ve sledovaných letech rozšiřovali československé veřejnosti tradiční klasicky pojatý národopisný obzor. Příspěvky z oddílu Příbuzné obory byly zanedbatelné podobně jako v *Českém lidu*. Časopis po všech výše uvedených zjištěních působí, co se týče složení příspěvků, vyváženěji než *Český lid* z hlediska dnešního pojetí etnologie. Nicméně převažující důraz na oddíly Teorie etnografie a folkloristiky a Etnografie je zřejmý a podle O. Nahodila byl i záměrný.

Národopisný věstník československý spolu s Věstníkem Národopisné společnosti československé a Zprávami Společnosti československých národopisců

Dalším sledovaným časopisem byl *Národopisný věstník československý*, kmenové periodikum Národopisné společnosti, vycházející pod tímto názvem již od roku

1906.¹⁸ Hned v úvodu je nutné zdůraznit, že na počátku sledovaného období vyšla pouze dvě dvojčísla, jedno v roce 1953 a druhé v roce 1956 (to bylo pokračováním prvního), a jednalo se tedy o čtyři čísla 33. ročníku.¹⁹ Poté z důvodu zastavení dotací z ministerstva vnitra bylo vydávání *Národopisného věstníku československého* v roce 1956 ukončeno. Po skončení existence časopisu se jeho vůdčí osobnosti v čele s někdejší redaktorkou D. Stránskou „nesmířily“ se ztrátou svého časopisu a Národopisná společnost začala v roce 1959 s neperiodickým vydáváním *Věstníku Národopisné společnosti československé* – co do rozsahu v téměř samizdatovém vydání. Pro tzv. sborníčky vycházející do roku 1968 byl charakteristický především nevelký rozsah. V prvním sborníčku Vilém Pražák a D. Stránská seznámili členy Národopisné společnosti a své spolupracovníky s důvody jejich vydávání. V. Pražák píše: „Založením nové ústřední odborné revue *Československá etnografie* [...], která vystřídala předchozí *Národopisný věstník československý* [...], octla se Národopisná společnost v situaci, že nemá žádný časopis, který by napomáhal užšímu styku s jejím členstvem a národopisnými spolupracovníky. A takového orgánu je jí zapotřebí tím spíše dnes, kdy se činnost Národopisné společnosti zaměřuje čím dále tím intenzivněji na organizaci národopisné práce ve vesnických centrech a muzeích a na styk a spolupráci s venkovskými pracovníky a kdy je nutno s nimi navazovat častější spojení pomocí zpráv a pomáhat jim v jejich práci vhodnými pracovními návrhy, návody a dotazníky. Tímto věstníkem se má vyjít vstříc zvláště národopisným laickým pracovníkům, kteří si zaslouží, aby se jejich činnosti věnovalo více pozornosti a aby tato jejich práce byla lépe organizována a jim usnadňována.“ Národopisná společnost tedy měla zájem na spolupráci s těmito negraduovanými lidmi, jimž chtěla všemožně pomáhat, a jakýmsi „pojítkem“ mezi nimi měl být tento Věstník, kde byly uveřejňovány články, návody a rady nejen představitelů Národopisné společnosti a vydavatelů Věstníku, jako byli Drahomíra Stránská, Vilém Pražák, Josef Beneš, Helena Johnová, Jaroslav Kramář, ale i regionálních přispěvatelů. Kladl se také důraz na dotazníkové akce a získávání nových dopisovatelů, což, dalo by se říci, bylo prioritou Národopisné společnosti na přelomu 50. a 60. let. Kromě toho otiskovala společnost ve svém sborníčku ze 67,2 % příspěvky zařaditelné do oddílu Etnografie, jako byly články ke stavbám, oděvu, zaměstnání. Zbývající část obsahu sborníku tvořil ze 16,4 % oddíl Všeobecná část s dominujícími příspěvky z muzeí a archivů a oddíl Teorie etnografie a folkloristiky (14,9 %), což byly výše zmíněné návody, rady, dotazníky a zprávy z národopisného výzkumu regionů a činnosti samotné společnosti. Ve sborníčku vydaném roku 1962 V. Pražák hodnotí činnost společnosti v posledním roce a seznamuje odběratele s nutností splnutí Národopis-

18 VÁLKA, M.: *Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací*. Český lid 100, 2013, s.107–120.

19 VÁLKA, M.: *Národopisný věstník československý a jeho vývojové peripetie po roce 1945*. Národopisný věstník 23 (65), 2006, s. 14–21.

né společnosti jako soukromé společnosti s institucemi „veřejného sektoru“. Národopisná společnost byla víceméně donucena z finančních důvodů hledat si partnera v některé z nich. Jednala v podstatě se třemi – s Národním muzeem, ÚEF ČSAV a Společností československých národopisců při ČSAV.²⁰ Vedení společnosti nakonec souhlasilo se splnutím s poslední ze jmenovaných institucí od 1. 1. 1963. Jméno společnosti zůstalo stejné, a tak nadále existovala Národopisná společnost československá, tentokrát již s ochrannými křídly a s finančním zabezpečením ČSAV. Fondy „staré“ Národopisné společnosti přešly do ÚEF ČSAV. Národopisná společnost při ČSAV tak mohla v klidu oslavit sedmdesát let své existence a nadále se pyšnit titulem nejstarší odborné instituce u nás.

Na tomto místě je nutné zmínit se o instituci, s níž Národopisná společnost splynula. Společnost československých národopisců vznikla z iniciativy K. Chotka a D. Stránské v roce 1958 po vzoru ostatních oborových výběrových společností při ČSAV. Měla se účastnit spolu s ÚEF ČSAV nové organizace našeho národopisu a být jeho jakýmsi doplňkem. Prvním předsedou byl v letech 1958–1960 K. Chotek, poté Ludvík Kunz a Karel Dvořák. Obě společnosti působily tedy paralelně na přelomu 50. a 60. let. Činnost byla také do určité míry koordinovaná, protože členem redakce Společnosti československých národopisců byl i předseda Národopisné společnosti československé. Společnost československých národopisců vydávala také v letech 1959–1962 své periodikum pod názvem *Zprávy Společnosti československých národopisců*, později (1961–1962) *Zprávy Společnosti československých národopisců při ČSAV a Slovenské národopisné společnosti při SAV*. Redakční rada v prvním čísle měla osm členů – předsedou byl Karel Chotek, členy Vladimír Karbusický, Iva Heroldová, Ludvík Kunz, Čestmír Loukotka, Jarmila Pátková, Václav Pletka a Adam Pranda. Složení se nezměnilo až do roku 1962, kdy byli do redakční rady s novým předsedou K. Dvořákem kooptováni i slovenští národopisci Michal Markuš a Ján Mjartan. Periodikum vycházelo ve formě jednoho dvojčísla ročně v malém rozsahu jen několika desítek stran. V prvním čísle prvního ročníku, jako ostatně vždy při vzniku časopisu, se K. Chotek zmínil o úkolech, jimž se hodlá věnovat: „*Organizační řád Společnosti československých národopisců ukládá členům rozšiřování a pěstování vědecké, zvláště teoretické i výzkumné práce v oboru etnografie a folkloristiky, ale také [...] popularizaci výsledků pokrokové vědy.*“ *Zprávy Společnosti československých národopisců* se podle procentuálního rozboru nejvíce zabývaly oddílem Teorie etnografie a folkloristiky, a to 59,5 %. Téměř všechny zbylé příspěvky je možné zařadit do oddílu Všeobecná část (29,7 %), v nichž dominuje dokumentace a tematická bibliografie, která byla samostatnou přílohou jednotlivých ročníků. Periodikum *Zprávy Společnosti československých národopisců* uveřejňovalo ve více než dvou třetinách články teoretické a metodické, přičemž články tema-

20 STRÁNSKÁ, D.: Založení vědecké výběrové Společnosti československých národopisců při Československé akademii věd. Národopisný věstník československý 33, 1956, s. 379–380.

ticky zaměřené na určitý jev jsou výjimkou oproti *Věstníku Národopisné společnosti československé*, kterému právě rozbor témat z etnografie dominuje. V tom bude patrně jádro problému – v porovnání s Věstníkem jsou tyto příspěvky mnohem více poznamenány dobou. Věstník byl naopak přístupný i neprofesním národopiscům z řad regionální inteligence.

Komplikovanou a nepřehlednou situaci ohledně periodik vydávaných Národopisnou společností do jisté míry vyřešilo obnovení *Národopisného věstníku československého* (nikoli již československého) v roce 1966 skupinou převážně moravských etnografů (Dušan Holý, Josef Jančář, Richard Jeřábek, Oldřich Sirovátka). Podle nového hlavního redaktora Václava Frolce se redakce sídlící na Katedře etnografie a folkloristiky Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně plně přihlášila k odkazu předválečného periodika, což dokládalo i návazné číslování dalších ročníků. V symbolické rovině došlo ke znovuoobnovení vydávání na 100. výročí narození Lubora Niederleho a 60. výročí vzniku periodika: „*Shodou okolností dochází k obnovení Národopisného věstníku v době, kdy si připomínáme 100. výročí narození této nejvýznamnější osobnosti v dějinách československého národopisu. Vědecký odkaz L. Niederleho i dalších badatelů zavazuje k prohloubení a rozšíření studia lidové kultury u jednotlivých slovanských i se Slovany sousedících národů. Redakce hodlá proto zaměřit Národopisný věstník především na otázky slovanského národopisu. Tato koncepce si ovšem vyžádá spolupráce nejen československých a slovenských etnografů a folkloristů, ale také badatelů ze zahraničí, zejména ze slovanských zemí.*“²¹ Vize nové redakce se projevila i kooptováním slovenských badatelů do redakční rady: Jána Mjartana, Štefana Mruškoviče, Jána Podoláka. Naději na dlouhodobější vydávání periodika však ukončil počátek normalizace, nedostatek financí a upřednostnění „konkurenčních“ *Národopisných aktualit*, které financoval Ústav lidového umění ve Strážnici (od roku 1970–1971 spoluvydavatel věstníku).²² Ročník 41–42 (8–9), který spatřil světlo světa v roce 1974 s novými hlavními redaktory J. Kramaříkem a K. Fojtíkem (věnován životnímu jubileu Jiřího Horáka), tak byl opět na dlouhou dobu posledním. Redakce přitom (jako již po několikáté) nepovažovala za nutné tuto skutečnost svým čtenářům ani sdělovat.

O tom, že Národopisná společnost neztratila nikdy svůj význam a vliv, svědčí opětovné vzkříšení jejího periodika, ke kterému došlo po desetileté odmlce v roce 1984. Osoba Antonia Robka v čele nové převážně „pražské“ redakce (Bohuslav Beneš, Stanislav Brouček, Václav Hrníčko, Helena Johnová, Jan Souček, Jaromír Tausch, Josef Vařeka, Vlastimil Vondruška) ale jen dokreslovala marginalizaci kdysi hlavního oborového periodika. „*Národopisný věstník, který obnovujeme, nemůže v dnešních podmínkách vědecké práce samozřejmě plnit všechny ty úkoly, které vy-*

21 FROLEC, V.: *Úvodem. Národopisný věstník československý* 1 (34), 1966, s. 5.

22 JOHNOVÁ, H.: *Sedmdesát let Národopisného věstníku československého*. Český lid 63, 1976, s. 193–196.

*davatelé vytýčili při vzniku NVČ. [...] Především však etnografie již není snad jen koníčkem několika vyvolených, ale vsutku vědeckou disciplínou. [...] Přece však má etnografie a folkloristika jistá specifika, stále pracuje v terénu, ke své práci potřebuje neustále velký počet spolupracovníků, dopisovatelů a denní styk s nimi, potřebuje koordinaci těchto spolupracovníků s vědou a vědy s praxí. [...] A právě tomuto styku chceme věnovat v Národopisném věstníku československém větší prostor.*²³ Nevelký rozsah, krátké zprávy z výzkumů a otiskované referáty z nejružnějších konferencí, to vše umocněné nekvalitním technickým zpracováním, chtě nechtě odstavilo věstník na vedlejší kolej.

Z obsahové analýzy vyplývá, že jednoznačně dominovaly studie zařaditelné do oddílu Etnografie (39,1 %) a oddílu Teorie etnografie a folkloristiky (31,5 %). Převažovala témata z agrární etnografie, lidového stavitelství a příspěvky teoreticko-metodologické. Všeobecná část byla zastoupena z 9,8 %. Oddíly Cizokrajná etnografie (2,2 %) a Příbuzné obory (3,6 %) se omezovaly na jednotlivosti. Příspěvky k oddílu Folkloristika se vyskytovaly ve 13,8 %, přičemž do konce 60. let patřily tyto studie čistě kvantitativně k nejčastějším. Naopak po roce 1984 se vlastně nevyskytovaly.

Národopisné aktuality

Hlavní publikační platformou se tak zejména pro moravské badatele stalo v roce 1964 zcela nové periodikum *Národopisné aktuality*. Ty měly do jisté míry vyplnit vakuum po zaniklém *Národopisném věstníku* a *Československé ethnografii*. Časopis začal vycházet s cílem „... přispět k řešení palčivých otázek a k vyjasnění problémů v některých úsecích etnografie a folkloristiky a v oblasti amatérské umělecké tvorivosti navazující na folklór.“²⁴ S ohledem na místo vydání, přílehlý terén a převažující specializaci místních badatelů se nový časopis měl do jisté míry odlišovat od paralelně vycházejících periodik, zejména *Českého lidu*. Po určitém počátečním tápání a neperiodickém vydávání se časopis v čele s Josefem Tomešem (první redakční rada ve složení Václav Frolec, Oldřich Sirovátka, Josef Jančář, Jan Loutchan, Josef Pešek, Vítězslav Volavý) stal ve sledovaném období nejvýznamnějším regionálním národopisným periodikem. Pravidelně docházelo k obměnám v redakční radě a profilaci časopisu. Vedle teoreticko-metodologických příspěvků byla jejich obsahová podoba cíleně zaměřena na folkloristickou problematiku, zvláště folklorní hnutí či odborné vedení folklorních souborů. V oblasti etnografie se pak pozornost soustředila zejména na nositele tradic. Jisté specifikum časopisu představovaly medailónky předních osobností oboru a folklorního hnutí. Široký prostor byl věnován informacím o domácích a zahraničních výstavách a soutěžích. Ke stěžejním rubrikám časo-

23 JOHNOVÁ, H. – ROBEK, A.: *Úvodem*. Národopisný věstník československý 1(43), 1984, s. 3–4.

24 *Předmluva*. Národopisné aktuality 1, 1964, s. 1.

pisu patřily Studie, Jubilea, Nekrology, Recenze, Konference. V průběhu let se objevovaly i další – Živá tradice, Na pomoc souborům, Nálezové zprávy, Rozhovory.

Z obsahové analýzy časopisu jasně vyplývá až extrémní rozsah recenzní a informativní části, které pravidelně zaujímaly větší část jednotlivých čísel. V 60. letech přitom mezi recenzovanými pracemi jednoznačně dominují díla s folkloristickou problematikou či práce o lidovém umění, od 70. let až do konce sledovaného období je patrné tematické rozšíření např. o agrární etnografii, lidové stavitelství, historicko-archeologická témata, obyčejovou kulturu. Recenzovaná produkce až na výjimky pokrývala východoevropský prostor. Rubrika Zprávy a informace vykazovala do jisté míry úzkou spjatost s mezinárodním folklorním festivalem ve Strážnici. Zaměření na scénický folklór pak rezultovalo do informování o dalších souborech, potažmo festivalech. Pravidelné, velmi podrobné a skutečně velmi aktuální informace časopis přinášel o národopisném dění jednak v centrech, jednak v regionech (výstavy, výzkumy, sběry, budování skanzenů, konference, výuka na vysokých školách). Právě aktuálnost ve smyslu informační pružnosti i zájmu o klíčové problémy současného etnografického a folkloristického bádání a jeho propojení s nejširší veřejností byla zdůrazněna J. Tomešem při proponování dalšího směřování časopisu u příležitosti 10. výročí jeho existence: „*Časopis chce tedy postihnout proměny současné tradice lidové kultury i vývoj vlastního oboru. [...] Obsáhle zpravodajská část nechce být jenom kritikou nebo přehledem různorodé národopisné činnosti, ale podnětem k další tvůrčí a organizační práci. Proto chceme rozvíjet Národopisné aktuality jako odborný časopis, který by vyjadřoval a zachycoval stav současné národopisné práce, podílel se na zajištění dokumentace a studia lidové kultury, přispíval k hledání a řešení aktuálních problémů českého a slovenského národopisu v jeho vztahu k obecnému dění doma i ve světě.*“²⁵ Po J. Tomešovi na pozici hlavních redaktorů působili Jan Souček (1978–1986) a Miloš Říha (1986–1990). Časopis si velmi rychle vytvořil síť stálých dopisovatelů jak z řad zaměstnanců strážnického ústavu (Josef Jančář, Jan Krist, Jan Souček, Josef Tomeš), tak univerzitních pracovišť (Bohuslav Beneš, Richard Jeřábek, Dušan Holý, Václav Frolec), akademických pracovišť (Oldřich Sirovátka, Josef Vařeka) i muzeí (Jiří Langer, Alena Plessingerová, Eva Večerková).

Nejvyšší procento příspěvků publikovaných v letech 1964–1989 lze zařadit do oddílu Etnografie (38,8 %), v jehož rámci dominují studie zaměřené na zvyky a obyčeje (28,6 %), osídlení a stavby (26,7 %), zaměstnání (14,9 %) a oděv (12,9 %). Druhým oddílem je Folkloristika s 22,7 %, což reprezentuje nejvyšší podíl příspěvků s touto problematikou ze všech excerpovaných časopisů. Naprosto v souladu se zaměřením periodika tvoří podstatnou část statí zaměřené na tzv. lidovou tvořivost a festivaly (16,3 %), podíl materiálových textů z lidové prózy (33,6 %) a poezie (30,4 %) je možná překvapivě ale ještě vyšší. V oddílu Teorie etnografie

25 TOMEŠ, J.: *K aktuálním problémům národopisné práce (Úvaha nad deseti ročníky Národopisných aktualit)*. Národopisné aktuality 11, 1974, s. 16–17.

a folkloristiky (18,2 %) dominují teoreticko-metodologické studie. Příspěvky zahrnuté do Všeobecné části (14,8 %) se věnovaly zejména dokumentaci a pramenům lidové kultury. Zbylé oddíly Cizokrajná etnografie (4,8 %) a Příbuzné obory (0,7 %) lze označit za marginální.

Obsahová analýza ukázala, že původní velmi úzké zaměření *Národopisných aktualit* se rychle rozvolňovalo a již zhruba od poloviny 70. let můžeme vidět snahu pokrýt širší oborové pole. Vedle obecných společensko-politických trendů a vývoje národopisu se zároveň na proměně časopisu podepsaly i poměry vydavatelské instituce. V souvislosti s budováním strážnického muzea v přírodě a expozice řemesel je patrné od 70. let zaměření i na lidové stavitelství, potažmo hmotnou lidovou kulturu obecně (zejména lidové umění). Důraz na individuální prvky v hmotné i duchovní lidové kultuře (biografie nositelů umělecké tradice či tzv. lidových vypravěčů) patřil k jednomu z nejvýznamnějších rysů časopisu.

Závěr

S ohledem na dlouhé „publikační lhůty“ velkých monografických děl představovaly časopisy v rámci našeho oboru ve sledovaných letech platformu pro relativně rychlé publikování aktuálních textů. Řada kvalitních výstupů nikdy nespátřila světlo světa (např. monografie o Ostravsku)²⁶ a zůstala buď skryta v archivech jednotlivých institucí, nebo se jejich autoři rozhodli pro publikování dílčích témat právě v časopisech. Dokonce bych se odvážil tvrdit, že obor chudý na velké syntézy a analýzy se profiloval právě skrze svá periodika.

Společenské a politické změny (1948, 1968) se nejmarkantněji projevovaly v ústředním oborovém periodiku *Českém lidu*, kdy zejména počátky 50. a 70. let jsou plné tendenčních, ideologických, ale vlastně prázdných textů. Vedle této nezbytnosti představoval *Český lid* pro badatele základní publikační platformu. *Československá ethnografie* dosáhla za desetiletí své existence bezesporu vysoké úrovně. Publikování kvalitních textů od značně reprezentativního vzorku autorů (s ohledem na čistě statistický průměr v periodiku publikovalo nejvyšší procento zahraničních autorů) svědčilo o dobrém finančním krytí a organizačních schopnostech hlavního redaktora. *Národopisný věstník československý* (spolu s dalšími krátkodobě vydávanými periodiky Národopisné společnosti) trpěl výraznou vývojovou diskontinuitou, která bránila „plnohodnotné“ analýze. Krátké obnovené vydávání na přelomu 60. a 70. let jistě navázalo na zašlou slávu předválečného periodika, ale nechtěné dítě se pravidelně ocitalo mimo hru. V 80. letech pak *Věstník* ztratil atributy vědeckého periodika.

Národopisné aktuality se zejména od 70. let pozvolna vyprofilovaly v nejvýznamnější regionální periodikum, které se z původního jednostranného zaměření na folklór

26 WOITSCH, J.: *Kam zmizela etnografie dělnictva?* Český časopis historický 110, 2012, s. 692–707.

stále více soustředilo i na další oborová témata. Analýza hlavních oborových periodik také mimo jiné prokázala, že redakční rady *Českého lidu*, *Československé ethnografie*, *Národopisného věstníku československého* (spolu s *Věstníkem a Zprávami*) a *Národopisných aktualit* byly v průběhu celého sledovaného období personálně velmi silně propojeny. Přes zdánlivou pestrost časopisů a předpokládanou odlišnou cílovou skupinu čtenářů lze tedy jak mezi přispěvateli, tak členy redakčních rad nalézt stále tatáž jména.

Literatura

- BAHENSKÝ, F.: *Zpráva o struktuře základních etnografických a folkloristických periodik v rozmezí let 1953–1963*. In: Barvíková, H. a kol. (red.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha 2000, s. 553–564.
- BAHENSKÝ, F. – WOITSCH, J.: *Analýza hlavních národopisných periodik v letech 1970–1975 s přihlédnutím k období 1964–1969*. In: Kostlán, A. (red.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 555–569.
- SKALNÍKOVÁ, O.: *Za nový Český lid*. *Český lid* 6, 1951, č. 1–2, s. 1.
- DRÁPALA, D. – NOSKOVÁ, J.: *Bibliografie národopisných aktualit (1964–1989)*. Strážnice 2003.
- FROLEC, V.: *Úvodem*. *Národopisný věstník československý* 1 (34), 1966, s. 5.
- JOHNOVÁ, H.: *Sedmdesát let Národopisného věstníku československého*. *Český lid* 63, 1976, s. 193–196.
- JOHNOVÁ, H. – ROBEK, A.: *Úvodem*. *Národopisný věstník československý* 1(43), 1984, s. 3–4.
- JŮNOVÁ MACKOVÁ, A.: *Státní ústav pro lidovou píseň a Československá akademie věd 1952–1953*. *Český lid* 102, 2015, s. 419–435.
- KRAMAŘÍK, J.: *Český lid a jeho nové úkoly*. *Český lid* 50, 1963, s. 1.
- MÜLLEROVÁ, H.: *Česká národopisná bibliografie za léta 1953–1962*. I–II. Praha 1976.
- NAHODIL, O.: *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha 1950.
- NAHODIL, O.: *O programu nového etnografického časopis*. *Československá ethnografie* 1, 1953, č. 1, s. 1–3.
- NAHODIL, O.: *Totalitní hodnocení totality*. Praha 1995, s. 9–10.
- NOVOTNÝ, J. – SECKÁ, M. – SEDLICKÁ, K. – WOITSCH, J.: *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*. Praha 2008.
- ROBEK, A.: *25. výročí únorových událostí a československá ethnografie*. *Český lid* 60, 1973, s. 2.
- SKALNÍKOVÁ, O. – PETRÁŇNOVÁ, L.: *Etnografické studium v letech 1964–1975*. In: Kostlán, A. (red.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha 2002, s. 287–304.

- Předmluva*. Národopisné aktuality 1, 1964, s. 1.
- STRÁNSKÁ, D.: *Založení vědecké výběrové Společnosti československých národopisců při Československé akademii věd*. Národopisný věstník československý 33, 1956, s. 379–380.
- TOLSTOV, S. P.: *Sovětská škola v národopise*. Praha 1949, s. 3.
- TOMEŠ, J.: *K aktuálním problémům národopisné práce (Úvaha nad deseti ročníky Národopisných aktualit)*. Národopisné aktuality 11, 1974, s. 16–17.
- VÁLKA, M.: *Národopisný věstník československý a jeho vývojové peripetie po roce 1945*. Národopisný věstník 23 (65), 2006, s. 14–21.
- VÁLKA, M.: *Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací*. Český lid 100, 2013, s. 107–120.
- VESELSKÁ, J.: *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti*. Praha 2008.
- WOITSCH, J.: *Kam zmizela etnografie dělnictva?* Český časopis historický 110, 2012, s. 692–707.
- WOITSCH, J.: *Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů*. Český lid 100, 2013, s. 63–98.

Summary

The content analysis of basic ethnologic and folkloristic journals between 1945 and 1989

Through the content analysis of basic ethnologic and folkloristic journals from the years 1945–1989 (Český lid [The Czech Folk], Československá ethnografie [The Czechoslovak Ethnography], Národopisný věstník československý [The Czechoslovak Ethnographical Journal] including Věstník národopisné společnosti česko-slovenské [The Journal of the Czechoslovak Ethnographic Society] and Zprávy Společnosti česko-slovenských národopisců [The Newsletter of the Society of Czechoslovak Ethnographers], Národopisné aktuality [The Ethnographical News]), the study shows the tendencies in the development of particular periodicals, major themes studied, and interconnections of their authors and editors.

Key words:

ethnology and folkloristics – history of the discipline – ethnologic and folkloristic journals – content analysis

Barbora Hoblová a její sběry pro Národopisnou výstavu československou

PhDr. Hanka Müllerová, CSc.

Jaselská 1, 160 00 PRAHA 6
mullerovahanka@seznam.cz

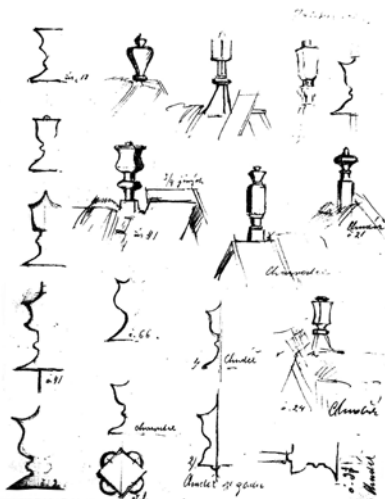
Do organizace a přípravy Národopisné výstavy československé se vedle jiných osobností činných v regionech Čech zapojila i národopisná sběratelka z Mladoboleslavska Barbora Hoblová. Na výzvu prof. dr. Kurze, aby se ženy zapojily do příprav národopisné výstavy shromážděním materiálů o práci a hospodaření žen v minulosti, založila v roce 1892 v Mladé Boleslavi Spolek pro paní a dívky. Ideovou náplň spolku (i vlivem svých předchozích zkušeností) však pojala širěji. Roku 1893 byl v jeho rámci zřízen odbor pro kroje a nářadí, z národopisných materiálů, sebraných a zakoupených B. Hoblovou pro Národopisnou výstavu československou, uspořádaly členky spolku ve dnech 22. až 31. 7. 1894 místní národopisnou výstavku s oddělením výšivek, pomáhaly i s instalací předmětů na výstavě v Praze.

Kromě žen získala k národopisným sběrům pro NVČ také studenty gymnázia (pravděpodobně prostřednictvím svého manžela, gymnaziálního profesora). Obrátila se i na učitele se žádostí, aby vyslechli děti,¹ a sestavila pro ně seznam otázek, na co se mají zaměřit, např. jména, nadávky, hry, rozpočítávání, zvyky, modlitby, jména usedlostí, vyprávění atd.

Barbora Hoblová byla tedy osobnost v mnoha směrech výjimečná jak rozsahem své práce a šířkou aktivit, kterým se věnovala, tak diplomatickými schopnostmi, kterými dokázala své záměry prosazovat. Pocházela ze staré měšťanské rodiny v Nymburce, kde měl její otec Tomáš Vohánka krupařský krám. Barbora se narodila v roce 1852 (16. února) jako sedmé z devíti dětí. Už jako mladá dívka vzbuzovala pozornost jednak četbou novin, což v té době bylo záležitostí pouze mužskou, jednak založením dívčího čtenářského spolku Lada. Budilo to v Nymburce zpočátku velké pohoršení, označovali ji za *Amerikánku* a odmítali účast na společenských akcích, kterými se spolek snažil získat prostředky na nákup knih. Teprve když Barbora přemluvila k účasti ve spolku i přední nymburské vdané paní, staly se jeho akce prestižní záležitostí celého města.

Protože Barbora dlouho zůstávala svobodná, začala uvažovat o nějakém zaměstnání, aby měla vlastní příjem – úvahy v 70. letech 19. století značně neobvyklé. Její otec však Barbořiny plány schvaloval a podporoval. Hledání možného zaměstnání ukončily vyhlídky na sňatek s Antonínem Hobilem, spolužákem a kamarádem z dětství.

1 Muzeum Mladoboleslavska. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

Makovice a větrací otvory. Muzeum Mladoboleslavska. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

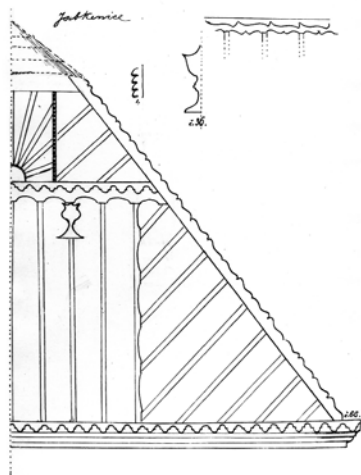

Špýchar, Kolomuty. Muzeum Mladoboleslava.
Pozostalost B. Hoblové, sign. 662.

Po sňatku se manželé usadili v Mladé Boleslavi a Barbora se zapojila do veřejné práce v městském dámském komitétu pro ošacení chudých dětí školních. Později v 90. letech navázala na svou činnost v čtenářském spolku v Nymburce a stála u založení Spolku pro paní a dívky, který pod jejím vedením vyvíjel bohatou činnost sociální, kulturní, osvětovou a emancipační.

Nevíme přesně, kdy Barbora Hoblová začala sbírat národopisný materiál. Zpočátku tímto způsobem shromažďovala podle vzoru Karolíny Světlé podklady pro literární práci, později už tak činila zcela cílevědomě (sama uvedla jako prvotní impuls zprávu o výstavě krojů, uspořádané profesorem A. Studničkou v roce 1880).² Svědčí pro to i její prvotní zájem o výšivky a kroje. Dlouholetým shromažďováním údajů i dosud zachovaných krojových částí se jí podařilo získat ohromné množství krojových částí a výšivek (v Muzeu Mladoboleslava je přes tisíc výšivek z jejich sbírek, další stovky byly věnovány nebo odprodány neteři Hoblové Boženou Vohánkovou do Národopisného muzea v Praze). Tak mohla nejen stanovit podobu kroje v jeho konečné fázi, ale zachytit i jeho vývoj a proměny od druhé poloviny 18. století až po jeho zánik ve 30.–40. letech 19. století. Velká pečlivost a opatrnost, s jakou získané údaje prověřovala a kontrolovala a vysoká míra badatelské odpovědnosti jsou zárukou věrohodnosti této rekonstrukce.

2 Muzeum Mladoboleslavská. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662. Zřejmě se jednalo o výstavu na Sřeleckém ostrově, vedle krojů byly zastoupeny hoině výšivky a ruční práce.

Štít, Jabkenice č. p. 66. Muzeum Mladoboleslav-
ska. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

Barbora Hoblová však nesledovala jen historický vývoj kroje, ale i širší souvislosti společenské a kulturní, stejně postupovala i v dalších oblastech svých výzkumů jako hospodaření, sociální vztahy atd. Při pohledu na postupnou zkázu vzácných památek lidového oděvu a lidové práce vyzývala mnohokrát k jejich sběru a uchování především české ženy, ale i veřejné instituce – muzea. Zdůrazňovala, že není možné čekat, až lidé sami přinesou tyto předměty do muzea, ale muzeum musí za lidmi do terénu sbírat materiál přímo po domácnostech. Sama takto postupovala a její sběratelská činnost ještě zintenzivnila, když se připravovala Národopisná výstava československá. Dostalo se jí k tomu nevelké finanční podpory od mladoboleslavského muzea³ a jiných institucí.⁴

S velkým nadšením a obětavostí objížděla a obcházela vesnice, navazovala osobní kontakty a získávala předměty pro výstavu, zajišťovala jejich dopravu i případnou opravu poškozených kusů. Ze shromážděných předmětů uspořádala národopisnou výstavku v Mladé Boleslavi, na Národopisné výstavě československé prezentovala jednak v části národopisné materiál z Mladoboleslavska, jednak v oddělení Česká žena ruční práce žen. Když se dozvěděla, že na Mladoboleslavsku skupují národopisné materiály pro německé muzeum v Liberci, začala sbírat a vykupovat i sama se svým manželem, aby doklady tradiční lidové kultury z Mladoboleslavska nebyly ztraceny pro český národopis.

Barbora Hoblová si vedla přesnou evidenci předmětů darovaných, zapůjčených i zakoupených, zaznamenává jejich stáří i vlastníky. Z těchto seznamů se dozvídá-

3 „... kupovali jsme za zálohu 200 zl., cesty všechny jsme si platili ze svého...“ – Dopis A. Hobla F. Zemanovi 13. 10. 1908. Státní okresní archiv Mladá Boleslav. Fond Hobl, Hoblová, Vohánková.

4 V pozůstalosti se zachovala řada vyúčtování nákupů, např.

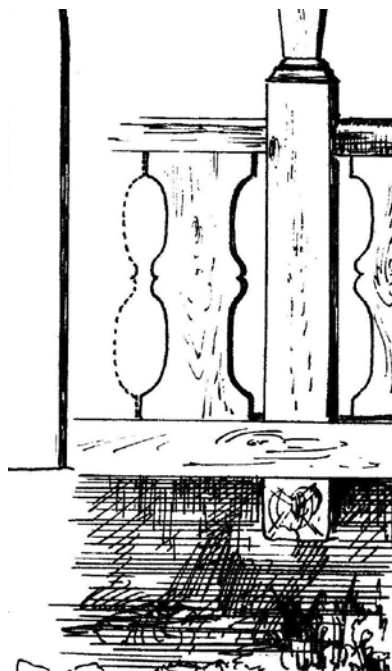
„příjem: od sl. okresního výboru:	50.-
od sl. Hosp. záložny:	10.-
od sl. Národop. odboru mladobol.	79,49
	134,50
součet vydání	114,99
zbytek	19,50“

Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

me, co všechno po domácnostech sbírala. Jsou dokladem, že se Hoblová snažila shromáždit veškeré předměty používané v hospodářství a zachovat tak pro budoucnost celistvý a pokud možno úplný obraz života a práce v hospodářství.⁵

Jak velké množství předmětů svými sběry shromáždila, nedá se přesně zjistit. Sama např. ve studii Šátky karmazínové vypočítávala, že jen na výstavku mladoboleslavskou shromáždila sedmdesát šátek.⁶ Mimořádně velké množství materiálu, sebraného B. Hoblovou, potvrzuje i Tereza Nováková, která pro publikaci Národopisná výstava československá zpracovala oddíl krojů. Ve své studii poznamenala: „Mladoboleslavsko, hlavně zásluhou Barbory Hoblové, zastoupeno na výstavě co nejbohatěji, pokud se figurin, částí krojových, vyšívání a jiných památek dotýče.“⁷

Za organizaci a sběr materiálu na Národopisnou výstavu československou byla spolu se svým manželem posláze oceněna bronzovou medailí. V téže době byla Barbora Hoblová členkou Národopisné společnosti československé, Společnosti Národopisného muzea v Praze, za zásluhy na monografii Poděbradsko byla jmenována místojednatelkou archeologické komise Národního muzea, byla též jednatelkou Lidovědného oddělení starozitnické sekce České akademie věd a umění. Její publikační činnost byla vysoce

Detail zábradlí pavlačky, Chudíř č. p. 26. Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

5 např.:

„... nábytek: np. stůl, židle, lavice ke kamnům, postel s nebesy, rohová jarmara, kolíbka

nádoby: np. cínový džbán, černý džbánek, sklenice, talíře, máz, pánev, slánka

nářadí: np. křesadlo, kozlík, lžičník, moták, přeslice, svícny, dřev. svítlna, věrtel, kukaň, ošatka na šití, roub cínový zdobený, zámek, hodiny, formy na svíčky

prádlo: np. koutro, cícha, povlak cíchový, poslamka, syčky, ručník

krojové části lidové umění, výzdobné prvky: př. škatule lubová malovaná, kraslice, kroupenka hlin. zel., obraz vystřihovaný hlava Kristova, kříže a křížky, obrázky, modlitby.“ – Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

6 Tamtéž.

7 Národopisná výstava československá v Praze 1895. Praha [1897], s. 165.

hodnocena i Čeňkem Zíbrtem⁸, uznání se jí dostalo i od Jiřího Horáka v Československé vlastivědě.⁹

Díky své celoživotní sběratelské a badatelské práci, která nepolevila ani po skončení Národopisné výstavy československé, zanechala nám tak zajímavé svědectví o dopadu výstavy na vesnické prostředí. Většina národopisných pracovníků předpokládala, že povede k povzbuzení národopisného zájmu a k hrdoosti lidových vrstev na své krajové zvláštnosti a zamezí zániku tradiční kultury.¹⁰

Proti tomuto očekávání však Barbora Hoblová v terénu zaznamenala přesně opačné důsledky Národopisné výstavy československé. Jestliže předtím odkládali venkované kroj jako viditelné odlišení od městského obyvatelstva, výstava upozornila venkov i na rozdíly v zařízení domácností: „Čekalo nás však překvapení nepřijemné při návštěvách v obcích. Mizely květy, mizel chléb ze stolu, mizely památky svéráznosti našeho lidu. Místo, aby se naučil vážit si jich, snažil se ve všem vyrovnat městu.“¹¹

Shromážděný národopisný materiál využívala nejen ke svým studijním účelům, ale i k poučení širší veřejnosti. V místnostech Spolku paní a dívek v Mladé Boleslavi pořádala národopisné výstavy krojů, výšivek a lidových hraček, pro Spolek paní a dívek pořádala přednášky o krojích s názornými ukázkami jednotlivých krojových částí a jejich oblékání. Materiál vystavený na Národopisné výstavě československé posléze přenechala pro neshody s boleslavským muzeem, jemuž byl původně určen, Národopisnému muzeu v Praze. Po jeho přestěhování do letohrádku Kinských na Smíchově upravila zde expozici *Světnička z Mladoboleslavska*.

Přesto B. Hoblové zůstala ještě cenná sbírka krojů a výšivek mladoboleslavských, kterou stále rozšiřovala. O jejím významu svědčí žádosti nejrůznějších institucí o zapůjčení materiálu pro výstavy. Roku 1909 např. žádal Ústřední spolek českých žen o zapůjčení mladoboleslavských materiálů na výstavu kraje a výšivek, v roce 1915 se na Barboru Hoblovou obrátila A. Jedličková jménem R. Tyršové a hraběnky L. Bráfové s žádostí o zapůjčení 1 až 2 krojů mladoboleslavských na výstavu krojů a průmyslových výrobků. V roce 1920 zaslala na žádost R. Tyršo-

8 ZÍBRT, Č.: *Studie Barbory Hoblové o krojích a výšivkách na Poděbradsku z počátku 19. věku*. Český lid 15, 1906, s. 353–374.

9 V Československé vlastivědě ji označuje za jednu z nejhodnotnějších prací celého díla. Viz HORÁK, J.: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: Horák, J. – Matiegka, J. – Weigner, K. (eds.): *Československá vlastivěda*. Sv. 2. Člověk. Praha 1933, s. 402.

10 Takovou představu vyslovil např. J. Klvaňa: „Lid odkládal kroj, chtěl vyhnouti se posměchu měšťáků, chtěl vyrovnati se „pánům“. Na výstavě poznal, že neutlačuje ho, že neposmívá se mu každý, kdo nosí šat panský, naopak že si oděvu sedlého pro rázovitost jeho váží, pro malebnost oblibuje. A tak stal se lid kupř. na moravském Slovensku hrdým na svůj kroj od výstavy Národopisné, bude si ho dále vážit, nebude se tak usilovně pachtiti po kroji městském...“ *Národopisná výstava československá v Praze 1895*, c. d., s. 171.

11 Muzeum Mladoboleslavska. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662. Rukopis Hoblové *O pracích našich matek*. Posláno 29. března 1922.

vé kroje a výšivky na Výstavu československého lidového umění v Paříži.¹² Rozsáhlost sbírek B. Hoblové dokládají kupní smlouvy s mladoboleslavským muzeem z let 1932–1935 a především s Národopisným muzeem v Praze z roku 1935.¹³

V šíři a komplexnosti dokumentačních a sběratelských aktivit Barbory Hoblové nechyběla ani problematika lidového stavitelství. Pro nás je velkým přínosem, že vedle popisů pořídila také dokumentaci kresebnou. V pozůstalosti se zachoval sešit kreseb, zachycující části staveb a stavební detaily, nářadí a nábytek včetně jeho konstrukce, zařízení obytných i hospodářských prostor. Na poměrně malé ploše sešitu formátu A5 je zaneseno ohromné množství konstrukčních a výzdobných detailů, každý centimetr plochy je využit k nějakému nákresu.

Je překvapivé, že Barbora Hoblová, ačkoliv neměla technické vzdělání, zaměřila se především na technické detaily lidových staveb. V sešitě nenajdeme celkové pohledy na jednotlivá stavení, i když by to pro ni nebyl žádný problém vzhledem k tomu, že její schovanka, neteř Božena Vohánková, byla nadanou malířkou a studovala malířství.

Ve snaze po co nejpodrobnější dokumentaci zaměřila se Hoblová na jednotlivé konstrukční detaily – vyřezávané sloupky a jejich ukotvení, upevnění konstrukce pavláček, řezbářskou výzdobu štítů, ozdobné tvary větracích otvorů a střešních makovic, vyřezávané pavláčky a vrátka, profilaci oken a říms, ale i zhlaví trámů atd. Některé prvky zachytila opravdu v neuvěřitelném množství variant – např. 64 odlišných tvarů větracích otvorů, 29 tvarů makovic, 31 odlišně řezaných sloupků u pavláček, 12 vyřezávaných štítů.¹⁴

Dále je v sešitě zakresleno zařízení černé kuchyně, obytných místností, především prostory kolem kamen s pecí, zařízení komory a hospodářské stavby. Mnoho kreseb se týká vyřezávaného a malovaného nábytku, často opět rozkresleného na jednotlivé díly.

Většina kreseb je provedena tužkou, menší jsou zakresleny podle ruky, větší rýsovány podle pravítka. Doplňují je údaje o rozměrech a označení lokality, rukopis patří Barboře Hoblové. Podle několika žánrových obrázků můžeme předpokládat, že tyto kresby jsou dílem Boženy Vohánkové, neteře a schovanky Hoblových, a byly provedeny pod dohledem Hoblové a jí také popsány. Z datování obrázků můžeme soudit, že kresby pocházejí z let 1902 a 1903.

Část kreseb je rýsována tuží s pečlivým vyznačením osové přímky i přesných rozměrů. Podle rukopisu popisek lze soudit, že jsou dílem Antonína Hobla. Při vý-

12 Muzeum Mladoboleslava. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

13 V nabídkovém seznamu pro Národopisné muzeum z roku 1935 je mimo jiné oděvní součástky a výšivky uvedeno např. 159 různých čepců a celková cena tehdy odprodáných věcí činila 18.000 K, přičemž jednotlivé položky se pohybovaly v rozmezí 20,- až 100,- K. Státní okresní archiv Mladá Boleslav. Fond Hobl, Hoblová, Vohánková.

14 Pro srovnání Tereza Nováková ve *Východočeských lomenicích* (1903) zakreslila pouze 4 typy štítů.

zkumu často Barboru doprovázel a pomáhal jí. Rovněž přepisoval její články pro tisk i texty přednášek, protože jako středoškolský profesor měl úhlednější a čitelnější rukopis než jeho manželka.

Z nákresů je patrné, že varianty nebyly vázány na jednu lokalitu, že by v jedné vesnici byl rozšířen jeden typ, v druhé jiný. Kresby dokládají, že v jedné usedlosti se mohlo nacházet více variant, např. dva typy vyřezávaných sloupků (Kobylnice: 3, Žerčice: 2), dva různé větrací otvory (Plazy, Jabkenice, Bezno), dokonce dvě různé vyřezávané pavláčky (Žerčice: 2) či dvoje různá dvířka (Žerčice).

Celkový počet těchto výzdobných prvků můžeme jen těžko odhadnout, protože kresby zaznamenávají pouze varianty. Určitým vodítkem může být výčet zdobných prvků zaznamenaných B. Hoblovou v lokalitách Loučeň a Jabkenice – např. 6 makovic v Loučeni proti třem typům zachyceným v nákresech, 24 v Jabkenicích proti 6 variantám v kresbách. Nejmarkantnější je poměr mezi zaznamenanými a zakreslenými štíty: v Loučeni započítáno 12 štítů, zakresleny 2, v Jabkenicích zaznamenané dokonce 24 štítů, zakresleny 3.¹⁵

I když to nemáme výslovně potvrzeno přímo Barborou Hoblovou, při její pečlivosti to může znamenat jediné – tvary se opakovaly.

Jak z nákresů, tak z předchozího soupisu vyplývá, že makovice, větrací otvory, kukly a další výzdobné prvky nebyly jen na obytných staveních, ale i u komor a dalších hospodářských prostor. Často byl jiný štít či výřez do násvi a jiný zezadu. Makovicí byly leckdy osazeny i dřevěné zvoničky, dokonce i brána.

Nejčastějším tvarem makovice byl kalich: z 29 – 17 jasných, 4 silně stylizované. Většinou základem kalicha byl hranol, pouze 2 kalichy byly kulaté. Rovněž větrací otvory měly většinou tvar kalicha: z 64 jsou 44 jasné kalichy, 2 silně stylizované, 2 obrácené kalichy, 4 připomínají tvarem spíš monstranci než kalich, pouze 12 mělo tvar zcela odlišný.

15 „*Loučeň*“

<i>Štítů starých</i>	12
<i>makovice-kalich</i>	5
<i>jiné</i>	1
<i>bez makovice</i>	5
<i>výřez ve štítě-kalich</i>	4
<i>jiný</i>	7
<i>nic</i>	2

Jabkenice

<i>Štítů starých</i>	24
<i>kalich ve štítě i makov.</i>	8
<i>kalich ve štítě, makov. jiná</i>	7
<i>výřez jiný, makov. kalich</i>	4
<i>výřez i makovice jiné</i>	5
<i>kukly</i>	2
<i>na komoře kalich</i>	2
<i>výřez</i>	1“

Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

Výkresy také zachycují umístění makovice na střeše: 9 na kraji střechy, 7 kus od kraje.

Některé listy jsou věnovány jednomu prvku – např. makovicím a větracím otvorům nebo zakončení trámů, jiné zachycují různé stavební prvky z jednoho stavení nebo z jedné lokality, na dalších jsou stavební prvky kombinovány s rozkreslenými díly nábytku.

Snaha zakreslit na plochu sešitu co nejvíce artefaktů způsobuje, že se někdy nedá přesně určit, ke které lokalitě nebo č. p. daný náčrt patří. Kromě označení proveniencce a někdy i udání rozměrů nenacházíme u náčrtů žádné bližší informace k těmto kresbám. V pozůstalosti je však uložena složka označená *Stavení a nářadí*, mimořádně i datovaná, a to 29. 12. 1902, tedy stejným letopočtem, jaký je uveden u obrázků.

Barbora Hoblová pravděpodobně zamýšlela zpracovat lidové stavby včetně zařízení interiérů do odborné studie a rysy nebo náčrtů A. Hobla měly být později použity jako ilustrace pro tisk. Podobně se snažila výsledky svých výzkumů utřídit do dalších tematických souborů, např. *Děti, křest; Nemoci a léčení; Poutě; Muziky, zábavy, maškary; Pověry a zprávy z hospodářství; Vánoce; Jídlo; Služky*; jiné už zpracovala a vydala tiskem, např. *Šátky; Oblek a prádlo*.

Kresby doplňují podrobné popisy vnitřní dispozice a zařízení jednotlivých prostor:

„U Švermů je statek 70 korců. Stavení staré, patrové. Zadem přiléhá ke kopečku, dvůr nižší, tu k přízemí vedou dvojité schůdky (po 7), přede dveřmi pavlůčka, zábradlí nové, to je „besídka“. V přízemí velká světnice se sloupem, strop dřevěný, podlaha bělounek, upředu, kolem kamen, po celé šířce cihly. Pec a kamna nová. Do dvora okna 2, v průčelí 2, k cestě 1. Lavice novější do rohu, těž stůl, postel starodubová, široká, starý stůl kuchyňský. Z chodby vlevo schody do poschodí, vedle nich, proti sekniči seknička pro syny. Uprostřed, proti vchodu z černé kuchyně komůrka, v níž dříve na chleba, starý stůl na koláče, truhla vodovodu nad vanou, pánve kamenné s bramborami pro prasata a drůbež. V poschodí zase velká světnice přední, truhla s jelínky, vykládaný oble řezaný prádelník, 2 dubové skříně šikmo v rozích, 2 postele peřin, okenní socha P. Marie, dlouhý věšák na šaty, obyčejný prádelník s cinkostnem. Naproti špejchar, pšenice, [...] ovoce a všeho dost. Uprostřed špižárna, moučnice, vejce, atd. Pod besídkou 2 chlévy králičí. V podloženém stavení chlévy. Naproti stavení hlavního špejchar s pavlůčkou, řezárna, kůlna. Hluběji do dvora chlívký, stodola. Za stavením studánka – hrazená a krytá – hojnost vody. Vpředu stavení úly. Dvůr nehrazený, vedle něj, stranou chléva – louka na rašeliníšti se stromy lesními, hranici je prorva tvořená spádem vody. Za stodolou a sýpkou sad.“¹⁸

16 Nečitelné místo v rukopise. Muzeum Mladoboleslavska. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

17 *Tamtéž*. Špatně čitelné místo v rukopise, možno také *prodlouženém*.

18 *Tamtéž*. Šverma, Dolánky.

„Statek, 58 korců, 1 věrtel lesa [...] Stavení: obydlí vpředu: vedle vrat a dvířek na zápraží sýpka; dveře zvenčí; vedle 2 komory napříč, síň – kuchyň, v ní postel, lavice, jarmárka na nádobí, plotna, stůl a lavice; okno do dvora; dvoje dveře do komor; do setnice se 3 okny. Vpravo od vrátek výměnek (setnička, komora, síň s plotnou a pískou). Za ním chlévy. Vlevo od obydlí chlévy a sýpky. Stodola vzadu napříč. Před stodolou včelín. Ze dvora po kamenných stupních vystoupí se na „záhroben“ nebo „pražinu“ a z této dveřmi, nad nimiž je pověšen obraz rolníkova patrona domu – na výšku ve dvě oddělenými do síně, kde upoutá pozornost naši černá kuchyň s ohništěm pod otevřeným komínem a s ústím pece; vedle ní dvoje, troje dvěře malované do světnice, světničky a komory i do jarmárky ve zdi zapuštěné.“¹⁹

„V Řepově u Kůželů: měli černá kamna, polévaná, bez ornamentů, s kranclem. Měly falousek²⁰ (místo vyklenuté mezi kamny a zdi) byly ve dva [...]“²¹, (dvakrát tak široké jako nyní) dva medence vedle sebe, do půli ven vystrčené, s dřevěnými příklopy, nad druhým (ode zdi) jedna trouba. Topení zvenčí z prsku, který má příklop. Topily v prsku v zimě v létě. O železný kozlík opřely dříví a tak topily.“²²

„V komoře mají vařenky a truhly s moukou, bidlo s peřinami (a uzeným masem) vzadu obilí zahrazeno prkny, chlebník u stropu, 2 klubaně po věrteli (jsou vysoké jako bečky, dělány jako ošatky) starou čtvrcí, věrtel, žebříček na vymačkání tvarohu, [...]“²³ staré a nástroje za dřevěnými, železnými a z kůže na zed' přibítymi pruhy.“²⁴

Zachytila také místní termíny pro jednotlivé části staveb a stavební postupy:

„Jonášková, Jabkenice: Mají také pražinu, celé přístřeší nad pražinou je okap. U chlívů pod okapem mají stírku a skoby na věšení chomoutů. Na špejchaře mají klubauku.“²⁵

„Najman, Obrubce: Starodávné obydlí dřevěné. Podezdívka ze štuk, 2–1½ štuky vyčnívá nad zemí; na ně položen „základ“ trám, stěny roubené z trámů smrkových nebo dubových; v rozích jsou „úhle“, mezi trámy kladeny „kočky“, špalíky zapuštěné do trámů a zároveň tyto nad sebou udržující, aby na sobě těsně neležely; stěny příčné, vnitřní urobeny těž tak, trámce jsou do hlavních stěn zapuštěny „hlavami“. Bylo-li přestavováno, postaven vedle hlavní stěny „sloup“, a trámy vodorovně zapouštěny do něho. Trámy, které tvoří strop, přečnívají stěny stavení a tvoří loubí, záhrobec, okap, nad nimi kryt tvoří povaly, na kraji podkrovnice. Nad stěnami zdvižen krov, který nad polovicí je spojen hambalky. Kde byla pro výměnkáře přistavena světnička, před ní ku krovu v tu stranu námětek, který vedl až před světničku. Na krov bylo dole nejprve přibito prkno, nebo řada šindelů.

19 Tamtéž. Sobotovi, Seletice.

20 Pekelec, záhrobec.

21 Nečitelné místo v rukopise. Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

22 Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662. Stavení a nářadí 29. 12. 1902.

23 Nečitelné místo v rukopise. Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

24 Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662. Stavení a nářadí, Jorman 29. 12. 1902.

25 Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662. Jonášová, Jabkenice,

Na „latě“ (kulaté) „přišívány“ došky. Došky připravují se takto:

Výtřesená sláma žitná se „srovná“, klepne se s ní několikrát o zem „žitovím“; spodní jsou „záklasníky“, střed „došky“, poslední „šár“ „kalence“. Záklasníky jsou malé otýpky slámy (někde co ruka muže obsáhne; žitoví je oříznuto v řezací stolici /aby byly všechny stejny, mají ve stolici znamení, kam mají slámu klást/

(Písková hlína pelichá, lepší je mastná)

Od hambalků jsou šikmo k podkrovnici přibity „větrníky“ kteří mají střechu ve větru chránit a zesilovat.²⁶

„Bejr, Obrubce – Stodola roubená z borových klád (někdy smrkových) více než 200 let.

Šindel dělali z borového, lepší ze smrkového dřeva (byl bílý, lepší se štípal); byli tři – čtyři v obci, kteří ho dělali, ale i hospodáři sami ho dělali. Dříví se naštípalo, porížem ohladilo, na vosné stolici do drážek zatáhl 4–5 až deset šindelů, zahnutým porížem prostředek vyřízl, pak šindel do hraničky srovnal, aby uschnul. Když nebyl šindel z rovného dřeva, snadno pod něj zatýkalo a sněžilo.“²⁷

Některé zápisky pořízené narychlo v terénu jsou bez pozdějšího přepisu málo srozumitelné.²⁸

Celkovou charakteristiku dřevěných staveb na Mladoboleslavsku, uspořádání dvora a zařízení obytných i hospodářských prostor zpracovala v příspěvku pro monografii Čechy.²⁹

26 Tamtéž. Najman, Obrubce.

27 Tamtéž. Bejr, Obrubce.

28 „... ty staně to jsou v chlévě podlaha dřevěná – dlažba, kamenná – dávají do kožicha, obytné stavení, rákos, omítka [...] Strop: trámy, ty nesou poval(y) prkenný, silný strop. Když vyčínivají trámy ven, nad pražinu, je stavení pod stoličku.“ Muzeum Mladoboleslavsko. Pozůstalost B. Hoblové, sign. 662.

29 „Na všech dědinách zachovala se posud četná stará stavení, ze dřeva roubená. Plochu čtvercovou nebo obdélníkovou usedlosti ohraničuje po jedné straně vlastní stavení obytné, často o jednom patře s pavláčkou, (někdy ze dvou stran), i s chlévy těsně přilehlými; druhou stranu protilehlou zabírají výměnek a sýpky; vřadu uzavírá čtverec kolna a stodola, mající jedna vrata do dvora, druhá na sad nebo za humna; vpředu je dvůr uzavřen dřevěným plotem, uprostřed plotu pak zvedá se brána s vraty a postranní brankou pro chodce. I když u rolníka méně zámožného dvůr je méně prostorný a sýpky jsou umístěny „na domě“ nebo „na stropě“ (jak slují světničky v podstřeší), když výměnkáři světnička sroubena jest vedle světnice hospodářovy, ba když u domkářů není ani stodoly, jen mlátek, přistavený k chlévu, s patrem, kdež složena bývá skrovná úroda: vždy ta stavení všechna způsobem stavby i výzdobou jeví stopy umné ruky a jasné mysli.

Stavení obytná i hospodářská bývají na podezdívce sroubena z trámů a docelena mazaninou; po délce stavení obráceného do dvora jest o dva tři schody zdviženo „zápraží“ neboli „pražina“ zděná, z níž k části obytné vedou dveře rozdělené na výšku na dvě, a dveře do chlévů. Štít stavení hledícího do návsí je uměle řezán a ozdobně složen v několik polí zdobnými lištami oddělených, jichž okrasu doplňují dva „výkrušky“, většinou kalich rozmanitého tvaru. „Kukla“ (vpřed sražená stříška u špičky střechy) mívá v celém kraji na „záklapě“ (prkénku vodorovně položeném) nápis o tom, kdo dům stavěti dal, a prosbu o pozhánání a ochranu.

Výměnek a sýpka bývají zvýšeny o několik schodů, s pavláčkou v přízemí, která zpravidla má sloupky pěkně řezané i zábradlí jako pavlávka u protějšího obytného stavení patrového.

Literatura

- Čechy. Díl 12. Severní Čechy. Praha 1902.
- HORÁK, J.: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: Horák, J. – Matiegka, J. – Weigner, K. (eds.): *Československá vlastivěda*. Sv. 2. Člověk. Praha 1933, s. 305–472.
- NOVÁKOVÁ, T.: *O lomenicích statků, chalup a baráků na Litomyšlsku*. Český lid 5, 1896, s. 550–559.
- ŠOLC, V.: *Lidové stavby v Pojizeří*. Liberec 1961.
- ŠTĚPÁNEK, L.: *K problematice kabřince*. Český lid 55, 1968, s. 223–231.
- ŠTĚPÁNEK, L.: *Regionální formy ozdobných lomenic v Československu a jejich problematika*. Český lid 57, 1970, s. 141–148.
- VÁŘKA, J. – FROLEC, V.: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha 2007 (2. vydání).

Summary

Barbora Hoblová and Her Collections for the Czechoslovak Ethnographic Exhibition

As an experienced ethnographer – researcher and collector, Barbora Hoblová joined the preparations and collection of materials for the Czechoslovak Ethnographic Exhibition. She focused mainly on embroidery, folk costumes and folk garments which she had been collecting for many years; she also searched for other objects of tangible culture in her efforts to describe the life in the Mladá Boleslav area in its entirety. She exhibited the collected material at a local non-periphrastic exhibition, organized by her, and then she installed the exhibits at the Czechoslovak Ethnographic Exhibition. She and her husband were awarded a bronze medal for their work for the Exhibition. Her estate included records from voluminous researches in

Právě tak i dvěře, ploty, brána s vraty, ba také roubená studnice a holubník, vše jest ozdobeno zářezy a výplněmi a kováním pěkně pracovaným; ani šindele a došky na střeších nejsou bez ozdoby; i tam zářezy, sestavením a přistřížením došků vytvořeny jsou obruby a obrazce okrasné. Svižné zaříznuté obložení oken „obálka“, bývá hnědé a okeničky zvenčí zavěšené v celém kraji mívají uprostřed malovanou kyticí květů.

Nad dveřmi do síně visívá obraz Bohorodičky nebo zvláštního patrona domu. Vstoupíme-li do síně samé, pod otevřeným komínem jest černá kuchyně s ohništěm a ústím pece, mile uvítá nás několik malovaných dveří: do „seknice“ a „sekníčky“, do komory i do jarmárky ve zdi.

V seknici po starodávnu zařízené shledáme tak vše, jak jinde bývá; stůl o trnožích (na němž leží stále chléb) lavice řezaných lenochů, v rohu almarku malovanou, nad ní kříž, obrázky, holubička; v druhém rohu lože pod nebesy, vysoké hodiny cimbálové, polička (kabřinec) pyšníci se svátečními talíři, mísami květovanými, mohutná kamna s bílou lavicí vedle pece, a to všechno pod černým povalovým stropem.“ Čechy, díl 12. Severní Čechy, c. d., s. 387–388.

preparations for which she studied archival sources and put together questions she asked the informants. Her documentary drawings with vernacular buildings and folk furniture can be held for significant. The drawings made in 1902 show particular building elements with woodcarvings.

Key words:

Barbora Hoblová – collections for the Czechoslavic Ethnographic Exhibition – documentation drawings of vernacular buildings

Modely jako prostředek dokumentace lidové architektury na příkladu modelů z Národopisné výstavy ze sbírek Národního zemědělského muzea

PhDr. Pavel Novák

Národní zemědělské muzeum Praha, Kostelní 1300/44, 170 00 PRAHA
Pavel.Novak@nzm.cz

Národní zemědělské muzeum (NZM) má ve svých sbírkách celkem 63 modelů pocházejících z Národopisné výstavy československé. Získalo je koupí od Národopisné společnosti v roce 1927 spolu s dalšími předměty jako oradla, kolovraty a další drobné zemědělské nářadí. Různorodé předměty z tohoto přírůstku tvoří přírůstkové číslo 1 NZM. Jako první z těchto předmětů byly zkatologizovány modely lidových staveb, které tvoří (s mezerami) inventární čísla 1 až 75 ve sbírce Národního zemědělského muzea.¹ Sběrka modelů byla opakovaně dlouhodobě vystavována, nikdy však v úplnosti již od dob, kdy NZM sídlilo v pavilonu v zahradě Kinských, později na Letné a po válce na Kačíně, kde jsou deponovány dosud. Část modelů byla do loňského roku vystavena v rámci expozice *Venkov v proměnách staletí*, která však byla předčasně zrušena a přesunuta do Prahy, nyní je část modelů zpřístupněna v budově NZM na Letné. Kompletního vystavení se sbírka dočkala v roce 2015 v rámci výstavy ke 120. výročí NVČ, a to zčásti v Praze a z větší části na Kačíně.

Tematicky se jedná z větší části o modely jednotlivých zemědělských usedlostí. Menší počet tvoří venkovské obytné domy a hospodářská stavení, především stodoly. Samostatnou skupinu představují mlýny a mlýnská složení. Ve sbírce je i jediný

¹ Mezery tvoří modely technického vybavení mlýnů a dále již historické ztráty modelů.

model zobrazující celou vesnici. Některé modely zobrazují architektonické detaily, jako jsou vrata a vrátka a štíty a lomenice jednotlivých staveb a zhlaví komínů.

Teritoriálně je nejlépe zastoupen region severovýchodních Čech od Mladoboleslavska přes Jičínsko až po Hořicko, resp. Trutnovsko. Více je rovněž zastoupeno Slovácko. Ostatní regiony reprezentují pouze jednotlivými modely. Zastoupená je především starší vrstva lidové architektury, mladší zastupují čtyři modely. Převažuje architektura dřevěná roubená, pouze jediný model představuje stavbu hrázděnou. Poměrně početná je skupina modelů zděné architektury. U patrových staveb je časté zděné přízemí a roubené patro. Dvě stavby reprezentují architekturu hliněnou.

Po sociální stránce se jedná o statky, tedy větší usedlosti, podle dnešní terminologie rodinné farmy. Mnohem méně jsou zastoupeny chalupy, výjimečně jsou domky, obvykle jde o domky řemeslnické nikoliv zemědělských dělníků. Rovněž specializované zemědělské stavby jsou součástí především statků a nikoliv menších usedlostí. Modely mlýnů zobrazují mlýny se starým českým složením, obvykle jde o mlýny menší o jednom kole, výjimku tvoří mlýn Koda se dvěma koly, a to unikátně umístěnými nad sebou.

Modely patří k velmi názorným a mnohvrstevným způsobům dokumentace lidových staveb. Mohou dokumentovat vzhled staveb, jejich rozměry, barevnost, v náznaku konstrukci a stavební materiály i sociální zázemí vlastníků staveb a v neposlední řadě jsou dokladem řemeslného umu případně uměleckého cítění tvůrců staveb. Je tomu ale skutečně tak? Podívejme se podrobněji na to, jak jsou modely zhotoveny, a dostaneme alespoň částečnou odpověď.

U žádného z modelů nemáme zaměření původní stavby. Dosti často je problém vůbec identifikovat stavbu v terénu. Naposled se o to pokusil ing. Zdeněk Tempir počátkem 90. let 20. století a zjistil řadu přestaveb, které nyní znemožňují srovnat, do jaké míry odpovídá model dobové skutečnosti.²

Modely měly být zhotovovány ve dvou měřících, a to 1:30 a 1:50. Pro řadu z nich jejich předlohu neznáme. Naopak u některých víme, že byly vytvořeny uměle jako směsice typických znaků určitého regionu. Za této situace není příliš jisté, nakolik i u tak elementárních údajů, jako jsou rozměry a vnitřní dispozice, odpovídají skutečnosti. Je pravděpodobné, že docházelo k jistým úpravám. Prokazatelně je tomu tak u roubení. Při přepočtu rozměrů vycházejí neúměrně vysoké hodnoty výšky jednotlivých trámů (až 50 cm), než je v naší stavební tradici možné. Rovněž počet řad šindelů či došků na střeše neodpovídá realitě.

K jednoznačně nejproblematičtějším rysem, který omezuje vypovídací schopnosti modelů, je jejich materiál a následně i konstrukce. Roubení je provedeno ve třech kvalitách. První z nich jsou modely zhotovené z jednotlivých hranolků simulujících jednotlivé trámy. Druhou jsou objekty zhotovené z prkének, do nichž

2 TEMPÍR, Z. – BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L.: *Katalog modelů lidových staveb uložených v muzeích v České republice*. Národopisný věstník XI (53), 1994, s. 13–152.

jsou vyříznuté drážky simulující mezery mezi trámy. Výjimečně jsou vyříznuty dvě drážky a úzký prostor mezi nimi je proveden jako mechová vycpávka. Na části modelů jsou jednotlivé trámy a další detaily konstrukcí prostě jen namalovány, a to s různou mírou přesnosti. V případě modelu Tuláčkova statku je trámová konstrukce zhotovena formou papírové tapety nalepené na prkenný podklad.

Někteří autoři dbali na to, aby povrch trámů vypadal staře, a je ručně opracován. Jindy (chalupa Jílovska) pracovali s hoblovaným prknem, do něhož vyryli zcela pravidelné drážky. Naznačili i rybinový spoj na nároží, ale zapomněli ukončit jednotlivé trámy. Tam, kde jsou stěny roubeny z jednotlivých trámů, jsou zpravidla jednoduché spoje či rybina pouze naznačeny. Naopak, kde je spoj pouze vyryt či namalován, jsou rybiny poctivě zkosené. Trámové konstrukce stropů a krovů bývají většinou provedeny velmi kvalitně, truhlářská vazba je však většinou redukována z čepu a dlabu na překlátování. Pro modely jejich tvůrci používali většinou lipové či smrkové dřevo. To jenom zčásti odpovídá dobové realitě. Výpovědní hodnota modelů je i u dřeva omezená a ještě více to platí o tesařských spojích.

Obdobně to platí i pro jediný model s hrázděnou konstrukcí – slánský lepenicový statek. Zde jsou do trámů hrázděné konstrukce natlučeny hřebíky a hlína s řezankou drží v celé ploše výplní pouze na těchto hřebících. Žádná vnitřní vyplétaná konstrukce zde není. Na tomto modelu je vidět poctivost oprav v různých dobách. Doplnění bylo provedeno v mladší době sádrou a často byla jako zadní opěrná konstrukce použita překližka.

Hliněné konstrukce jsou na modelech provedeny dvojím způsobem: jednak byla hlína nahrazena prkny, které byly dodatečně omazány hlinou zřejmě smísenou s klišem, a tím bylo dosaženo potřebných měkkých tvarů, a jednak v případě modelu č. 27 byly kompletně provedeny ze sádry.

Zděné konstrukce jsou zhotoveny v naprosté většině případů z dřevěných prken, které jsou buď omazány, pak mohou mít jednoduše zazubené rohové spoje, nebo jsou jen malovány a pouze natupo jednotlivé stěny spojeny a sklizeny a sešroubovány či skoličovány v rozích. Zde se materiál vzoru a jeho modelu diametrálně liší. Podezdívka za lomového kamene bývá pouze malovaná, v případě mlýna v Trotině jsou kameny zhotoveny z nebarveného korku a nalepeny na podkladové prkénko. Rovněž cihelné režné zdivo bývá malováno.

Samostatnou kapitolu tvoří střešní krytina. Šindely jsou zhotoveny opět trojí technologií. Na těch nejpoctivěji provedených modelech jsou zhotoveny z dýhy či papíru, výjimečně u modelů ve větším měřítku, speciálně na kuklách, jsou jednotlivé šindele zhotoveny včetně drážky z lipového dřeva a sesazeny na drážku a přibity hřebíčky do laťové konstrukce. Zjednodušeně jsou šindele vyřezány v celých vodorovných pásech a ty pak sesazeny do jednotlivých řad. Nejjednodušší způsob provedení je proškrábnutí drážek v lipovém dřevě, z něhož je šindelová střecha zhotovena nožem či dlátkem – koží nožkou, a to jak v kolmém, tak i ve vodorovném

směru v celé ploše střechy, resp. celém operku, přičemž dřevěná, neprořezaná deska tvoří oporu i pro došky.

Střecha z došků je zhotovena opět vícero technologiemi z několika materiálů. Často jsou došky vyrobeny v celé šířce jedné strany střechy z jednoho rostlinného vlákna. Vzhledem k tomu, že tato technologie byla použita i u modelů z podhůří, kde nelze předpokládat rákosové došky, jde o poměrně hrubé zjednodušení oproti skutečnosti. Navíc s jedinou výjimkou v 70. letech 20. století restaurovaného špýcharu ze Zlatník u Jílového nejde o silnou vrstvu došek odpovídající zhruba 40–60 cm ve skutečnosti, ale o slabou vrstvu. Původní došky byly zhotoveny z odsemeněných nerozlámaných stonků lnu. V průběhu 2. poloviny 20. století byl u některých modelů len nahrazen rýžovou slámou z košťat. Len i rýžová sláma jsou na podklad obvykle z dřevěné či lepenkové desky nalepeny původně teplým klijem, později různými lepidly. Zřejmě slaměné došky neuspořádané do řad mají simulovat doškové střechy zhotovené z klásků „ječmínku“ vzácně i jiných travin nalepené na deskový podklad.³ Část modelů má „slaměné“ došky v řádcích. Opět bylo použito vícero materiálů s několika technologiemi. Modely ve větším měřítku používají skutečnou slámu, která však působí příliš robustně. Často je i počet řádků došků příliš malý, neodpovídá tedy realitě. Jedna řádka by měla znázorňovat až metrový pás střechy. Zřejmě z tohoto důvodu byly použity místo slámy různé trávy i s jejich klásky. Nejvěrohodněji působí doškové střechy zhotovené z lněné koudele, kde jemnost materiálu umožnila zvolit i realistické měřítko jednotlivých došků, resp. jejich řad. Kde je u modelů ve větším měřítku konstrukce odkrytá, tam je vidět i způsob připevnění došků. Ty jsou k jednotlivým latím či přesněji bidlům přivázány většinou režnou nití případně slabým dnes již často zkorodovaným drátkem. Kalenice je znázorněna šupinovitě překrývajícími se proužky papírové lepenky. Někdy je použito i skutečné bláto. Na střechách některých modelů je znázorněn také mech a drny a to prostřednictvím kousků lišejníku.

Taškové střechy jsou zhotoveny podobně jako nejjednodušší varianta střech šindelových. Jednotlivé tašky jsou pouze naznačeny vyrytím nožem či koží nožkou. Obdobně je tomu i u střech eternitových. Jediný model mlýna ve Žďirci má střechu z pískované lepenky, která je znázorněna pískovaným papírem.

Na rozdíl od často zjednodušené konstrukce stěn a střešní krytiny jsou stavební otvory – tj. okna a dveře provedeny v naprosté většině velmi precizně. A to, co jak do rozměrů, tak i co do provedení. Okna jsou obvykle členěna na čtyři až šest dílů. Dokonaleji provedené modely mají příčky oken vyřezávané, zjednodušené, model pouze malované. Okna bývají zavřena a jsou neotevratelná. Někdy je naznačeno zasklení. U části modelů je k zasklení použita slída, častěji ale pouze olejovaný průsvitný papír nebo „filmová“ folie. Okna mají vlastní roubený rám vložený do roubené konstrukce, u zděných staveb jsou běžné šambrány. Nejdokonaleji jsou

3 Poměrně běžné je používání jiných druhů travin při opravách a rozdíly bývají skryty hliněnou omazávkou.

provedeny dveře, a to zejména vchodové. Ty jsou obvykle otevíravé a do detailů je provedeno nejenom jejich členění, ale i panty a zavírání dveří. Vnitřní dveře bývají provedeny méně precizně, obvykle jsou neotevíravé, často v otevřené poloze.

Velká část modelů má odklopnou střechu nebo alespoň krytinu. Odklápění je provedeno na panty přišroubované vruty, vzácně pouze na kolíčky a střecha se musela sundat. Po odklopení střechy bylo vidět vnitřní uspořádání budov a vnitřní dispozici místností. Odklápí se vždy střecha obytné budovy, často i s navazujícími chlévy. Ostatní budovy, jako je výměnek, stodola, chlévy a kolny, jsou neotevíravé.

U neotevíravých modelů to nelze s jistotou tvrdit, zda mají naznačeno vnitřní uspořádání. Pouze zhlaví trámů signalizující vnitřní příčky spíše naznačují, že uvnitř žádné rozdělení místností není. Většina otevíravých modelů má i vnitřní vybavení místností. Ty nejméně zařízené alespoň pec, většinou ale i nábytek v jednotlivých místnostech, který často bývá pevně připevněn k podlaze, aby se nemohl při stěhování sesunout. V chlévech bývají žlaby a jesle a jednotlivá stání případně kotce, výjimečně i hospodářské zvířectvo. U modelu i. č. 34 z Levoče je na dvoře párek volů.⁴

Na pec, resp. zděný sporák navazuje komín. Ten je zhotoven buď z prkének sklizených a sťuknutých hřebíčky do hranolu s ponecháním komínového průduchu, případně je z masivu s pouze vyvrtaným otvorem. Na povrchu je namalováno cihlové zdivo, komíny omítané jsou bíle natřeny. Precizně je provedeno zhlaví komína, které věrně kopíruje často ozdobnou hlavu komína tesanou z pískovce. Výjimečně zobrazují modely i komíny vyplétané omazané hlínou, které jsou rovněž vypleteny z proutků a omazaný hlínou zpevněnou kličem.

Největší pozornost věnovali tvůrci modelů obytné budově případně na ně navazujícím chlévům. Ostatní budovy již nejsou propracovány do takového detailu, resp., jelikož nevidíme dovnitř, tak věrnost provedení nelze posoudit. Stodoly jsou obvykle zhotovovány z hranolků nebo klacíků znázorňujících pouze ve velmi přibližném měřítku hrubé trámy či kmeny stromů. Ostatní budovy rovněž nemají otevíravé dveře a není vidět dovnitř.

Samostatnou kapitolu tvoří terén a oplocení. Oplocení je někdy provedeno do nejmenšího detailu. Na modelech jsou zachyceny vyplétané ploty z klacíků, ploty plaňkové přibíjené na vodorovná břevna, ploty trámové, které často nejsou vyrobeny v měřítku a jsou velmi hrubé i ohradní zděné zdi. Vzácně je plot zhotoven ze dvou latěk, do nichž jsou vyvrtány otvory a jimi provlečeny stébla trávy znázorňující jednotlivé plaňky. Terén je vytvořen štafírkou masou, mladší vysprávky jsou již sádrové a hrubost povrchu je vytvořena posypem písku či pilin. Povrch je barven tam, kde je tráva, na zeleno, jinde na hnědo naznačující vyšlapaný terén a hlínu. Na zahradách a v okolí usedlostí jsou znázorněny z větviček a mořské houby, nověji z umělé houby stromy případně keře.

4 Podle původního popisu měli být volí zapřaženi do vozu. Vůz však již chybí a není ani na fotografii ze 70. let 20. století. Nejde o výjimečnou situaci. I u řady dalších modelů je např. na kabřinci uvedena věžička, která dnes již chybí. Kdy ke ztrátě došlo, je nejasné.

Poměrně věrná je barevnost modelů. Modely roubené jsou šelakovány a část z nich byla předtím domořena na „staro“, tj. na tmavo. Modely zděné jsou obvykle obíleny, někde je znázorněna i šedá či žlutá omítka. Model č. 25 slováckého statku má typické regionální barvy nároží a ostění provedené v modré a hnědočervené barvě. Malba je provedena temperami. Na modelu mlýna v Trotině je detailně namalován i po fasádě se pnoucí plamínek.

Samostatnou skupinu modelů z Národopisné výstavy československé tvoří modely stavebních detailů. NZM vlastní čtyři modely lomenic, resp. štítů lidových staveb, tři modely vrat a vrátek a jeden model dveří s ostěním. Tyto modely znázorňují vždy roubené stavby, které jsou provedeny s výjimkou chybějících okenních výplní u některých modelů do nejmenšího detailu, a to včetně textu na záklopovém prkně a kolíkových spojů vrat. Jedinou „výjimku“ tvoří průčelí statku v Libunci, které ve dřevě imituje v původní stavbě i v modelu zděný volutový štít. Modely vrat a dveří jsou samostatné, modely lomenic mají vlastní konzolovou poličku a byly určeny k zavěšení na stěnu.

Modely staveb jsou umístěny na dřevěných podložkách. Nejmenší model celé usedlosti měří 52×29 cm a největší 230×110 cm. Podložky jsou zhotoveny z prken na dřevěném ztužujícím laťovém rámu. Často bylo zřejmě použito nevyzrálé dřevo, takže se kroutí a povrch terénu tak často praská. Vysprávky desky byly provedeny obvykle doplněním žeber rámu případně umístěním původní desky na nové překližkové či dřevotřískové desce.

Autoři jednotlivých modelů nejsou obvykle známi. Z doby příprav Národopisné výstavy československé však víme, že šlo o místní nadšence, často z řad učitelů.⁵ Část dalších modelů uložených v řadě muzeí byla zhotovena truhlářskými uční, některé tvoří jejich výuční závěrečné práce. Ve srovnání s těmito modely obstojí bez výjimky modely z NVČ od neznámých autorů, většinou učitelů více než dobře a jsou tak dokladem nejenom lidové architektury, ale i řemeslné zručnosti jejich autorů.

Závěrem lze konstatovat, že modely představují dodnes vhodný způsob dokumentace lidových staveb, který má však svá omezení týkající se hlavně detailů provedení konstrukcí a použitých materiálů. V kombinaci s dalšími způsoby dokumentace především elektronické povahy, jako je trojrozměrné skenování apod., představuje i do budoucna využitelný způsob dokumentace lidových staveb. Na rozdíl od ostatních druhů dokumentace jsou modely nejvhodnějším způsobem prezentace lidových staveb. A právě v prezentaci lidových i dalších druhů staveb leží budoucnost modelů, neboť stále přesnější metody dokumentace umožní modely nahradit, ale v možnosti přímého kontaktu se zmenšenou stavbou, v možnosti si je „ohmatat“, jsou modely nenahraditelné.

5 Jediný známý autor modelů z NVČ ve sbírkách NZM je učitel J. Liška z Bosně, který zhotovil model chalupy č. p. 15 v Bosni.

Prameny

Sbírka modelů ve fondu Národního zemědělského muzea Praha.

Literatura

- TEMPÍR, Z. – BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L.: *Katalog modelů lidových staveb uložených v muzeích v České republice*. Národopisný věstník XI (53), 1994, s. 13–152.
- STEINOVÁ, Š.: *Osudový příběh Československého zemědělského muzea (1891) 1918–1952*. Praha 2012.

Summary

Models as a Means to Document Vernacular Architecture: Models from the Ethnographic Exhibition Kept in the Collection of the National Museum of Agriculture

Models of vernacular architecture are one of the best ways for the documentation of folk buildings. However, it is necessary to be aware of the fact that those models document the buildings visually, while their construction and material are documented only insufficiently. The research on the models showed that the models are made at more quality levels which differ in the fidelity of imitation of a constructional detail or material used. Even though the models will continue to be a suitable means to document vernacular architecture, it is necessary to replenish them with other documentation methods. The future of the models consists primarily in the presentation of folk buildings.

Key words:

models – vernacular architecture – documentation – museum – presentation

Modely lidové architektury ze sbírek Městského muzea v Přelouči

Mgr. Matěj Pešta

Kulturní a informační centrum města Přelouče, Masarykovo náměstí 26,
535 01 PŘELOUČ
muzeum@ksmp.cz

Príspevek se věnuje modelům lidové architektury, které se nachází ve sbírkách Městského muzea v Přelouči.¹ Modelů staveb přímo z Přeloučska je poměrně málo, většina z nich se týká jiných regionů – vztah k Přelouči však mají. Z tohoto východočeského města totiž pocházel dnes již poněkud pozapomenutý autor modelů lidové architektury aktivní v druhé polovině 20. století, Antonín Pleskot (1909–1980). Celkově tato problematika dosud nebyla zpracována, pouze v roce 1992 vyšel článek Hany Horké ve Východočeském sborníku historickém týkající se modelů zemědělských staveb z pardubického a přeloučského muzea, z Přelouče je zde však zmíněn pouze jeden z celkových patnácti.

Podobně jako v jiných oblastech byl zájem o dokumentaci lidového stavitelství v Přelouči vyvolán na konci 19. století přípravami Národopisné výstavy československé. Dokumentace probíhala především fotograficky (zejména v okolních vesnicích, neboť v samotné Přelouči bylo tehdy již velice málo staveb lidové architektury), v čemž vynikl zejména Jan Vincenc Diviš z Přelouče. Krajinná výstava se zde konala v létě roku 1893 (konkrétně od 23. července do 6. srpna) v rámci přípravy na pražský podnik. V dobovém tisku byla hodnocena velice kladně. Výstava obsahovala tzv. selskou, měšťanskou a šlechtickou síň, ve kterých byly vystaveny názorné národopisné exponáty. Hlavním vystaveným předmětem selské síně byl „*překrásný model selského statku páně Tučkova z Bezděkova, zhotovený p. Hanušem, říd. učitelem v Bezděkově*.“² Tento model měl volně položenou střechu, kterou bylo možné odejmout a nahlédnout do věrně zpracovaného interiéru. V současnosti se nachází ve sbírkách Východočeského muzea v Pardubicích pod inventárním číslem E 935.

Krátce před výstavou roku 1893 byl vyroben první model, o kterém se zmíníme, jedná se o model dřevěné zvonice ze Semína u Přelouče (sign. Eg 222). Tato zvoni-

1 Muzeum v současnosti nemá právní subjektivitu, připravuje se jeho obnova. Muzejní sbírky jsou v majetku města Přelouč a spravuje je autor tohoto příspěvku.

2 *Národopisná výstava v Přelouči*. Věstník Národopisné výstavy československé v Praze 1, č. 4, 1893, s. 28–29. Za zprostředkování článku autor děkuje Heleně Houfkové z knihovny Muzea města Ústí nad Labem.

Model dřevěné zvonice ze Semína u Přelouče (okres Pardubice). 2015, foto M. Pešta.

ce se nachází u kostela sv. Jana Křtitele a odborné publikace ji datují různě – do poloviny 16. století i druhé poloviny 18. století. Karel Kuča uvádí, že se před ní měla na tomto místě nacházet starší zvonice jiné konstrukce.³ Jisté však je, že současná stavba má dva zvony – z roku 1542 (zvaný Poledňák) a 1606 (zvaný Jan). Až do roku 1883 měl i malý zvon, zvaný umíráček. Od roku 1958 je zvonice společně s kostelem sv. Jana Křtitele a ohradní zdí kulturní památkou.

Ještě v roce 1998, kdy byla vydána monografie *Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí České republiky*, nebylo autorství ani bližší datace známo.⁴ Na počátku roku 2015 se ho však shodou šťastných náhod podařilo doložit. Autorem modelu byl velice pravděpodobně Kašpar Kudláček (6. 1. 1852–9. 7. 1932), který se vyučil v Chrudimi truhlářem. V roce 1883 se s rodinou přestěhoval do Přelouče, zpočátku byl zaměstnán u truhláře Jiřího Kyntery. Od všech truhlářských mistrů, kde pracoval, dostával vynikající hodnocení za kvalitu práce.

Jako samostatný truhlář se od dubna 1893 věnoval i zhotovování náročných uměleckých předmětů (v té době v moderních kombinacích dřevo–perleť). Zhotovil i náročné modely pro výrobu strojů ze dřeva, zejména pro zdejší cukrovar. Z řady výstav jeho exponáty získaly uznání. Např. na Východočeské výstavě v Pardubicích v roce 1903 obdržel zlatou medaili, bronzovou medaili byl oceněn na průmyslové výstavě v Přelouči v roce 1906.⁵ Semínská zvonice není jeho jediné dílo vytvořené pro tuto výstavu, je mu přisuzováno čtyři až šest modelů ze sbírek Východočeského muzea v Pardubicích.⁶

Na počátku 90. let 19. století pracoval Kašpar Kudláček na modelu semínské zvonice pro přeloučskou Národopisnou výstavku. Vytvořil dva totožné modely, dru-

3 KUČA, K.: *České, moravské a slezské zvonice*. Praha 2001, s. 266.

4 Srov. BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L. – TEMPÍR, Z.: *Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí České republiky*. Praha 1998, s. 100.

5 Informace od Slavomíra Kudláčka, vnuka Kašpara Kudláčka, sdělená dne 23. 2. 2015.

6 BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L. – TEMPÍR, Z.: *Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí České republiky*, c. d., s. 97–99.

hý byl však menších rozměrů. Byl natolik povedený, že byl vystaven i na Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895 a zmíněný menší model se stal součástí sbírek Národopisného muzea v Praze.⁷ Tento dřevěný model je v základně osmiboký, stupňovitý, v samotné zvonici pak čtyřboký. Střecha je jehlancovitá se štítem, plocha zvonice je pokryta dřevěnými šindeli. Obecně lze konstrukci charakterizovat jako štenýřovou. Z jedné strany je model otevřen a divák má tak možnost nahlédnout do jeho interiéru s věrně zpracovaným krovem a dokonce i s dřevěným zvonem. Je obdivuhodné, jak dokázal autor vystihnout všechny dřevěné prvky. Model dosahuje výšky 130 cm, strany základny mají rozměry 30–40 cm. I po sto dvaceti letech je v původním stavu. Zvláštní je, že ve sbírkách přeloučského muzea se nachází až od 40. let 20. století, dárce není v knize přírůstků uveden.⁸

Dalším modelem z konce 19. století je model složení vodního mlýna (sign. Eg 220). I v tomto případě nebyly bližší informace o modelu na konci 90. let 20. století známy, objeveny byly teprve na sklonku roku 2014. Dokončen byl tedy 1. října 1899 a jeho autorem byl Prokop Vavroušek, který tehdy dosáhl již věku sedmdesáti let.⁹ K jeho osobě nejsou dostupné žádné informace, pravděpodobně byl profesí mlynář, svoji činnost však nevykonával přímo v Přelouči (kde poslední mlýn zanikl v novověku), ani v nedalekém mlýně Výrov v obci Břehy.¹⁰ Lze položit otázku, proč byl model vlastně vyroben. Autor se domnívá, že zřejmě pro účely Východočeské průmyslové, zemědělské, národopisné a umělecké výstavy, která se konala v roce 1903 v Pardubicích (její původně plánovaný termín byl přitom rok 1899).¹¹

Na modelu byly nalezeny další nápisy, které ujasňují, z čeho byl model částečně vyroben. Nejzajímavější je nápis *Colorado Claro*, což je značka doutníků, které byly tehdy již zřejmě na českém území k dispozici, a Prokop Vavroušek využil krabici této značky k vyrobení moučné truhly. Typologicky se jedná o obyčejné (české) složení, resp. české složení je pouze střední mlecí část, tzv. špičák a holendrový krupník, které jsou též součástí modelu, do českého složení již nepatří. Obsahuje dva násypné koše, dva mlecí kameny (dvakrát *běhoun* i *ležák*), *hasačert*, pytlík, moučnici i moučnou truhlu. Model má i schůdky do patra a kolo je na horní náhon (resp.

7 Srov. *tamtéž*, s. 118.

8 Další nesrovnalostí je, že ve složce Archivní doklady Muzejního spolku v Přelouči se nachází dopis ze dne 6. ledna 1909, ve kterém žádal truhlář Adolf Kvasnička o částku 132 K 20 h za „*zhotovený dřevěný model zvonice Seminské*“. Viz Městské muzeum v Přelouči, fond Tisky, sign. Tm 14, Účet ze dne 6. 1. 1909. V téže složce je uvedeno, že František Korbel ze Břehů u Přelouče vytvořil pro přeloučské muzeum v březnu 1909 model „*výsadní hospody v Lipolticích*“. Ten však v přírůstkové knize není uváděn a ve sbírkách se nenachází. Viz Městské muzeum v Přelouči, fond Tisky, sign. Tm 14, Účet ze dne 20. 3. 1909.

9 Datace je uvedena na jednom z násypných košů. Je zde nápis: „*Sestavil/Prokop Vavroušek/70 roků stár/Přelouči/1/10 1899*“. Text objevil při bližším průzkumu Jiří Chmelenský.

10 Srov. KULHÁNEK, L.: *Výrovský mlýn – historický skvost obce Břehy*. Břehy 2014.

11 *Výstavy v Pardubicích – II. Vlastivědná abeceda dr. P. Theina*. Zprávy klubu přátel Pardubicka 15, 1980, č. 1., nestr.

v tomto případě ruční). Model má úctyhodné rozměry 58×60×55 cm a je poměrně vzácný. Na českém území je podobných dle P. Bureše, L. Procházky a Z. Tempíra nejvýše dvě desítky.¹² Zajímavé je, že je teoreticky funkční.

Druhým obdobím, z kterého pochází modely lidové architektury v Přelouči, je přelom první a druhé poloviny 20. století. Jedná se celkem o dvanáct modelů, které vyrobil a posléze věnoval muzeu přeloučský rodák Antonín Pleskot (17. 1. 1909–11. 3. 1980). Tento muž pracoval jako kooperátor Radiotechny Přelouč, od roku 1945 v Tesle Karlín a poté v Tesle Elstroj ve Vršovicích.¹³ Byl také členem pražského Klubu rodáků a přátel města Přelouče.

Jeho koníčkem, kterému se však věnoval s velkou péčí, bylo průmyslové výtvarnictví. Zabýval se výtvarnou tvorbou historických a národopisných modelů různých objektů. Poprvé více zaujal v roce 1952 výstavou v závodním klubu ministerstva pošt¹⁴ a na základě doporučení etnografa Emanuela Baláše (Státní památková správa) se dostal ke své první významné práci – modelu fojtství ve Velkých Karlovicích. Svoji činnost vykonával pro orgány památkové péče od 50. let 20. století a své modely vyráběl pro různá muzea po celém tehdejší Československu. „*Jeho modely byly instalovány v Národním muzeu v Praze a v Bratislavě, v Moravském muzeu v Brně, Slezském muzeu v Opavě, Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích a v Nitře.*“¹⁵ Dále byla jeho díla vystavena na zámcích Kačina a Bojnice.¹⁶ Antonín Pleskot byl členem Spolku výtvarných umělců Marold (1934–1956) a účastnil se více výstav, včetně Výstavy lidové umělecké tvořivosti v Praze U Hybernů (1953). Svá díla vytvářel pouze ve svém volném čase, dílnu měl ve své domácnosti v Karlíně v „komoře“.¹⁷ Některé své modely věnoval v 60. a 70. letech 20. století přeloučskému muzeu.

Technika jeho práce byla detailně popsána v časopise Český lid v roce 1953,¹⁸ který referoval o Pleskotově výstavě v Ústřední lidové knihovně hlavního města Prahy. Modely byly vytvořeny převážně v měřítku 1:100 či 1:50. A. Pleskot pracoval s dostupnými materiály. Terén i objekty byly z borové kůry, kterou barevně upravoval vodovými či temperovými barvami (získával ji např. v lesích v okolí Dobříše).¹⁹ Kůru nejprve zbavil hmyzu pomocí horké vody a následně ji až půl roku nechal sušit. Trávník nahradil skutečnou rozemletou travou, kterou posypal korovitý terén

12 Srov. BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L. – TEMPÍR, Z.: *Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí České republiky*, c. d., s. 50, 87, 126, 128, 141.

13 Informace od syna Jana Pleskota sdělená dne 4. 3. 2015.

14 STRAKA, V.: *Stará selská architektura v modelech lidového výtvarníka*. Svět v obrazech 8, 1953, č. 49, s. 17.

15 Městské muzeum v Přelouči, fond Slavín, složka Antonín Pleskot.

16 Informace od syna Jana Pleskota sdělená dne 4. 3. 2015.

17 Informace od syna Jana Pleskota sdělená dne 4. 3. 2015.

18 BALÁŠ, E.: *Výstava modelů lidových staveb*. Český lid 40, 1953, s. 141–142.

19 STRAKA, V.: *Stará selská architektura v modelech lidového výtvarníka*, c. d., s. 17.

Model Potůčkovy a Kolaříkovy usedlosti v Přelouči (okres Pardubice). 2015, foto M. Pešta.

(z lišejníku), kroví vytvořil z lišejníku a vřesu, stromy z dubových větviček, vřesu či jedlových šišek. Doškovou krytinu chalup ztvárnil pomocí koudele a šindele jsou opět z tenké kůry. Antonín Pleskot s oblibou nechával střechy objektů spíše volné, aby bylo možné nahlédnout do interiéru objektů, který samozřejmě také ztvárnil, a to včetně krovu, dispozice a dokonce vybavení (stoly, židle, postele, otopné zařízení, hodiny na stěně apod.). Objekty zasazoval do terénu, který vycházel z reálií.

Pouze jediný z Pleskotových modelů má vazbu na Přelouč ve východních Čechách. Jedná se o tzv. Potůčkovu usedlost (sign. Eg 221, 1961), tedy někdejší č. p. 72/73 (dnes v místech č. p. 73 na Vratislavském náměstí).²⁰ Tento objekt se nacházel v městské části Na Dole, která byla až do 80. let 20. století považována na základě mylných informací uvedených ve starších Dějinách města Přelouče nad Labem za nejstarší osídlenou lokalitu ve městě.²¹ Zde se dochovaly až do počátku 30. let 20. století usedlosti z 18. století (tato je konkrétně datována na štítu výměnku rokem 1773)²² – poslední byla demolována po požáru 6. října 1933.²³ Na přelomu 50. a 60. let, kdy na ní A. Pleskot pracoval, měl již k dispozici pouze její fotografii. Modelu se již věnovala Hana Horká v roce 1992.²⁴ Ta ho považovala za „poměrně

20 Ve skutečnosti patřil už v první třetině 19. století výměnek panu Kolaříkovi a chalupa panu Potůčkovi.

21 Srov. LEDR, J.: *Dějiny města Přelouče nad Labem*. Přelouč 1926, s. 55.

22 HORKÁ, H.: *Modely zemědělských staveb ve fondech muzeí v Pardubicích a Přelouči*. Východočeský sborník historický 2, 1992, s. 215.

23 ONDRÁČEK, J.: *Kus staré Přelouče*. Krajem Pernštýnův XV, 1934, č. 3, s. 76.

24 HORKÁ, H.: *Modely zemědělských staveb ve fondech muzeí v Pardubicích a Přelouči*, c. d., s. 215.

Model větrného mlýna v Kuželově (okres Hodonín). 2015, foto M. Pešta.

výstižné zachycení celkového charakteru roubeného objektu, sestávajícího z domu, paralelně s ním situovaného výměnku a stodoly uzavírající dvůr vzadu za oběma stavbami.²⁵ Detaily jsou dokonalé pouze v hlavním průčelí, výměnek má však jiná okna, než ta, která jsou zachycena na fotografii. Antonín Pleskot zachytil dokonce i čapí hnízdo na stromu, které se ve dvoře usedlosti skutečně nacházelo. Dvůr je zepředu uzavřen plotem s dvěma brankami. Na dvoře se nachází další strom a za ním kůlna. Rozměry modelu jsou 21×15×11 cm a je umístěn na dřevěné desce.

Přelouče se dále týká Pleskotovo rozsáhlé dílo, model historického jádra středověké Přelouče v 15. století (Eg 223, 1961). Vytvořil jej u příležitosti oslav 700 let povýšení Přelouče na město, které se konaly po celý rok 1961.²⁶ Model se stal součástí sbírek přeloučského muzea a v dobách, kdy byl vystaven, byl mezi návštěvníky populární. Je však nutné říci, že A. Pleskot při práci na této zakázce vycházel nejen z tehdy ověřených informací (dnes již mnohdy překonaných), ale i z vlastní fantazie. Jsou zde všechny důležité budovy ve městě, které jsou provázky a špendlíky spojeny s popiskem na zadní straně vitríny. Jedná se zejména o Labský mlýn, sladovnu, kovárnu, faru, školu, rytířskou tvrz, pivovar, katovnu, lázně, čtvrť Na Dole (ozna-

²⁵ *Tamtéž*, s. 215.

²⁶ Od roku 1959 byl též členem komise pro oslavy. Srov. TETŘEV, J. – VINCENCIOVÁ, H.: *Dějiny města Přelouče: díl čtvrtý, 1918–1989*. Přelouč 2007, s. 222.

čovaná jako „*původní osada*“) a hospodu. Také se zde nachází opevnění (palisády) a tři brány (Hradecká, Kutnohorská, Semínská). Z vodních toků je zde zobrazena řeka Labe a potok Švarcava. Liniové stavby zastupuje obchodní stezka, nazývaná Trstenická. Problematická je zejména otázka tvrze na náměstí a podoba hradeb.²⁷ Model má rozměry 119×88×13 cm a je uložen v zasklené vitrině na dřevěné konstrukci o výšce 72 cm.

Ve sbírkách přeloučského muzea se nachází Pleskotovy modely také z jiných oblastí, převážně byly vyrobeny v roce 1961. Slovensko zastupuje Oravský hrad (sign. Eg 234, 1961, 60×39×17 cm), Valašsko chalupa z údolí Jezerné ve Velkých Karlovicích (Eg 225, 1961, 43×24×10 cm) a chalupa z Valašských Klobouků (Eg 229, 1961, 27×17×6 cm). Ze Slovácka zachytil Antonín Pleskot větrný mlýn z Kuželova pod Javorníkem (Eg 224, 1961, 34×28×31 cm). Z jižních Čech pochází hned čtyři modely: chalupa z blíže neurčené lokality (Eg 231, 1961, 20×14×6 cm), myslivna (Eg 228, 1961, 26×23×13 cm), sýpka ze Sedlčanska (Eg 227, 1961, 39×24×12 cm) a statek v Jiřetíně vystavěný v jihočeském (neo)baroku (Eg 226, 1961, 33×29×11 cm). Z Lanškrounska je k dispozici chalupa (Eg 232, 1961, 20×15×6 cm), z Mnichovohradištska chalupa č. p. 2 v Markvarticích (Eg 233, 1971, 51×30×23 cm) a konečně z Roudnicka také chalupa (Eg 230, 1961, 20×6×15 cm).²⁸

Model domu č. p. 2 z Markvartic (okres Jičín). 2015, foto M. Pešta.

Všechny modely do sbírek přeloučského muzea věnoval sám autor. Zdá se, že se jedná o největší sbírku Pleskotova díla uloženou ve sbírkách jednoho muzea v rámci České republiky. Již zmiňovaná monografie Modely lidové architektury ve sbírkách

27 VOREL, P.: *Měla Přelouč svou tvrz?* Přeloučský zpravodaj 4, 1988, č. 1, s. 6–7.

28 Městské muzeum v Přelouči, fond Slavín, složka Antonín Pleskot.

muzeí České republiky uvádí pouze dva modely spravované jinými institucemi (Moravské zemské muzeum v Brně a Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích).²⁹

Závěrem

Příspěvek se pokusil čtenáři přiblížit modely lidové architektury ze sbírek přeloučského muzea. Jak je patrné, jedná se o dva modely z konce 19. století a třináct modelů z druhé poloviny 20. století. Zejména Pleskotovy modely přitom dosud unikaly větší pozornosti odborníků, ačkoliv nesporně mají dokumentační hodnotu. Práce též nastínila další možnosti výzkumu – jistě by bylo záhodno sestavit kompletní seznam Pleskotova díla.

Prameny

Městské muzeum v Přelouči, fond Slavín, složka Antonín Pleskot.

Městské muzeum v Přelouči, fond Tisky, sign. Tm 14, Účet ze dne 6. 1. 1909.

Literatura

BUREŠ, P. – PROCHÁZKA, L. – TEMPÍR, Z.: *Modely lidové architektury ve sbírkách muzeí České republiky*. Praha 1998.

HORKÁ, H.: *Modely zemědělských staveb ve fondech muzeí v Pardubicích a Přelouči*. Východočeský sborník historický 2, 1992, s. 205–220.

KUČA, K.: *České, moravské a slezské zvonice*. Praha 2001.

LEDŘ, J.: *Dějiny města Přelouče nad Labem*. Přelouč 1926.

STRAKA, V.: *Stará selská architektura v modelech lidového výtvarníka*. Svět v obrazech 8, 1953, č. 49, s. 17.

TETŘEV, J. – VINCENCIOVÁ, H.: *Dějiny města Přelouče: díl čtvrtý, 1918–1989*. Přelouč 2007.

Summary

Models of Vernacular Architecture in Collections of the Přelouč City Museum

The text deals with models of vernacular architecture in collections of the Přelouč City Museum. The models were made by Antonín Pleskot (1909–1980),

29 Jsou pro to dvě možná vysvětlení – u ostatních modelů může být špatně určeno autorství nebo součástí sbírek těchto muzeí nikdy nebyly a Antonín Pleskot si je po skončení výstavy ponechal.

a native from Přelouč and a today less known author of vernacular architecture's models, in connection with the Přelouč Ethnographic Exhibition (1893) at the turn of the 20th century. The contribution also summaries his production. Pleskot produced historical and ethnographic models of different buildings for national heritage institutions and different museums throughout the then Czechoslovakia. His works were exhibited, among other places, in the National Museums in Prague and Bratislava, in the Moravian Museum in Brno, the Silesian Museum in Opava, the South-Bohemian Museum in České Budějovice and in Nitra. Pleskot was a member of the Marold Association of Fine Artists and took part in several exhibitions, including the Exhibition of Folk Art at the Hybernians' Palace in Prague in 1953.

Key words:

models – vernacular architecture – Přelouč – Czechoslovak Ethnographic exhibition – Antonín Pleskot

Zdobení hrobů o Dušičkách na Vysocku¹

Františka Jandová

Dušičky – svátek mrtvých. Není člověka, aby v ten den nevzpomněl na někoho drahého, který se odebral tam, odkud není více návratu. Hřbitov se zahalí vzpomínkami žijících do bílé krásy chryzantém a zaplane tisíce světly. Ten den přijíždějí na hřbitov i zdaleka lidé, aby vzpomněli a uctili památku svých drahých. Ba často i na hrobech celý rok nepovšimnutých, ten den najdete položenou vzpomínku, bílou kyticí čerstvých květů. Ty čerstvé květy, je to tak krásné, je to vkusné, ale jak je to jednoduché a pohodlné proti minulosti. Nakoupíte květiny, nebo si dáte udělat kyticí nebo věnec u zahradníka, velký nebo malý, jaký zrovna potřebujete.

Není to však tak dávno, bylo to ještě na začátku tohoto století, kdy náš malý hřbitůvek hýřil také květy, ale květy papírovými, různých barev a různých tvarů. A všechna ta krása, ty bílé, červené, modré i žluté růže, to všechno se vyrábělo doma. Stálo to pár krejcarů za „pijavý“ – tj. hedvábný papír a kolečko drátů. I když

¹ Archiv České národopisné společnosti Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. JANDOVÁ, F.: *Zdobení hrobů o Dušičkách na Vysocku*. Rukopis, 1960, 5 s. Signatura: J 43, číslo jednací: 2469. Redakční příprava Helena Šenfeldová a Daniel Drápala. Autorka pocházela z obce Vysoké nad Jizerou (okres Semily), text byl zpracován v září 1958. Jak dokládá rukou psaná poznámka připojená na závěr textu, vznikl v souvislosti s osvětovou činností vlastivědné pracovnice Františky Jandové: „Po besedě, kterou jsme na toto thema v muzeu uspořádali, vypověděli lidé, že se také dělaly doma z papíru anděle a jeden takový výrobek pro nás jedna žena do muzea udělala.“

ve zdobení hrobů vládl určitý řád, přece každý hrob ukazoval jiný vkus a větší či menší dovednost majitele.

Už takových deset dní před Všemi svatými za pěkně podzimních dnů vypravily se ženy a děti s košem na zádech do lesa na mech. Byl to nepsaný zákon, že každý hrob musil býti na Dušičky obložen mechem. Někdo položil mech na celý hrob nahore i po stranách, jiný opět jen po stranách, někdo zase jen nahore a některý hrob měl jen navrchu z mechu „rantlíček“, okolek vysypaný uprostřed černou hlínou. Mechu se na Dušičky spotřebovalo velké množství, kdo měl k opatrování více hrobů, musil do háje několikrát. Mech není stejný a každý měl v oblíbený jiný. Někdo hledal stromčkový, jiný zase nízký poduškový, hustý, někdo světle zelený, druhý opět hodně tmavý.

Potom se nakoupily „pijáky“, totiž hedvábné papíry nejrůznějších barev. Večer celá rodina se sesedla u stolu a vyráběla pěkné kytičky, ale i velké růžičky. Bylo mnoho způsobů této výroby, každý měl svůj, ale každý se snažil udělati to co nejlépe, vždyť to soused přijde posoudit, pochválit, a tak to musí být opravdu pěkné.

Nejjednodušší růžičky vyráběly se tak, že z pijáku se uštíhl pruh dlouhý asi padesát centimetrů a široký asi 10 centimetrů. V šířce se přeložil, pletací drát se vsunul do přeložení a pruh pijáku se na drát hodně hustě nabíral. Někdo užíval místo drátu tužku. Pak se to z drátu sesmeklo a stočila se z toho růžička, která se dole zavázala jemným drátkem. Nebo se uštíhl podobný pruh pijáku, opět se přeložil a v přeložení se nastříhaly proužky asi 3 mm široké a 1 cm dlouhé. Potom se to rozložilo a přeložilo obráceně a stočilo opět na růžičky. Byla to napodobenina chryzantémy. Další růžička byla podobná, ale pruh byl široký jen asi pět cm a nastříhané úzké proužky se rozevřenými nůžkami nebo nožem odzdola nahoru natáhly a tím se samy stočily a růžička byla rozřepená. Nebo opět na stejném 5 cm širokém pruhu na jednom okraji nastříhaly se proužky asi 1 cm široké a dva a půl cm hluboké a vždy dva se spolu dohromady stočily a opět se pruh složil do růžičky.

Kdo chtěl mít kytičky pěknější a měl čas si s tím více pohrát, nastříhal ne pruhy, ale přímo „lístky“ – tj. obdélníčky různé velikosti, podle toho, jak měla býti růžička veliká. Jedna kratší strana obdélníčku se sama zase podobným způsobem jako předcházející pruhy připravovala. Buďto se natáčela na tužku nebo na pletací drát nebo se jemně nastříhala a trásničky se nůžkami nebo nožem zkudnatily, nebo se širší 1 cm široké proužky dohromady stáčely. Z takto připravených lístečků se stáčely velmi pěkné růžičky.

Růžičky se připevňovaly na krátká dřevíčka, která se barvila na zeleno, ale kdo mohl, raději si opatřil stvol solidaga-zlatobyly obecného neboli celíku. To se nemusilo barvit, protože to bylo přirozeně zelené.

Takto připravené růžičky napíchaly se na hrobě do mechu, jednou, dvěma i více řadami podle vkusu a přání. Hroby starších lidí byly pestré, růže byly bílé, červené, žluté, růžové, modré i zelené. Ale hroby mláďenců a panen měly růže bílé, hrobečky malých chlapečků modré a děvčátek růžičky růžové.

Někteří lidé chtěli to mít ještě ozdobnější, a tak na dřevíčka k růžičkám přidávali ještě věčně zelené „bruslinčí“. Mnoho brusinek tak vzalo za své na Dušičky, protože na některých hrobech byly i doma vyrobené z bruslinčí křížky a později i věnce, které nahradily dříve pletené věnce ze suché trávy, které jsou u nás plně paseky. Do těch věnců se zase ty papírové růžičky připlétaly.

Ale ozdoba, která na málokterém hrobě chyběla, to byly podušky, také po domácku vyráběné. Když se tak na to zamyslíme, proč asi to byly zrovna podušky? Že by to byl symbol, aby se našim drahým dobře spalo? Podobné podušky nosily i družičky na pohřbech. Z nějakého plátna se ušila poduška různé velikosti, vycpala se pilinama, hoblinama nebo papírem a potáhla se zase pijákem. Dle vkusu se nechala buďto hladká, nebo na okraji se zdobila volánkem, nebo se krásila papírem, anděličkami, hvězdičkami a pentličkami. Zde se mohla fantazie i vkus neomezeně vybouřit. A zase: mládenec dostal podušku bílou, chlapeček modrou, děvčátko růžovou.

Tak tedy mech, růžičky, křížky, podušky a věnečky, všechno doma vyrobené, to byly věci, kterými se zdobila většina hrobů v minulosti.

Samozřejmě se také na hrobech svítilo. V kahánkách skleněných byl olej, na něm plaval korkový křížek a zapálený knůtek dlouho do noci jemně svítil. Na Dušičky také stávali před hřbitovem oba naši kostelníci se stolečky, na kterých měli narovnáno plno různých svíček, tak jste si mohli vybrat. Nejvíce šly na odbyt široké, ale nízké sloupky zvané skolky. Na některých hrobech se později začaly objevovat lampy skleněné, většinou kulaté s různými nápisy, hlavně: „*Spi sladce*.“ nebo „*Na shledanou*.“

V některých domácnostech na půdě po celý rok ležela velká krabice, někdy i dvě, které se jednou za rok, a sice na Dušičky otvíraly. V nich se přechovávaly po mnoho let staré věnce od pohřbů. Květiny na nich většinou z voskového plátna byly už hodně pomačkané, ale vždycky ještě na Dušičky se to trochu osvěžilo, a tak na některých hrobech jste mohli spatřit tyto staré věnce každým rokem. Když někdy hrozila velká nepohoda, vzácná tato ozdoba se na hřbitov nenesla, aby to snad déšť, sníh nebo mráz nezničil, a tak místo na hrob věnec putoval zase na půdu, aby mohl svůj úkol plnit ještě další příznivější léta.

Tak to vypadalo na hrobech na vysokém hřbitově. Daleko však větší nádhera byla ve Vrchlabí. Na to vzpomínala Ludmila Farská, jak její maminka před padesáti léty rok co rok chodívala před Všemi svatými do Vrchlabí pomáhat mydláři, kde byla provdána její sestra. Malé, skleněné, kulaté asi 8 cm vysoké lampičky, nejrůznějších barev nosili lidé k mydláři, aby je naplnil lojem uprostřed s knůtkem a z těch lampiček se na hroby tvořily okraje, kříže, hvězdy a další okrasy dle fantazie. Když se všechny ty lampičky rozsvítily, byla krása vrchlabského hřbitova nepopsatelná.

Životní jubileum Václava Soukupa

Mezi osobnosti, které významnou měrou zformovaly rozvoj sociokulturní antropologie v českém porevolučním prostředí 90. let 20. století, náleží bezesporu český antropolog a kulturolog doc. PhDr. Václav Soukup, CSc. Jeho životní jubileum, při jeho energii a mladistvé svěžesti až těžko uvěřitelné (narozen 31. srpna 1957, v Mariánských Lázních), je příležitostí doložit uvedené konstatování nepříliš známými fakty o jeho studiu, profesním vývoji, růstu a aktuálním směřování. Václav je známý nejen jako skvělý pedagog a autor učebnic i monografií z oblasti antropologie a paleoantropologie, ale také jako výborný společník a trpělivý posluchač. Jeho umění naslouchat druhým v sobě však skrývá značnou dávku šibalství, neboť tento postoj mu umožňuje mlčet o sobě samém.

Václav se narodil v rodině pedagogů, která mu poskytla zásadní zázemí pro studium historie a literatury. Jeho dětství je spojené s malebnou západočeskou vesnicí Pernarec, jejíž dominantou je kostel svatého Mikuláše ze 14. století. Svě dospívání ale již prožíval v Mariánských Lázních, odkud podle mého názoru pramení jeho ležérnost a lehkost lázeňského šviháka. Zvrat v jeho životě znamenala 70. léta, v jejichž průběhu studoval střední knihkupeckou a knihovnickou školu v Luhačovicích a objevil tak různé dimenze krásné literatury a poezie. Možná právě proto dodnes prostupují jeho publikačními výstupy a poutavými přednáškami odkazy na Kingsleyho Amise, Jeroma Salinger, Philipa Rotha, Williama Saroyana, Elia Kazana nebo Jana Skácela. Díky lásce k literatuře a umění se jeho přednášky věnované antropologii před očima vysokoškolských posluchačů proměňují v živé a srozumitelné obrazy, o nichž studenti diskutují nejenom po přednáškách, ale s odstupem času ještě na setkání absolventů.

Po ukončení vysokoškolského studia na Katedře teorie kultury na Filozofické fakultě v Praze setrval na téžže pracovišti, nejdříve v pozici interního aspiranta a později odborného asistenta, tajemníka a vedoucího katedry. Aktivní zájem o antropologickou teorii kultury se odrazil již v jeho diplomové práci *K teoretickým a metodologickým otázkám dějin kultury* (1981). Její obhajoba však byla nelehká, neboť probíhala v době, kdy byla na fakultě anglosaská sociální a kulturní antropologie v nemilosti. Václav mi jednou v období mého doktorského studia vyprávěl, jak oponent jeho práce, tehdejší ředitel Katedry etnografie a folkloristiky FF UK (dnes Ústav etnologie FF UK), diplomovou práci mlátil do stolu a znechuceně vykřikoval: „*Buržoazní antropologie sem nepatří...*“ Tato vzpomínka je s odstupem takřka čtyřiceti let naplněná ironií osudu, neboť právě na tomto ústavu dnes Václav působí jako docent specializovaný na sociokulturní antropologii. Vlastně se ocitl konečně tam, kam od počátku své akademické dráhy patřil.

Václavovo oborové zaměření v oblasti sociokulturní antropologie bylo vždy výrazně orientováno na problematiku dějin oboru a teorie kultury, což dokládá jeho

kandidátská práce *Modely kultury v sociální a kulturní antropologii* (1987) a pak především četné monografie *Přehled antropologických teorií kultury* (2000), *Dějiny antropologie* (2004) a *Antropologie: teorie člověka a kultury* (2011). Václav se však stále pohyboval, zejména díky interdisciplinárnímu charakteru svého vysokoškolského vzdělání, na pomezí několika vědních disciplín. Výrazný byl zejména jeho vztah k paleoantropologii a problematice evoluce člověka a geneze kultury. Ten se v plném rozsahu projevil v poslední dekádě, jak dokládají tituly *Evoluce člověka a pravěké umění* (2010) nebo *Pravěké umění* (2011). Svůj dlouholetý zájem o antropogenezi a zrození lidské kreativity Václav završil v roce 2015 rozsáhlou, encyklopedicky koncipovanou knihou *Prehistorie rodu Homo* (1150 stran) a kolektivní monografií *The Genesis of Creativity and the Origin of the Human Mind*, na jejímž vzniku se podíleli zahraniční antropologové, paleoantropologové a archeologové. Šíře Václavova vědeckého záberu se projevuje i v jeho dalším výzkumném a publikačním projektu věnovanému dějinám, umění a kultuře afrického království Benin – *Umění a kultura království Benin* (2016).

Podobně jako v médiích výběr a přístup informací ovlivňuje gatekeeper, Václav je pro své kolegy, spolupracovníky a současně i studenty ideakeeper – nositel a zprostředkovatel myšlenek a nápadů. Prostřednictvím jeho podnětů vzniklo a vzniká mnoho projektů, přístupů nebo konceptů. Pojďme si je stručně přiblížit.

1. Překlady klíčových antropologických textů: Václav již svou první rozsáhlejší monografií *Dějiny sociální a kulturní antropologie* (1994) obohatil v jejím druhém rozšířeném vydání v roce 1996 o překlady zásadních antropologických studií věnovaných antropologické teorii kultury, čímž umožnil studentům i širší akademické veřejnosti vést přímý dialog s anglosaskou sociokulturní antropologií. Svoji snahou interpretovat dějiny antropologického myšlení v kontextu překladů odborných článků významných světových antropologů navázal na odkaz svého učitele a přítele, antropologa Josefa Wolfa (1927–2012), který již v 60. letech usiloval svými skripty a překlady o etablování sociální a kulturní antropologie v Čechách. Václavova snaha zpřístupnit českým čtenářům světovou antropologii prostřednictvím překladů významných antropologických prací vytyčila cestu, již dnes kráčí řada jeho žáků.

2. Umění srozumitelného výkladu klíčových antropologických pojmů, teorií a paradigmat: V 90. letech se Václav ve spolupráci se sociologem Miloslavem Petruskem (1936–2012) podílel na vzniku dvousvazkového *Velkého sociologického slovníku* (1996), do něhož přispěl mnoha hesly z oblasti antropologie. Zde plně vykrytalizovala jeho schopnost formulovat odborné pojmy a kategorie a strukturovat konzistentní, jasný a pochopitelný odborný text. V tomto trendu pokračoval v dalších slovnících, jimiž jsou *Antropologický slovník*, *Malý etnologický slovník* nebo zcela nově *Encyklopedie migrace* (<http://encyklopedie.shzs.cz/>). Dále také v publikacích, k nimž patří například *Přehled antropologických teorií kultury* (2000 a 2004).

3. Popularizace a prezentace oboru: Václav podobně jako jeho další vzor, ame-

rický antropolog kulturní Franz Boas (1858–1942), bojuje o místo antropologie na slunci. Proto klade důraz na její popularizaci prostřednictvím přednášek pro širokou veřejnost, rozhovorů pro noviny a časopisy, vystupováním v rozhlasu a televizi nebo cest do zahraničí. Alfou i omegou jeho přístupu vždy byla snaha lidsky se přiblížit studentům, oslovit širší veřejnost, ukázat, že (člověk-)antropolog je bytost z masa kostí a antropologie je věda umožňující pochopit lidskou podstatu. Řečeno oblíbenými slovy jubilanta Václava, milujícího obrazy francouzského malíře Paula Gauguina, dokázat odpovědět na otázku: „*Kdo jsme, odkud jsme, kam jdeme?*“

4. Empirické výzkumy: Václav nebudoval pouze teoretickou bázi antropologie v porevolučních Čechách, nýbrž se dlouhodobě podílel na empirických sociokulturních výzkumech českých měst. V rámci těchto primárně sociologických výzkumů uplatňoval antropologické přístupy ke studiu městských kultur a subkultur. V průběhu let 1992 až 2015 absolvoval ve městech Český Krumlov, Blatná a Velké Meziříčí výzkumy lokální kultury, kulturní změny a sociokulturního potenciálu, jejichž výsledky průběžně publikoval v odborných periodikách a kolektivních monografiích.

K Václavově i tak již bohatému odbornému naplnění přibýly v posledních letech dvě nové cesty. První cesta zvýraznila další oblast badatelského zájmu na poli antropologie, a to kulturní ekologii a kulturní materialismus (připravovaná publikace bude vydána v Nakladatelství Karolinum v roce 2018). Svým zájmem o kulturní ekologii navázal na vědecký odkaz své vysokoškolské pedagožky, socioložky a kulturní ekoložky Jitky Ortové (1946–2015). Druhá cesta je spojená s jeho pozicí rektora Vysoké školy mezinárodních a veřejných vztahů Praha, kterou Václav zastává od začátku roku 2016. Jeho odborné portfolio se tak rozšířilo o ekonomickou diplomacii, evropskou geopolitiku nebo problematiku migrace. Nezávisle na těchto aktivitách však Václav svými kultovními antropologickými přednáškami i nadále otevírá studentům etnologie, archeologie, pedagogiky, psychologie, vietnamistiky a indonesistiky dveře do exotického světa cizích kultur.

Jménem Ústavu etnologie přeji jubilantovi mnoho zdraví, energie a pracovního nasazení. Jménem svým přeji nové dobré nápady a těším se na další spolupráci.

Výběrová bibliografie antropologických prací Václava Soukupa

Monografie

Americká kulturní antropologie I.
Praha 1992.

Americká kulturní antropologie II.
Praha 1992.

Sociální a kulturní antropologie.

Praha 1993 a 2000.

spolu s A. Vodákovou a O. Vodákovou

Dějiny sociální a kulturní antropologie.

Praha 1994.

Dějiny sociální a kulturní antropologie: Nové rozšířené vydání.

Praha 1996.

Přehled antropologických teorií kultury.

Praha 2000 a 2004.

Dějiny antropologie: Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie.

Praha 2004.

Evoluce člověka a pravěké umění.

Praha 2010.

spolu s B. Půtovou

Antropologie: teorie člověka a kultury.

Praha 2011.

Pravěké umění: evoluce člověk a kultury.

Praha 2011.

spolu s J. Clottesem a B. Půtovou

Prehistorie rodu Homo.

Praha 2015.

The Genesis of Creativity and the Origin of the Human Mind.

Prague 2015.

spolu s B. Půtovou (eds.)

Umění a kultura království Benin.

Praha 2016.

spolu s B. Půtovou a J. Nevadomským

Hesla ve slovnících a encyklopediích

Petrusek, M. (ed.): *Velký sociologický slovník*.
Praha 1996.

Malina, J. (ed.): *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*.
Brno 2009.

Malý etnologický slovník.
Strážnice 2011.
spoluautor

Malina, J. (ed.): *Encyklopedie antropologie*.
<http://is.muni.cz/do/sci/uantrbiol/el/encyklopedie>, 2011.

Encyklopedie Migrace.
<http://encyklopedie.org/>, 2016.

Výběr studií v periodických a kapitol v monografiích

Člověk, dějiny a kultura.

Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1, 1986, s. 113–151.

Systémové modely kultury v buržoazní antropologii.
Filozofický časopis 1, 1989, s. 105–119.

Výzkumy osobnosti a kultury v americké kulturní antropologii.
Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 3, 1990, s. 9–40.

Symbolická antropologie Clifforda Geertze.
Sociologické aktuality 5, 1991, s. 18–19.

Nová etnografie jako hledání nového paradigmatu.
Sociologické aktuality 9, 1994, s. 9–40.

Jak si chráníme naše kulturní dědictví?
Slánský obzor: ročenka Musejního spolku v Slaném 3, 1995, s. 65–72.

Rasa jako biosociální znak.
In: Škvařilová, B. (ed.): *Fenomén antropologických skupin*. Praha 1998, s. 28–34.

Pojem kultura jako nástroj studia kulturní historie.

In: Blümllová, D. (ed.): Čeněk Zíbrt a kulturní historie. České Budějovice 2003, s. 212–232.

Kultura jako předmět výzkumu antropologické archeologie.

Muzejni a vlastivědná práce 3–4, 2006, s. 226–229.

Etnologie: zrození a pád etnografické legendy.

In: Blahůšek, J. – Jančář, J. (eds.): Etnologie – současnost a terminologické otázky. Strážnice 2008, s. 26–32.

Člověk, jazyk a kultura v zrcadle antropologie.

In: Přívratský, V. – Teodoridis, V. – Vančata, V. (eds.): Základní kulturní a sociální mechanismy významné pro úspěšnou integraci. Praha 2010, s. 9–116.

Kultura jako předmět antropologického výzkumu.

In: Přívratský, V. – Teodoridis, V. – Vančata, V. (eds.): Základní kulturní a sociální mechanismy významné pro úspěšnou integraci. Praha 2010, s. 117–141.
spolu s B. Půtovou

Culturology: A New Synthesis (Science of Culture in Central Europe).

Anthropologia Integra 1, 2010, č. 1, s. 29–37.

Orientalismus jako paradigma moci: Antropologická perspektiva.

Anthropologia integra 1, 2010, č. 2, s. 75–80.

Příroda, člověk a kultura v ekologické perspektivě.

In: Lapka, M. – Vávra, J. (eds.): Mění se společnost? Praha 2012, s. 68–83.

Dynamika sociokulturní změny.

In: Šubrt, J. a kol.: Soudobá sociologie V (Teorie sociální změny). Praha 2013, s. 66–91.

Moderní nigerijské umění.

Nový Orient 69, 2014, č. 4, s. 51–57.
spolu s B. Půtovou

Politika a moc v království Benin.

Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis 7, 2014, č. 1, s. 95–125.
spolu s B. Půtovou

Umění království Benin.

Anthropologia Integra 5, 2014, č. 2, s. 55–71.
spolu s B. Půtovou

Benin Art and Casting Technologies.

West Bohemian Historical Review 4, 2014, č. 1, s. 75–103.
spolu s B. Půtovou a J. Nevadomským

Umění království Benin: Reflexe po roce 1897.

Kuděj 15, 2014, č. 1, s. 5–32.
spolu s B. Půtovou

Ekologická antropologie.

In: Cichá, M. (ed.): Integrovaná antropologie. Praha 2014, s. 302–318.

The Man in the Mirror of Cyberculture: An Anthropologic Point of View.

In: Pauknerová, K. – Stella, M. – Gibas, P. (eds.): Non-Human in Social Science: Ontologies, Theories and Case Studies. Červený Kostelec 2014, s. 83–101.

Kulturní kontakty a kolaps království Benin.

Historická sociologie 7, 2015, č. 1, s. 75–94.
spolu s B. Půtovou

Kulturní dědictví jako sociokulturní kapitál.

In: Opletalová, L. a kol.: Lokální funkce kultury: analýza a evaluace kulturních služeb. Praha 2015, s. 61–93.
spolu s B. Půtovou

Výzkum městských komunit. Městské komunity jako předmět výzkumů urbánní antropologie a antropologie města.

In: Hubáček, O. a kol.: Lokální funkce kultury. Teoreticko-metodologická východiska evaluace kulturních služeb. Praha 2015, s. 11–22.

Lokální kultura. Lokální městská kultura v síti výzkumných pojmů a kategorií.

In: Hubáček, O. a kol.: Lokální funkce kultury. Teoreticko-metodologická východiska evaluace kulturních služeb. Praha 2015, s. 23–36.

Evoluce člověka a geneze kultury / Human Evolution and Genesis of Culture.

In: Kostrhun, P. et al.: Úsvit pravěkých lovců: Po stopách Jana Jelínka / Dawn of Prehistoric Hunters: In the Footsteps of Jan Jelínek. Brno 2016, s. 55–110.

Smrt jako biologická konstanta a kulturní konstrukce: Příspěvek k antropologii smrti.

In: Ballay, M. (ed.): (De)tabuizácia smrti vo filozoficko-antropologickom diskurze. Nitra 2016, s. 81–109.

Theatre Anthropology, Performance and Ritual.

In: Jiroušková, J. et al.: African Performances. Prague 2016, s. 9–13.

Barbora Půtová

Ústav etnologie FF UK, Praha

LUBOŠ KAFKA – HELENA MEVALDOVÁ:

Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku

Praha, Lika Klub 2015, 213 s.,
190 barevných ilustrací

Lidový nábytek poutá zájem odborné i laické veřejnosti od konce 19. století, kdy vznikaly první sbírky v muzeích. Prvotní sběratelský zájem se rozšířil o sféru badatelskou a vznikly publikace týkající se typologie, konstrukce a způsobů výzdoby. Nábytek tradičního lidového obydlí se uplatnil na výstavách a v muzejních expozicích. Předmětná monografie se zaměřuje na náboženskou výzdobu lidového malovaného nábytku, téma, které stálo až dosud mimo sféru odborného zájmu pro jistou výlučnost tématu; malovaný nábytek byl zdoben náboženskými motivy výjimečně, jen malá část dochovaných exemplářů nese tento druh výmalby. Publikace vychází z vyhodnocení artefaktů z 94 muzeí v českých zemích, uvedených v seznamu na konci knihy. Vedle výrobků z Čech, Moravy a Slezska, které tvoří základní materií zkoumání, se zabývá také importem ze sousedních zemí, zejména Bavorska a Horního Rakouska.

Hlavní období rozkvětu malovaného nábytku, a tedy i jeho výzdoby náboženskými motivy, spadá do druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století, kdy se těšil oblibě v lidových vrstvách. Z tohoto období pochází i většina dokladů v muzeích. Ve fondu malovaného nábytku shledáme širší škálu artefaktů od po-

losériové produkce, někdy s použitím šablony, až k náročné malbě na jednotlivých kusech s antropomorfními motivy náboženského a světského rázu, náboženskými symboly a krajinnými vedutami z rukou provinčních malířů, jak jsou toho příkladem skříně, koutnice, zástěny, nebesové postele pro interiéry selských a měšťanských domů, ale také kostelů a vesnických far. Do výkladu zařazují autoři jihočeské zástěny (z plátna napnutého na dřevěnou konstrukci) s náboženskou výmalbou (*koutra*), které po dobu šestinedělí oddělovaly lože rodičky od ostatního prostoru obytné světnice.

V úvodní části (*Obecné aspekty problematiky*) autoři pojednávají o lidovém nábytku z hlediska jeho vývoje, tedy od tesařských technik na nejstarším mobiliáři, jak to dokládají lavice, police či archaický typ sloupkové truhly (východomoravský *súsek*), k truhlářsky hotoveným kusům zdobeným malbou (truhla, skříň, koutnice, postel), seznamují s druhy nábytku a jeho výrobci, s technologií malby, s ornamentikou a s motivy výzdoby. Výklad zahrnuje okolnosti vzniku vyhraněných regionálních variant malovaného nábytku, které spočívaly zejména v produkci místních truhlářských dílen, zhotovujících často po mnoho let kusy s charakteristickou výzdobou. Ve všech oblastech se tvůrci vyrovnávali po svém se slohovými podněty, s měnícím se vkusem konzumentů a změnami ve skladbě mobiliáře. Zvláštní pozornost věnují autoři tradiční svatbě, a to zvláště okamžiku stěhování výbavy nevěsty do ženichova domu před

zraky obyvatelů vesnice; zdobený nábytek tu měl reprezentativní funkci, která se v průběhu jeho další existence v té míře už neopakovala. Součástí věna byla obvykle truhla a skříň, zámožný sedlák či mlynář věnoval své dceři i celý nábytkový komplet, zhotovený na objednávku. Milostné, magickoochranné a prosperitní prvky výzdoby (barvy červená a zelená, věnec, srdce, květy a plody) se ve výdobě malbou na některých artefaktech propojují s náboženskými symboly a postavami křesťanského nebe.

Hlavní téma publikace, shrnuté v kapitole *Náboženská výmalba nábytku*, dělí autoři z ikonografického hlediska do pěti oddílů. Za kolébku nábytku zdobeného náboženskými motivy považují autoři Horní Bavorsko, kde nejstarší dochované artefakty pocházejí už ze sklonku 16. a počátku 17. století. Na našem území se k významným centrům náboženské výmalby nábytku řadí Chebsko, Turnovsko, Pojizeří a Český ráj. V ostatních regionech byla náboženská výmalba zastoupena spíše příležitostně. Podle lidové víry měly náboženské obrazy napomoci novomanželům k dobrému životu v trvalé lásce, k božímu požehnání a ochraně před škodlivými vlivy a událostmi, které je mohly v životě provázet. Náboženské antropomorfní motivy jsou soustředěny na čelní straně truhel a na dveřích misníků, skříní a koutnic, zpravidla v kompozici s florálními a zoomorfními motivy (pták, jelen).

První oddíl *Symboly a znaky* je věnován nefigurálním náboženským motivům, které se vztahují k Ježíši Kristu a Nejsvětější Trojici, k Panně Marii

a Svaté rodině (Srdce Ježíšovo, monstrance, Beránek Boží, Boží oko). Specifický okruh představují archaická znamení jako kříž, kruh, pentagram a hexagram, jimž byl přičítán magický ochranný význam (pentagram, *muří noha*, se kreslil svěcenou křídou na běžnou nezdobenou kolébku). Na ně navazuje výklad o dalším tematickém okruhu náboženských motivů, jenž má podobu iniciál, svatých monogramů, anagramů, svatých jmen i nápisů; nejčastěji se uplatnily na truhlách, skříních a postelích christogram a mariogram. Další okruh malby zastupuje vyobrazení sakrálních staveb, jehož předlohami byla zpravidla poutní grafika.

Ve druhém oddílu (*Panna Marie*) je pozornost zaměřena na zobrazení Panny Marie ve třech základních podobách, jako jsou samotná Panna Maria, Maria s dítětem a Maria s mrtvým tělem Ježíše na klíně. Větší část znázornění Panny Marie na malovaném nábytku se vztahovala k obrazům z poutních míst. Zobrazení Bohorodičky s narozeným Ježíšem v mnoha variantních typech výrazně dominují nad ostatními mariánskými motivy na nábytku.

Třetí oddíl (*Ježíš Kristus*) pojednává o zpodobení Ježíše Krista, a to Krista v dětském věku (Dítě Ježíš), zbičovaného a trny korunovaného Ježíše (Ecce homo), Ukřižovaného Krista a Krista Dobrého pastýře. Tyto hlavní náměty doplňují další, málo frekventované ikonografické typy (Svatá rodina, Nejsvětější Trojice, Srdce Ježíšovo).

Zobrazení světců ve výmalbě nábytku, rozsáhlé a značně různorodé, je ná-

mětem čtvrtého oddílu (*Svěťci*). Dosahuje větší rozmanitosti a výrazně početní převahy nad christologickým a mariologickým okruhem. Autoři shledávají vyobrazení 34 světců a světic a vedle toho skupin světců (apoštolové, evangelisté, církevní učitelé). Nejčastěji se jedná o zobrazení jednotlivých světců z frontálního pohledu v postavě nebo polopostavě s příslušnými atributy. V lidové tradici nejpobulárnější z nich (sv. Anna, sv. Barbora, sv. Jan Nepomucký, sv. Josef, sv. Kateřina) se vyskytují i v několika ikonograficko-kompozičních variantách. Pojednání o obrazech světců autoři spojují s výkladem o jejich úloze v lidové víře a obyčejích.

Závěrečný pátý oddíl (*Narativní a vícefigurální výjevy*) je věnován málo obvyklým scénám ze Starého a Nového zákona (Adam a Eva, příběhy ze života Ježíše Krista a Panny Marie). Autoři objevili ve sbírkách muzeí unikátní kusy nábytku, na nichž je zobrazena Svatba v Káni Galilejské, Loučení Krista s Pannou Marií, Ukřižování Krista či Korunování Panny Marie.

Autoři sledují a hodnotí význam výzdoby, jaký měla na venkovském mobiliáři barokní a postbarokní doby. Připominají sociální faktor: takto dekorovaný nábytek patřil k nejdražším v sortimentu lidového mobiliáře a chudobným lidem byl nedostupný. Jedním z podnětů obliby tohoto způsobu výzdoby v některých krajích sehrálo mj. půdorysné uspořádání obydlí, zejména výskyt patrových domů s *parádní světnicí* nahoře.

Monografie vyniká pečlivým soustředěním rozsáhlého množství dokladů

z muzejních sbírek. Výklad je podán jak z pohledu malířského projevu, tak v kontextech ikonografických a v souvislostech s projevy lidové religiozity a lidového výtvarného umění (podmalby na skle, zlidovělá grafika, betlémářství). K ocenění publikace patří rovněž příkladné výtvarné zpracování a velké množství kvalitních fotografií.

Eva Večerková
Brno

PETR BERGMANN A KOL.:

Studánka 1715–2015.

*Výročí 300 let od vzniku
poutního místa v Malých
Svatoňovicích*

Meziměstí, Broumovsko Organic 2016,
116 s., barevné a černobílé obrazové přílohy

Kdo se až doposud chtěl dozvědět něco o určitém poutním místě v Čechách, musel buď podstoupit pátrání v množství regionální literatury, anebo sáhnout do více jak stoleté knihy Julia Košnáře, která ovšem zahrnuje pouze důležité poutnické svatyně, stejně jako novější topografický průvodce českými poutními místy Zdeňka Boháče nebo Jiřího Černého. V případě zájemců o poutní místa východních Čech pak svitla jistá naděje, neboť se na pultech knihupectví objevila publikace, která se věnuje historii milostné a zázračné sošky Panny Marie Sedmiradostné v Malých Svatoňovicích na Trutnovsku.

U samotného zrodu svatoňovického mariánského poutního místa stála zázračná studánka s léčivou vodou a zvěst o jejích zázračných účincích. Ale až zaznamenaná a v lidové tradici dodnes živá událost z roku 1715, kdy po zavěšení sošky Panny Marie na uschlou třešň nad pramenem strom opět vykvetl a dal plody, kdy koupel ve vodě pod ní vytékající zázračně uzdravila nemocného, dala vzniknout skutečnému kultu tohoto místa. Třísté výročí trvání svatoňovických poutí zavadlo příčinu nejen k církevním oslavám, nýbrž i k uspořádání menší výstavy a především k vydání odborné publikace *Studánka 1715–2015*.

Odborné i laické veřejnosti se tak nabízí ucelený soubor studií, které se zabývají především vznikem a různými aspekty z dějin mariánského poutního místa. Srovnávací charakter předkládá studie věnovaná uctívání Panny Marie Sedmíradostné a Panny Marie Sedmíbolestné. Nedílnou součástí poutí bylo i získávání předmětů spojených s těmito místy, kterým věřící přičítali analogickou moc jako samotným kultovním objektům. Velké obliby mezi poutníky dosahovala drobná devoční grafika či náboženské svátostky.

Vedle malosvatoňovické poutní tradice publikace představuje historii obce, slavnou hornickou minulost, lázeňskou éru, zdejší významné památky, ale registrujeme i studie věnované nejen hydrologickým podmínkám vzniku malosvatoňovického pramene, nýbrž i jejím ezoterním souvislostem. Věhlas svatoňovických lázní a církevních poutí i moderní historie hornické obce přibližují desítky starých pohlednic.

Rozsáhlá obrazová příloha tvoří významnou vypovídací složku publikace.

Markéta Holubová

*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha*

EVA VEČERKOVÁ: ***Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře***

Praha, Vyšehrad 2016, 510 s.

Českým čtenářům se dostalo v posledních letech do rukou hned několik populárně-naučných knih věnujících se obyčejové kultuře. Vedle renomovaných etnologů lze mezi jejich autory nalézt také publicisty i ryzí laiky-nadšence, což se přirozeně odráží ve značně kolísavé míře kvality jednotlivých tištěných děl. Zájemci o tuto složku nehmotného kulturního dědictví našich zemí se tak donedávna stále museli potýkat s absencí díla, které by kvalifikovaně a přitom uceleně zpřístupnilo výsledky dosavadního etnologického a kulturněhistorického bádání ve sféře tradičních obyčejů. Nejen čtenářská veřejnost, ale i sám obor by si jistě více než sto let od vydání Zíbrtových *Veselých chvil v životě lidu českého* zasloužili publikaci, která by posunula poznání toho segmentu lidové kultury dále a nesetrvávala pouze na prostém výčtu a popisu historické podoby vybraných obyčejových událostí.

Nelehkého úkolu se pod záštitou nakladatelství Vyšehrad ujala emeritní

pracovnice Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně Eva Večerková. Pro jeho naplnění mohla zúročit mnohaleté terénní výzkumy realizované na různých místech Moravy, znalost sbírkového fondu, ale také předchozí publikační výstupy v podobě dílčích studií i samostatných knižních děl. Ocenit jistě musíme též skutečnost, že mezi výčtem excerpovaných pramenů nalezneme série dotazníků vzniklých v uplynulých desetiletích v rámci dopisovatelské sítě Národopisné společnosti československé, neboť i dnes stále ještě představují nedostatečně vytěžený zdroj informací.

Výsledné dílo v rozsahu více než pěti set stran se snaží prezentovat obyčejovou tradici českých zemí širokému spektru potencionálních čtenářů a je patrné, že není primárně směřováno do nitra komunity etnologů. Svým přehledovým charakterem se zaměřuje spíše na laické zájemce a širokou čtenářskou obec, již má poskytnout komplexní obraz o výroční obřadovosti – především její historické roviny. Autorka se zde pochopitelně musela potýkat s nastolením vhodného rozhraní mezi tendencí k zobecnění na jedné straně a naopak přílišnou fragmentarizací spočívající v přiblížení rozličných detailů, lokálních a regionálních variant či jiných dílčích aspektů vybraných festivit. Výsledná publikace sice může u některých čtenářů přirozeně vyvolávat zklamání z absence zmínek o jejich domácích slavnostech či nedostatečném zastoupení příslušné oblasti, detailní popisy všech regionálních či lokálních variant jsou však nad možnosti takto koncipované publikace. Přesto se autorka přiblížení některých

lokálních specifik nebrání, činí tak vždy ale s maximální citlivostí a připomínky např. svatojánských postýlek, čištění studánek či tzv. božítělové posýpky jsou zajímavým obohacením patřičné kapitoly. Z hlediska sociálního prostředí zůstává nosným pro přiblížení obyčejů a zvyků vesnické prostředí, Eva Večerková se ovšem na některých místech nevyhýbá ani exkurzům do městského prostoru, nebo např. ve spojitosti s dožínkami i srovnání jejich průběhu na selské usedlosti a velkostatku.

Zaměříme-li se zpětně na název publikace, svojí koncepcí kontinuálně pokračuje v trendu etnický profilovaného diferenciací předmětu studia národopisu uplatňované v 19. a 20. století. V souladu s titulem tak Eva Večerková přibližuje obyčejovou kulturu česky hovořícího obyvatelstva našich zemí, zmínek o podobě či výskytu vybraných jevů u německého etnika v českých zemích je nemnoho. Vzhledem k tomu, že nosná část knihy přibližuje historické formy kalendářních obyčejů, jak byly mnohdy zaznamenány během 19. a na počátku 20. století, dalo by se dnes již očekávat, že větší prostor bude věnován i druhé početné etnické pospolitosti našich zemí. A bylo by to jistě prospěšné i s ohledem na profilaci knihy, která by tak mohla poukázat na pestrost projevů tradiční kultury na historickém teritoriu Čech, Moravy a Slezska nad rámeček sevěřených limitů etnických hranic.

Struktura knihy přirozeně koresponduje s kalendářním cyklem počínaje Hromnicemi, resp. masopustem a svátkem Tří králů konče. Hlavní kapitoly

(Předjaří – Jaro a podletí – Léto a podzim – Zimní slunovrat a nový rok) jsou uvedeny vždy obecným úvodem dané periody, následně se již autorka věnuje konkrétním svátkům či údobím. Při této koncepci se pochopitelně Eva Večerková nemůže vyhnout prolínání s liturgickým rokem, jeho jednotlivými částmi i svátky vybraných světců (byť někteří z nich nemívají vždy pevnější vazbu na lidové prostředí a jsou spíše zmiňováni jako jeden z dílčích časových milníků liturgického kalendáře). Poněkud větší úrok stranou od nosné linie tradičních obyčejů představuje připomínka pranostik vážících se k vybraným dnům. Pomyslnou tečku za některými dílčími subkapitolami reprezentují sondy do současné podoby vybraných zvyků přiblížené na situaci z konkrétních lokalit (např. blažejská obchůzka v Dluhonících, masopust v Sumrakově, obchůzky s Jidášem na Zábřežsku, hodová slavnost v Loučkách, barborky na Třebíčsku ad.). Zatímco předchozí text bývá výsledkem excerpcie literatury, pramenů i vlastního terénního výzkumu, tyto exkurzy vycházejí především z terénního bádání Evy Večerkové. Mnohdy jsou přitom upravenými variantami již dříve časopisecky publikovaných statí. Ke cti autorky i dodržování etických pravidel publikování na tuto skutečnost sama odkazuje v patřičné poznámce pod čarou. Ve srovnání s převážně historicky koncipovanými oddíly s jen drobnými připomínkami aktuální podoby obyčejové kultury jsou tyto sondy velmi příjemným zpestřením. Čtenářům tak poskytují vhled do současných podob venkovských festivit, jejich sociálního i ekonomického kontextu, včetně

motivací účastníků. Lze dokonce říci, že kdyby těchto sond bylo více a pokud by vykazovaly rovnoměrnější rozvržení v rámci celého kalendářního cyklu, přineslo by to knize další přidanou hodnotu.

Závěrem můžeme konstatovat, že kniha svou profilací naplňuje potřebu základní přehledové příručky, po níž sáhne pro náležitou sumu informací student etnologie, historie či jiných příbuzných oborů, stejně jako publicista, pedagog či zámecníci z řad lokálně činných vlastivědných, osvětových pracovníků či spolkových činovníků. Zároveň je ale i výzvou pro samotný obor a další směřování badatelského zájmu. Je patrné, že po této přehledové publikaci nazrál čas nabídnout čtenářské veřejnosti i jinak moderně koncipované analytické práce. Nemusely by již být svazovány tradičním časově lineárním pojetím prezentace obyčejové kultury, ale mohly by být spíše konstruovány na jiných badatelských osách – studiem sociálního kontextu sledovaných jevů počínaje přes poznání vzájemného vztahu, střetávání i prolínání kulturních konstant a inovací až k identifikaci personálních i institucionálních faktorů ovlivňujících současné festivity atd. Výsledky tohoto studia mohou v budoucnosti přispět k rozšíření pomyslné nabídky české etnologie vůči společnosti, jak poznávat a chápat tuto sféru nehmotného kulturního dědictví.

Daniel Drápala

*Ústav evropské etnologie FF MU,
Brno*

ROGER SCRUTON:

Piju, tedy jsem

Brno, Barrister & Principal 2015, 229 s.

Jedna z posledních do češtiny přeložených publikací anglického filozofa Rogera Scrutona je rozdělena na dvě části. První část s podtitulem *Piju...* je subjektivní a pro laického čtenáře čtivější pohled na milovníka vína a filozofa v jedné osobě, který se snaží velmi intimně sdělit svou lásku k vínu a přitom nezapomíná uvádět zajímavá fakta o vinařské kultuře nejen ve Francii, které je věnována celá kapitola s názvem *Le Tour de France*, ale například o pěstování vinné révy v Libanonu.

I přesto, že je autor této publikace okouzlen velkými francouzskými víny, nezapomíná zmínit i jedno víno z Moravy. Svým osobitým způsobem a v návaznosti na filozofa Jana Patočku dává toto víno do analogie s jeho těžkým životním osudem a uvádí modrou odrůdu vinné révy s názvem Svatovavřínecké, dle jeho představ typickou pro oblast jižní Moravy. Odvážné myšlenky se netýkají pouze vína jako nápoje, ale celkově teorie vinařské kultury, která víno vnímá jako kulturní fenomén.

Druhá část knihy je uvozena tvrzením ... *tedy jsem* a přechází k vážnějším otázkám dnešní společnosti a filozofie. Po první lehce psané úvodní části je druhá část protipólem svou hutností a interdisciplinárním přesahem. Roger Scruton se zde snaží vyjádřit téměř ke všem otázkám, které konzervativního filozofa mohou zajímat, a skoro by se mohlo zdát, že vinná tematika v této části pů-

sobí jako doplněk, kterým je nesourodě ozdoben tu ten, tu jiný výrok filozofa. A právě proto následuje pozvolné *entrée*, aby kulturnímu fenoménu vína dalo na své mohutnosti. Velmi provokativně proto vyznívá v dnešní době například tvrzení o tom, že pití vína by mohlo změnit islámské radikály.

Přímo se vybízí srovnání s maďarským filozofem, který první napsal filozofii vína, již v šedesátých letech 20. století. Bela Hamvas uvádí různorodost maďarských vinařských oblastí a specifických senzorických vlastností vybraných vín. Filozofické úvahy jsou upozaděny. Roger Scruton se oproti němu snaží víno vnímat jako médium, které přímo vybízí k filozofování oproti jiným více či méně alkoholickým nápojům.

Při poukazování na kulturní přesah vína dochází až ke komickým argumentacím, například že rituál otevírání vinných lahví se váže ke specifickému zvuku korku. Když korek na lahvi není, rituál chybí a kulturnost nápoje je dle jeho názoru okleštěna. Zde by mohl být autor poučen, že uzavírání vinných lahví šroubovým či jiným uzávěrem, není nic škodlivého, ba naopak má spoustu (ne)kulturních pozitiv. Paradox, kterého si čtenář publikace již v prvních řádcích všimne, je autorovo konstatování, že kniha by se neměla honosit nějakou přesně danou ilustrací na její vazbě. Bohužel v rámci českého vydání se forma míjí obsahem, střídmější vyobrazení by lépe doprovázelo daný obsah publikace.

Pro koho je kniha primárně určena? Osobně si myslím, že všem, kteří chtě-

jí přemýšlet o určitých souvislostech vína a filozofie. Těm, kteří nevnímají víno pouze jako nápoj k přemýšlení nevybízející a nenechají se uchlácholit pouze hédonismem dnešní doby. Lze parafrázovat teoretika mediální kultury Marschalla McLuhanna, který tvrdí, že bychom se neměli ubavit či v našem případě upít k smrti, ale měli bychom víno vnímat jako prostředek, který napomáhá k filozfování a utváření konstruktivních myšlenek.

Eliška Leisserová

*Ústav evropské etnologie FF MU,
Brno*

Venkov

Musaion – Etnografické oddělení
Historického muzea Národního muzea,
Praha

1. března 2014 až 3. dubna 2016
Autoři: PhDr. Petr Janeček, Ph.D.,
Mgr. Adam Votruba, Ph.D.,
Mgr. Jan Pohunek,
Mgr. Petra Červinková,
PhDr. Helena Mevaldová,
PhDr. Danuše Sedláková
Mgr. Monika Tauberová

Výstava Etnografického oddělení Historického muzea Národního muzea *Venkov* probíhala v poměrně dlouhém dvouletém období, které se vzhledem k oblíbenosti akce ukázalo být prozíravou volbou. Již obilné klasy vyrůstající z čarového kódu na logu výstavy dávají

tušit, že nepůjde o rutinně pojatý projekt. Při vstupu do expozice, situované do dvou sálů v přízemí muzejní budovy, návštěvníka příjemně překvapí výstavní koncepce, řešená jako prostor domu chlévniho typu s přilehlým hospodářským zázemím. Jedná se o kreativní aktualizaci a rozšíření konceptu interiérového typu expozice (selská světnice), která byla širší veřejnosti poprvé prezentována na světové výstavě v Paříži v roce 1878 a dodnes se těší značné oblibě zejména ve středoevropském kulturním prostoru.

Rozmístění exponátů odpovídá prostorovému členění: ve světnici nalezneme tmožový stůl, karpatský *súsek*, make-tu pece i různé kuchyňské nářadí; v síni pak potřeby na pečení chleba a další ukázky z oblasti lidové stravy. Ve chlěvě autentickou ohrádku na kuřata, ze slámy pletené husí hnízdo, makety zvířat a tematické hospodářské náčiní. Příjemně překvapí i umístění několika předmětů do „podkroví“ modelu domu, které tak nepůsobí prázdným dojmem. Část expozice před štítovou částí domu je pak věnována polním pracím, za chlěvem, kde se v reálném terénu nacházel prostor hnojště, nalezneme typické příslušenství, tedy kolečko na hnůj, králíkárnou a nezbytnou kadibudku. Poučenému návštěvníku zde udělá radost především nenápadný, ale unikátně dochovaný *opleskávač*, který sloužil k uhlazení hnoje před jeho transportem na vrchovatě naloženém voze, čímž bylo docíleno minimálních ztrát převáženého materiálu.

Výstava je bohatě (a mnohde poněkud úsměvně) ozvučena, což oceňují ne-

jen dětští návštěvníci: od modelu prasete ve chlěvě se ozývají chrochtavé zvuky, z holubníku se line hlasité vrkání. Další zvukový doprovod má možnost spouštět návštěvník sám: na speciálním panelu uvnitř modelu domu lze reprodukovat troubení a zpěv pastýřů či řeč lidových vypravěčů.

Autoři řeší expozici kontaktně. Až na nepatrné výjimky je možno se všech vystavených předmětů dotknout, k čemuž vybízejí i cedulky s popisky, těsně přivázané k jednotlivým exponátům. Informace jsou vždy v českém i anglickém jazyce; zejména na velkých textových panelech by šlo vytknout některé drobné překladové nepřesnosti, které však cizinec, neznalý českých reálií, nemá šanci zaznamenat. Návštěvníka naopak nutně zaujme vzácná možnost podojít si krávu (nadojít vodu), zatočit si klikou medometu či ručního mlýnku. Tvůrcové tak zdařile vnášejí do expozice zábavné prvky, vrcholící velkou obrazovkou s interaktivní dětskou hrou ve druhém sále výstavy, kde uživatel pomáhá plnit rozmanité úkoly obyvatelům venkova. Pro nejmenší návštěvníky jsou k dispozici různé kvízy a stavebnice; nenásilně edukativní ráz výstavy odráží i vysoká návštěvnost školních výprav. Vystavené předměty pocházejí z různých regionů i období, jelikož výstava je komponovaná podle jejich funkce ve fiktivně vytvořeném hospodářství. Texty na panelech i informačních cedulkách obeznamují stručnou a přístupnou, avšak vysoce informativní formou laického návštěvníka se základními reáliemi tradičního způsobu života v rurálním

prostředí. Zacílení na mladší generace pak může návštěvníka inspirovat k odbornému zájmu o evropskou etnologii, tolik potřebnému v dnešní době.

Daniel Dědovský
Praha

Hliněné stavitelství na Moravě

Národní ústav lidové kultury, Strážnice
Stálá expozice v objektu stodoly
z Hrušek (zpřístupněna 26. dubna 2015)
Námět a scénář:
PhDr. Martin Novotný, Ph.D

Jedním z výstupů Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) s názvem Technologie tradičního hliněného stavitelství na Moravě a vztahové souvislosti k oblasti středního Podunají je výstava *Hliněné stavitelství na Moravě* instalovaná v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici. Jejím autorem je odborný pracovník Národního ústavu lidové kultury etnolog Martin Novotný, který ke spolupráci přizval specialisty z Masarykovy univerzity v Brně – etnologa Miroslava Válku a geologa Dalibora Všianského.

Použití hlíny ve stavitelství představovalo již v předchozích letech přitažlivá témata inspirující k nejrůznějším formám odborných aktivit (realizovaných např. Ivanou Žabičkovou, Věrou

Kovářů, manžely Vlčkovými či manžely Syrovými). V prostředí českých muzeí v přírodě, a vlastně ani v naší etnologii, však nebyla tato problematika až na výjimky (např. Soubor lidové architektury Zubrnice a František Ledvinka) příliš rozvíjena. Na kvalitu provedení i prezentaci stavebních technologií uplatňovaných v rámci vernakulární architektury je přitom dbáno nejen v progresivních západoevropských muzeích. Inspiraci našel proto autor výstavy právě v maďarských muzeích v přírodě Szentendre a Szombathely, kde byly některé stavby rekonstruovány identickými technologiemi jako jejich předlohy. V duchu těchto trendů jsou tak teoretická a praktická zjištění strážnického projektu bezprostředně využita při stavbě usedlosti z Nové Lhoty v tamním muzejním areálu.

V jednom bodu se tak ideálně prolíná odborným zájmem o technologie a charakter materiálu s experimentálními aktivitami i následným zužitkováním získaných znalostí a zkušeností do sdělení uplatnitelných v samotné expozici. Také z tohoto hlediska aktivity vědeckého týmu zaštitěného Národním ústavem lidové kultury můžeme hodnotit jako počin, který není omezen jen na prostředí strážnického ústavu a muzea v přírodě, ale který vykazuje širší přesahy do mnohem širší sféry muzeí v přírodě.

Výzkumnou a experimentální fázi projektu přirozeně uzavřela vedle četných publikačních výstupů již zmíněná výstava. Dobře zpracovaný velkoformátový poutač nás v podlužácké části strážnického muzea v přírodě navádí do stodoly z Hrušek, kde výstava působí velmi

přirozeně. Návštěvník tak má možnost v trojrozměrné podobě poznat osm masivních fragmentů z jednotlivých konstrukcí s použitím hlíny: 1. dobře známé nepálené cihly pojené hliněnou maltou, avšak s ukázkou různých velikostí a vazeb; 2. nabíjené stěny do *jařmového* a *sloupového* bednění; 3. nejprimitivnější způsob vrstvené stěny; 4. bočníkovité *hroudové války*; 5. specifickou formu klasovitě vazby, kterou objevil autor výstavy při svých výzkumech, když zaznamenal dosud nezdokumentovaný tvar trojhranných válek; takové zjištění jednoznačně dokládá klíčový význam studia destruovaných staveb a vnitřního řešení jejich konstrukcí; 6. v části, kde je hlína ukázána jako doplňkový materiál, nemůže chybět srub s omazem v *kožichu*, či omazaný proutěný výplet.

Na všech uvedených exponátech je tak možno velmi dobře sledovat skladbu konstrukce. Připravil je sám autor s pomocí amatérů, kteří jsou mu „k ruce“ také při dalších stavebních aktivitách v muzeu.

Na stěnách stodoly doplňují expozici informační panely s fotografiemi a přehlednými schématy. Popisky exponátů jsou trojjazyčné, absenci angličtiny a němčiny na hlavních panelech nahrazují ještě cizojazyčné doprovodné brožury a letáky. Zvláště archivní fotografie navozují atmosféru charakteristických činností při zpracování hlíny. Autor výstavy připravil také katalog *Hliněné stavitelství na Moravě a evropské souvislosti*. Pro běžné návštěvníky je určen český tištěný průvodce s anglickým a německým resumé.

Velmi jednoduchý, ale rafinovaný je *výstavní fundus*, který tvoří betonové imitace dubových hranolů jako podstavce pro exponáty, totožné s řešením podlahy stodoly. Skutečně drobností je chybějící místo k posazení starších a unavených návštěvníků.

Zájem odborné i laické veřejnosti je spolu s oceněním výstavy v anketě České národopisné společnosti o nejvýznamnější počin v oboru za rok 2015 důkazem dobře odvedené práce. Samotná výstava i související aktivity jsou přínosem pro poznání hliněného stavitelství na Moravě, ale také dokladem možnosti i potřeby etnografického výzkumu lidového stavitelství v této oblasti. Celý projekt je zejména ukázkou efektivní aplikace výsledků etnologických výzkumů s mezioborovým přesahem ve stavební činnosti muzea v přírodě ve smyslu *muzea jako experimentální laboratoře*. Samotná expozice a její představení návštěvníkům se tak posouvá z pouhé „divadelní“ v pravdivou prezentaci a uchování kulturních hodnot. To si lze u některých našich muzeí v přírodě více než přát.

Radek Bryol

*Valašské muzeum v přírodě
v Rožnově pod Radhoštěm*

Valné shromáždění a konference Polské národopisné společnosti ve Wrocławu 21.–26. září 2016

Každoroční valné shromáždění Polské národopisné společnosti (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze – PTL) se v roce 2016 konala ve Wrocławu (21. až 26. září). Kritériem pro výběr místa jednání bylo nejen to, že je zde oficiální sídlo a knihovna PTL, ale také výročí Katedry etnologie a kulturní antropologie Wrocławské univerzity a v neposlední řadě i fakt, že Wrocław byla pro rok 2016 zvolena Evropským městem kultury.

Valné shromáždění je také každoročně doprovázeno konferencí, v roce 2016 pod zadáním: *Jaká reflexe kultury je dnes Evropě potřebná? Výzvy, dilemata, perspektivy*. Vedle plenárních referátů pak probíhala jednání konference v pěti panelech (*Antropologické kontexty kulturní kritiky; Současná evropská folkloristika; Evropanství a muzeum, muzeum a evropanství; Budování individuální a skupinové identity pomocí oděvu; Orální historie – etnografie – kulturní antropologie: strategie, paralely, kontrasty; Antropologické kontexty kulturní kritiky*). Nejen plenární, ale i panelové referáty byly předneseny především pracovníky univerzitních pracovišť. Výročí wrocławské katedry zohlednil ve svém vystoupení vedoucí brněnského Ústavu evropské etnologie Masarykovy uni-

verzity Miroslav Válka, který ve svém laudatiu připomněl dlouholetou spolupráci Brna a Wrocławu datující se od let, kdy brněnskou katedru vedl profesor Richard Jeřábek. (V posledních letech pravidelné kontakty s Brnem udržuje kolegyně Małgorzata Michalská, mj. členka redakční rady Národopisného věstníku; v roce 2016 navštívili Wrocław a sídlo PTL během své zahraniční exkurze také brněnští studenti etnologie.)

Jednání valného shromáždění PTL potvrdilo ve funkci předsedy prof. Michała Buchowského a schválilo zprávu o činnosti společnosti i informace z jednotlivých sekcí. Zdravici za Českou národopisnou společnost a stručnou informaci o činnosti české partnerské společnosti za uplynulé tři roky tlumočila autorka této zprávy.

Na programu setkání polských etnologů a jejich hostů z České republiky, Ukrajiny a Bulharska byla dále debata o seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO. Ve wrocławském Etnografickém muzeu se právě konala výstava fotografií věnovaných tomuto tématu, které není odborníky přijímáno bez výhrad a zcela jednoznačně, a informace o českých zkušenostech, tlumočených docentem M. Válkou, byly vítaným bodem obsáhlé a živé diskuse. Sobotní celodenní exkurze vedla do Kladska (Dušníki-Zdrój – muzeum ruční výroby papíru, Kudowa Zdrój – muzeum mechanického betlému, Pstrážna – muzeum v přírodě, kde bylo připraveno i vystoupení místního folklórního souboru). Nedělní exkurze byla věnována mimořádnému muzejnímu a vzdě-

lávacímu projektu Hydropolis ve Wrocławu, ve kterém je multimediálně a až ohromujícím způsobem zpracováno téma vody. Další navštívenou destinací byly park a „Hala století“ (1913), která vznikla k stému výročí bitvy u Lipska. Dnes jedna část slouží jako muzeum moderního umění. Tradiční společenský večer organizátoři zajistili ve wrocławské Staré pivnici, přičemž hudební doprovod netradičně obstaral swingový orchestr.

Valné shromáždění a konference pořádá Polskie Towarzystwo Ludoznawcze každoročně a i tentokrát organizátorům patří obdiv a dík za bezchybné zvládnutí odborně i společensky přínosného setkání.

Valné shromáždění PTL 2017 se bude konat v červnu v Gniewinu u Gdaňsku a proběhne rovněž ve znamení 200. výročí narození Floriana Ceynowy, představitele národního obrození severopolských Kašubů.

Helena Beránková

Etnografický ústav MZM, Brno

Pracovní setkání Poutní místa a poutní kultura v ohnisku interdisciplinárních přístupů

Na půdě Filozofické fakulty Ostravské univerzity se 15. září 2016 uskutečnilo pracovní setkání, které se věnovalo problematice poutí a poutnictví. Organizátoři si kladli za cíl představit témata

poutí z různých hledisek, respektive z pozic studia konkrétních vědních oborů.

První příspěvek nesl název *Úvahy nad rolí obrazů v náboženské praxi baroka a poznámky k proměnám sémantiky poutního místa ve Frýdku*, a jak jeho autor Jaromír Olšovský z Katedry dějin umění a kulturního dědictví Filozofické fakulty Ostravské univerzity již na začátku prezentace upozornil, šlo o několik úvah, které měly ostatní inspirovat k zamyšlení nad rolí obrazu v poutnictví a v poutní literatuře. Po příspěvku následovala poměrně obsáhlá diskuze.

Jan Malura, přednášející z Katedry české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, se věnoval tématu *Náboženské poutě a literární žánry baroka*. V rámci svého referátu přiblížil žánry a rozdělení barokní poutnické literatury, na konkrétních příkladech posléze analyzoval text poutních příruček. Neopomněl také přiblížit důležité prameny česky, německy i latinsky psané (popř. v několika jazykových mutacích).

Etnologický pohled na poutnictví prezentoval Roman Doušek z Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Ve svém příspěvku nazvaném *Poutě z hlediska venkovských aktérů. Prameny a etnologická perspektiva* přiblížil publiku, co všechno může etnolog z pramenů týkajících se poutnictví vyčíst (kulturní, sociální, ekonomické aspekty ad.) a následně na několika příkladech přiblížil texty písmáků a lidových autorů a jejich popisy týkající se poutí.

Další část programu se věnovala konkrétním poutním lokalitám. Marie Schenková prezentovala typologii poutních míst na území Rakouského Slezska (nejen mariánských). Následoval příspěvek Moniky Szturcové z Filozofické fakulty Ostravské univerzity o *Výzkumu kultu Panny Marie Čenstochovské v moravskoslezském prostředí (nad česko-polskou poutnickou literaturou 18. a 19. století)*, v němž přednášející analyzovala kramářské písně vztahující se k Panně Marii Čenstochovské z pohledu jazyka, tedy odkud text pocházel a jakým způsobem byl překládán do dalších jazyků (hlavně čeština a polština), nechyběly i konkrétní ukázky podařených i těch méně zdařilých překladů z polského originálu do českého jazyka. Poutnímu místu ve Frýdku se věnovala Tereza Střelcová, opět z Filozofické fakulty Ostravské univerzity, ve svém referátu s názvem *Frýdek od poloviny 19. století do počátku 20. století jako příklad*

udržitelnosti poutního místa se soustředila na jedno konkrétní místo a jeho postavení a význam v prostoru jazykových a národnostních střetů.

Závěrečná prezentace zavedla účastníky setkání pomyslně do Čech, respektive na území dnešní Prahy, kde v současné době dochází k obnově staré poutní cesty do Hájku. O těchto aktivitách referovala Kateřina Pařízková z Archivu Národního muzea, která se aktivně podílí na obnově výklenkových kaplí lemujících poutní cestu.

Celý seminář byl koncipovaný jako mezioborové setkání, které mělo přiblížit přístupy jednotlivých vědních oborů při výzkumu poutnictví. Již ze zmíněných referátů vyplývá, že toto setkání svá očekávání splnilo a jistě přinese nová interdisciplinární témata a podněty dalšímu výzkumu.

Barbora Valešová

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Contents

Studies

Lydia Petrářová, <i>Excluded from the Communist Party of Czechoslovakia, thus Excluded from Everything, Virtually from the Life. Otakar Nahodil at the Faculty of Arts, Charles University, Prague</i>	5
Jiří Hlaváček, <i>Napoleon of Czech Ethnology: A Biographical Sketch on Antonín Robek</i>	25
Jiří Woitsch, <i>SIEF Commission for History and Development of European Agriculture and Czech Ethnography in the 1960s–1980s</i>	48
Karel Altman, <i>University Archives as the Sources of Knowledge about the History of Ethnology (an Example of the Masaryk University Archives in Brno)</i>	77
František Bahenský, <i>The Content Analysis of Basic Ethnologic and Folkloristic Journals between 1945 and 1989</i>	104

Materials

Hanka Müllerová, <i>Barbora Hoblová and Her Collections for the Czechoslovak Ethnographic Exhibition</i>	118
Pavel Novák, <i>Models as a Means to Document Vernacular Architecture: Models from the Ethnographic Exhibition Kept in the Collection of the National Museum of Agriculture</i>	129
Matěj Pešta, <i>Models of Vernacular Architecture in Collections of the Přelouč City Museum</i>	136

Contributions by Correspondents of the Czech Ethnological Society

Františka Jandová, <i>Decorating Graves on the All Soul's Day in the Vysoké nad Jizerou Environs</i>	144
--	-----

Personalia

A Significant Birthday of Václav Soukup (<i>Barbora Půtová</i>)	147
---	-----

Books

Petr Bergmann a kol.: <i>Studánka 1715–2015. Výročí 300 let od vzniku poutního místa v Malých Svatoňovicích / Studánka 1715–2015. Three-Hundred Years from the Development of the Pilgrimage Site in Malé Svatoňovice (Markéta Holubová)</i>	155
Luboš Kafka – Helena Mevaldová: <i>Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku / Painted on Wood. Religious Decorations on Folk Furniture (Eva Večerková)</i>	157
Eva Večerková: <i>Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře / Customs and Feast in Czech Folk Culture (Daniel Drápala)</i>	158
Roger Scruton: <i>Piju, tedy jsem / I Drink Therefore I Am (Eliška Leisserová)</i>	161

Exhibitions

Countryside (<i>Daniel Dědovský</i>)	162
Earth Architecture in Moravia (<i>Radek Bryol</i>)	163

Conferences

General Assembly and Conference of the Polish Ethnological Society i Wrocław between 21st And 26th September 2016 (<i>Helena Beránková</i>)	166
Working Meeting: Pilgrimage Sites and Pilgrimage Culture in Focus of Interdisciplinary Approaches (<i>Barbora Valešová</i>)	167

